

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

**Sámi njálmálaš árbevieru dutkan:
Movt sáhttá sámi gulahallama heivehit journalistihkkii**

Johan Ánte Utsi
Sámi journalistihka master álgoálbmot perspektiivvas

Sámi University of Applied Science / Sámi allaskuvla

Váldobagadalli: Vuosttašamanueansa Torkel Rasmussen

Bagadalli: Vuosttašamanueansa Lill Tove Fredriksen

Cuoŋománu 26. beaivve 2019

© Author Johan Ánte Utsi 2019
Sámi njálmmálaš árbevieru dutkan:
Movt sáhttá sámi gulahallama heivehit journalistihkkii
Johan Ánte Utsi
Sámi Allaskuvla / Sámi University of Applied Science
Guovdageaidnu Norga

*Ovdalaš áigge lei dábálaš ahte mátkkošteaddjit bisánedje heargeráidduiguin idjii,
ja sii lávejedje mitalit ságaid ja fearániid gitta vulge. Dán áigge eai šat
olbmot bálljo fina ránnjá viesus guossis.*

Mávnos Bier Ánte, 2018

*Sámi gulahallama máhtolašvuodain sáhtta journalista ráhkadit vel buoret ášši, go ii han álo
leat dat maid olmmoš dadjá njuolga miellagiddevaš, muhto dat maid son ii daja.*

Bija nuppi árvádallat.

Johan Ánte Utsi, 2019

Giitosat

Álggos háliidan giitit buohkaid geat leat veahkehan mu masteriin. Giitán vuosttamuččat iežan eatni, Risten Ánne Utsi ja diehtoaddiid geat serve dán dutkamii. Din haga ii livčče leamaš vejolaš čađahit dán dutkosa.

Earenoamáš giitu maid mu váldobagadallái vuosttašamanuensii Torkel Rasmussenii ja bagadallái vuosttašamanuensii Lill Tove Fredriksenii geat leaba iežaska máhtuin ja gierdevašvuodain ožžon mu čađahit dutkama. Mis leat leamaš mánga miellagiddevaš ságastallama

Giitán professor Charles Husband, professor Tom Moring, vuosttašamanueansa Lia Markelin ja lektor Liv Inger Somby. Mun lean oahppan hui olu dis.

Giitán mielstudeanttaid Inga Márja Steinfjell, Inti Condo, Imani Altermus-Williams, Inga Hansen, Saara Jaana, Susanna Vilpponen ja Nils Johan Eira miellagiddevaš ságastallamiid ovddas. Earenoamáš giitu skuvlavilljii Nils Johanii, go munnos leat leamaš mánga buori digaštallama.

Giitán Ellen Merete Utsi oambeali gii lea dárkkistan giela. Giitán maid girjerájus moddjás bargiid Svein Egila, Áillu, Mette Irene ja Joreha.

Loahpas giitán maid kolonisttaid go dat čohkkejit Sámi sieluid ja nannejit min oktavuodaid. Ja nu sii maid leat mielde giktaleames min sealluhit iežamet máttuid divrras árbbi. Giitán sin dan dihte go mii eallit sin struktuvrraid siskkobealde. Sii sárgo rájiid gártaide ja nu sii juhke Sámi eatnama njealji riikii. Sii mearridedje lágaid maid mii leat šaddán dohkkehit ja eallit sin njuolggadusaid mielde.

Abstract

Sami communication is an oral tradition which has challenges to keep up with the development of the media today. This research aims to find distinctive elements of Sami communication and to utilize these in journalism.

The main goal of this thesis is to define what is Sami communication, and it will treat several fields of communication; communication characteristics, yoiktext and true stories

I will also try to show how Sami communication can catch up the development of the media today through examples and experimental thoughts, and even run past. Media today is constantly in search of new storytelling methods and in the field of Sami communication the circular storytelling structure, which has roots to yoik, can be the thing they are looking for.

Čeahkkáigeassu

Sámi gulahallan lea njálmmálaš árbevierru mas leat hástalusat čuovvut mediamáilmmi ovdáneami. Dát dutkkus guorahallá makkár earenoamášvuodát leat sámi gulahallamis ja movt daid sáhtta ávkkástallat journalistihkas.

Dutkosa váldomihttu lea defineret mii lea sámi gulahallan, ja danin gokčá dutkan máŋga iešguđetge suorggi mat gullet sámi gulahallamii; sámi gulahallandovdomearkkat, luohtedajahusat ja mitalusat.

Mun háliidan maid ovdamearkkaiguin ja eksperimentála jurdagiiguin geahččalit čájehit movt Sámi gulahallan sáhtášii duohpat mediamáilmmi ovdáneami, ja vaikko vel meattá maid mannat. Mediamáilbmi lea álo ođđa mitalanvugiid ozus ja sámi gulahallamis sáhtta gierdomuitalanvuohki leahkit dat maid sii ohcet, mas lea vuolggasadji luodis.

Sisdoallu

Giitosat	5
Abstract	6
Čoahkkáigeassu	6
1. Álggaheapmi	9
1.2 Čadaheapmi	11
1.3 Duogáš	11
1.4 Dutkančuolmmat	13
2. Láidsteapmi	14
2.1 Sápmelaččat	14
2.2 Duohta dáhpáhusat	15
3. Teorijjat	17
3.1 Sámi gulahallandovdomearkkat	17
3.2 Luohtedajahusat	18
3.3 Sámi muitaleapmi	21
3.4 Gierdomuitalanvuohki	22
3.5 Lineáramuitalanvuohki	25
3.6 Oarjemáilmmi journalistihka	28
3.7 Álgoálbmot journalistihkka	29
4. Metodologiija	31
4.1 Álgoálbmot metodologiijat	31
4.2 Álgoálbmot metodologiija dutkosa vuodđogeadgin	32
4.3 Sámi jurddašanduohki	34
5. Metoda	36
5.1 Lahkonaddan metoda	36
5.2 Kvalitatiiva metoda	36

5.3 Dutkanjearahallan	37
5.4 Analyisa metoda	38
5.5 Giellaválljen	38
5.6 Etihkka	39
5.7 Diehtoaddit	39
6. Analyisa	46
6.1 Sámi gulahallandovdomearkkat	46
6.2 Luohteanalyisa	49
6.3 Sámi muitaleapmi	61
7. Digaštallan.	80
7.1 Mii lea sámi gulahallan.	80
7.1.1 Sámi gulahallandovdomearkkat	80
7.1.2 Luohtedajahusat.	82
7.1.3 Muitalusat	84
7.2 Movt sáhttá sámi gulahallama heivehit journalistihkkii	87
7.3 Sámi gulahallan diehtoaddiid perspektiivvas	90
8. Konklusuvdna	93
8.1 Sámi gulahallan.	93
8.2 Sámi gulahallan sámi journalistihkas	96
8.3 Viidáseappot dutkan	98
Appendix	99

1. Álggaheapmi

Ipmárdus ahte sápmelaččat leat koloniserejuvvon lea nanusmuvvan mañemus guovtti jagis (2017/2018) studeredettiin álgoálbmot journalistihkka mastera Sámi allaskuvllas, Guovdageainnus. Dán masteroahpus lea dat buoremus oahppu leamaš dat ahte studeanta ferte geahččat dobbelii sajáiduvvon struktuvrraid, ohcat dan čađačuovgi duohtavuoda beroškeahtá lágaid ja njuolggadusaid. Struktuvra ii leat dušše vuodđoláhka maid Norgga riikkačoakkáldat mearridii Norgga riikii jagi 1814 Eidsvollas, Lulli-Norggas. Struktuvra šealgá meastá juohke sajes gosa geahččestat, skuvlavuogádagas maid. Mun studerejin bacheloroahpu journalistihkas Sámi allaskuvllas 2004-2006. Das mun ohppen stuoraservodaga journalista ođasmuitalanvuogi. Dán dutkosa mihttu lea geahččat olggobeale stuoraservodaga ođasstruktuvrraid, guorahallat mii lea sámi gulahallan ja geahččat movt dan sáhtta heivehit journalistihkkii. Sávaldat lea ahte dutkkus fuomášuhtá ja ealáskahtá sámi gulahallama sámi mediaid árgabeaivvis.

Mun lean dássáži bargan oktanuppelohkái jagi journalistan. Guokte jagi Ávvir¹ aviissas ja ovci jagi Norgga riikasádehaga (NRK) sámi ossodagas, NRK Sámis². Mun lean buvttadan ođasáššiid buot lávddiide, sihke aviisa-, rádio-, neahtta- ja TV-lávdái. Sullii guhtta jagi lean gaskkohagaid jodihan Ođdasat³ TV-prográmma sihke vuorrohoavdan ja ođaslohkkiin. Mun lean mañemus jagiid doaibman bagadallin maid NRKs, go lean oahpahan ođđa prográmmajodiheiddjiid Ođdasat-prográmma jodihit. Muittán bures dalle go ledjen easkaálgi NRK Sámis, go mu hoavda sáddii mu videojournalista kursii Osloi. Kurssas ohppen ahte dábalaš ođas ášši galgá bistit 1.45 minuhtta ja dan galgá APUS- mitalanvuogi mielde mitalit. APUS dahje APOL sámegillii lea otná dan beaivvi NRK Sámi Ođdasat-prográmma vuodđostruktuvra go journalista ráhkada TV-ođasášši. A mearkkaša *anslag* dahje *seakti*, man ulbmil lea roahkastit geahčči beroštumi áššái. P ges lea *presentasjon* dahje *presentašuvdna*, mas journalista oanehaččat mitala man birra ášši lea. Dákko lea lunddolaš mitalit gean dahje geaid birra ášši lea ja leago áššis siskkáldas-, olggaldas- dahje gehččiidkonflikta. U mearkkaša *utvikling* dahje *ovdáneapmi*. Dán oasis galgá journalista čiekŋudit áššái, ja S ges mearkkaša *slutt* dahje *loahppa*. Dat mii lea bisánan muitui videojournalista kurssas lea dat go bagadalli Anette Skafjeld deattuhii mii su mielas lea deháleamos go ráhkada TV-ášši: «Deháleamos lea dat ahte dus lea buorre álgu ja buorre loahppa, ja vel deavddestat juoidá gaskii.»⁴

1 Ávvir lea davvisámegiel beaivválaš ođas- ja áigejuovdilaviisa: <<https://avvir.no/>>

2 NRK Sápmi fállá govda sámi fállaldaga TVs, rádios ja neahtas: <<https://nrk.no/sapmi>>

3 Ođdasat TV-prográmma lea davvi riikkalaš ovttasbargu gaskal NRK Sámi, SVT Sámi ja YLE Sámi: <<https://www.nrk.no/informasjon/11.-informasjon-om-nrk-pa-samisk-1.8402175>>

4 Skafjeld, videojournalistakursa, njukčamánu 3.b. 2010.

APUS-muitalanvuogis leat ruohttasat Aristoteles lineáramuitalanvuohkái, man guovddáš prinsihpa lea dat ahte muitalusas lea álgu, gaskaoassi ja loahppa. Mun máhcan dása.

Mun lean bajásšaddán sámi birrasis mas vuorasolbmuide lea leamaš dábálaš nárridit⁵ mánáid. Mun lávejin suhttat issorasat, muhto dađi mielde hárvánin dasa go vuorasolbmot hárddestalle mu. Mun lean maid čohkkan beavdeguoras, go rávisolbmot diibmoviissaid muitaledje ságaid guđet guoibmáseaset, ságaid main mun in láven álo ipmirdit. Dál go jurddašan dan birra, de jáhkán sivvan dasa go in ipmirdan sin, lei go sii geažuhedje⁶. Mun in leat jurddašan dáid earenomáš sámi gulahallandovdomearkkaid birra vuđolaččat ovdal geasset jagi 2016, go Romssa universitehta professor Harald Gaski bođii NRK Sápmái logaldallat⁷ dáid birra. Dalle son gohčodii dáid giellameaštirdoahpagiin. Logaldallamis son čilgii midjiide earet eará doahpagiid dego geažuhit. Dalle mun easka šadden sáhkki dáidda doahpagiidda, ja árvvusatnigohten min iežamet gulahallandovdomearkkaid. Dát sáhkkiivohta ii leat dušše movttiidahtán, go dat lea bidjan mu jurddašit: «Manin sámi gulahallandovdomearkkat eai leat oidnosis sámi almmolaš gulahallamis.»

Dál lea 15 jagi áigi go mun válljejin journalistan oahpahallat, ja olles dán áigodaga lean čuvvon oarjemáilmmi muitalanvugiid ja gulahallanprinsihpaid, maid álggu rájes ohppen Sámi allaskuvllas. Lihkus ii leat goassege beare maŋŋit oahppat ja háhkat alces fas sámi árvvuid. Ii ge leat goassege beare maŋŋit geahččat kolonisttaid struktuvrraid dobbelii. Dát ii mearkkaš dan ahte mii galgat hilgut oarjemáilmmi máhtu, muhto geahččat sámi geahčestagas min iežamet dili. «Álgoálbmogiidda ii mearkkaš dekoloniserema dutkan dan ahte dat ollislaččat hilgu oarjemáilmmi teorijja» (Smith, 1999, s. 39)⁸. Dekoloniserema vuolggasadji lea geahččat álgoálbmot sajádagas ja perspektiivvas, vai dat lea ávkin álgoálbmot servodahkii. Dán deattuhit máŋga álgoálbmotdutkit, earet eará Maori professor Linda Thuhiwai Smith.

Makkár erohusat dasto leat sámi gulahallamis ja oarjemáilmmi gulahallamis? Stuoraservodagas lea sajáiduvvan vierru «Son guhte jaskkoda lea ovttaoavilis», seamma vierus lea áibbas earálgan mearkkašupmi sámi servodagas «Son guhte jaskkoda ii leat ovttaoavilis». Dát ovdamearka

5 Nárridit lea hárddestallan ja leikkastallan man ulbmil lea garradit mánáid sosiála birrasis (Balto, 1997, s. 88).

6 Geažádallá lea dalle jus muhtin áigu dihto olbmui muitalit juoidá, maid dušše soai diehtiba. Jus rávisolbmot leat muitaleame šlárvaságaid maid mánát eai galgga ipmirdit, de sáhte sii dušše geažidastit, eaige muitalan olles ságá (Gaino, 2018).

7 Gaski-logaldallan NRK Sámis, geassemánu 22.b. 2016: «Sámegiella lea dehálaš gáldun addet sápmelaš jurddašanvuogi, máilbmeoainnu ja sámi árvvuid- sámegiella ii leat dušše gulahaddangaskaoapmi.»

8 Smith sitáhta eγγελas gillii: «For indigenous people decolonizing research isn't about the total rejection of Western theory.»

čájeha ahte lea dárbu vuhtiiváldit sámi gulahallama, go muhtun dilis sáhhtá gulahallan hehttet ovdalii go addit nubbái buoret ipmárdusa. Dán dutkama váldomihttu lea boktit du sáhkkii vuođa sámi gulahallamii. Earenoamážit du sáhkkii vuođa ráhkis sámi journalista.

Dutkkus suokkardallá sámi journalista välljejumi movt muitala ođđasa. Berre go muitalit stuorraservodaga journalisttalaš struktuvrrain? Vai berre go välljet sámi gulahallama? Vai sáhhtá go son välljet veahá goappásge? Smith-sitáhta orru čujuheame dasa ahte sámi gulahallama diđolašvuohta lea lasáhus ja riggodahkan journalistihkkii.

1.2 Čadaheapmi

Dutkkus čilge viidát mii lea sámi gulahallan ja suokkardallá movt dan sáhhtá ávkkástallat journalisttalaččat. Álgokapihttalat čilgejit dárbašlaš vuodđoipmárdusa sihke duogážii ja gažaldagaide maid guorahallan giedahallá. Teorijaoasis geasán ovdan dutkosiid mat leat dahkon sámi muitalusain-, luohtedajahusain ja sámi gulahallandovdomearkkain. Metodologijja oasis ovdanbuvttán makkár álgoálbmot metodologijjat dahje eará sániiguin makkár čalbmelásiin lean guorahallan, ja makkár metodaidda lean ávkkástallan. Analysa oasis guorahalan movt čieža sámi diehtoaddi välljejit muitalit duohta dáhpusaid, movt sii čilgejit luohtedajahusaid, ja movt sii ipmirdit sámi gulahallandovdomearkkaid mearkkašumiid. Digaštallanoasis geasán ovdan analysa bohtosiid ja digaštalan daid teorijja hárrái. Loahpas konkluderen dutkanmateriála vuodul.

1.3 Duogáš

Mun lean jearahallan čieža muitaleaddji geain lea gullelašvuohta Guovdageainnu oarjjabeale johtolahkii ja duovdagiidda. Mun gohčodan muitaleddjiid diehtoaddin dás duohko, go sii doibmet dán dutkosis sihke muitaleddjin ja áššečeahppin.

Duogáš manne välljen sihke muitaleami, dajahusaid ja sámi gulahallandovdomearkkaid guorahallat ovttá ja seamma masterdutkanis, lea dan dihte go mun ákkastalan dát iešguđetge oasis ovttas leat vuodđoelemeanttat sámi gulahallamis.

Mun välljen gáržžidit dutkama go guorahalan sámi gulahallama dušše namuhuvvon Guovdageainnu oarjjabeale guovllus, muhto gohčodan sin gulahallama sámi gulahallamin. Ákkastalan guovllu sápmelaččaid ovddastit sámi gulahallama, muhto deattuhan seammás ahte eará sámi guovlluin sáhhtá leat veaháš earálágan gulahallan.

Dutkanjearahallamis bivddán diehtoaddiid mitalit duohta dáhpáhusaid, dan dihte go journalistihkka váldá maid ovdan duohta dáhpáhusaid, ja dalle lea logihkalaš ná ráddjet dutkama.

Árvvoštallen gulhallan-teoriija vuodul dutkat, muhto teoriija livččii viiddidan dutkosa. Gáržžideapmi addá vejolašvuoda čiekŋudit eanet sámi gulahallamii, ja jurdagiidda movt gulahallan heivešii sámi journalistihkkii.

Guorahallan luođi gierdomuitalanvuogi, mii lea unnán dutkojuvvon. Dutkosa mihttu lea čielgadat leago gierdomuitalanvuohki vuodđohápmi sámi gulahallamis. Dákko lea dárbblaš gažadit leago govttolaš stuoraservodaga gierdomuitalanvuogi teoriija bidjat vuodđun, go guorahallá gierdomuitalanvuogi sámi perspektiivvas.

Háliidan dás álgoosis juo addit sáni diehtoaddái Morten Áilui, go son vuohkkasit čilge mii lea sámi gulahallan. Son čilge dán go dutkanjearahallamis jerren sus: «Gulahallet go sápmelaččat eará ládje go stuoraservodaga olbmot?»

«Na mun jáhkán dat dahket dan, muhto sápmelaččain lea maid mitalanmálle mánggalágan. Dakkár dego hui hohppos olmmoš gii háliida hui jođánit geargat ja gulahallat, dat mitala álo mihá roavvaseappot ja duođalaččabut, go dakkár olmmoš mii váldá (buori áiggi⁹). Dat ges mitala hui litnásit ja guhkit áiggi váldá (go mitala). Dan mun gal ipmirdan dáččat dat eambbo njuolga mitalit vai gerget dainna eret. Sápmelaččat lávejit lohkat nuppi birra ahte son gal lea birra dieváid hupmame. Jus dat lea meinen don olbmo birra juoidá mitalit, de sáhtá leat nu ahte ii namut dan olbmo, iige mii dat lea maid son áigu mitalit, dat hui viidát manná. De lávejit lohkat ahte «uff, dat gal birra dieváid hupmá», dahje ahte «dat ii mital birra dieváid, muhto mitala njuolga». Ulbmil ii leat dette nu olu eará go ahte ii galgga nuppi surgehit dahje nu njuolga mitalit, ja de sáhtá nubbi vel árvidit dan loahpa maid son meinii dieinna mitalusain» (Utsi, 2018).

Dát lea guhkes sitáhta maid välljejin ollislaččat ovdanbuktit, dan dihte go mu mielas lea etihkalaččat boastut oanidit ja divvut diehtoaddiid jurdagiid ja vástádusaid. Sin máhttu árvvusadno dutkosis sámi jurddašanvuogi ja metodologiija mielde. Čálán eambbo dán birra metodologiija oasis¹⁰.

9 Sitáhtas lean lasihan sániid parantesaide, go diehtoaddi muhtomin botke cealkagiid. Sániid maid ii daja lea goitge álki árvidit sisdoalu konteavstta hárrái.

10 Metodologiija oassi s.31.

1.4 Dutkančuolmmat

Dán masterdutkosis gieđahalan guokte dutkančuolmma: Mii lea sámi gulahallan? Ja movt dan sáhtta ávkkástallat ja heivehit sámi journalistihkkii?

Dutkosa mihttu lea nannet sámi gulahallama diđolašvuoda ja juogadit dán sámi journalistas-tudeanttaide, -journalistaide, -servodagaide ja máilbmái.

Dutkkus galgá čielggadit sámi gulahallama typihkalaš dovdomearkkaid. Dat galgá maid čielggadit makkár čanastumit čuvvot sámi gulahallandovdomearkkain dajahallamii ja muitaleapmái. Dutkkus iská maid čuvvot go dajahusaid dovdomearkkat muitalussii. Earret eará lea dutkosa mihttu čielggadit movt dát golbma suorggi váikkuhit nubbi nuppi.

Dutkosa mihttu lea heivehallat sámi gulahallama journalistihkkii, mii ii leat goassege ovdal dutkojuvvon. Sávan dát bealli dutkosis lea álgun eanet dutkamušaide fáttas ja ahte dása lassána beroštupmi.

2. Láidesteapmi

Dát kapihtal čilge geat leat sápmelaččat ja manne lean välljen guorahallat duohta dáhpáhusaid.

2.1 Sápmelaččat

Lea váttis dadjat juste man dološ álbmot sápmelaččat leat, muhto jus sin gohčodedje dolináigge *fennin*, de sáhttet sápmelaččat leamaš sierra álbmogin juo jagi 98 manjel Kristusa, go dan áigge čálii romalaš historjjáčáli Tacitus *Germania* girjji mas namuha Fenni álbmoga. Seammás leat arkeologat gávdnan orrunbáikkiid ja dahkan fuomášumiid main leat sápmelaččaid dovdomearkkat, mat čatnasiid seamma áigodahkii.

«Deháleamos Skandinavia diehtogáldu leat Ottara muitalusat jagi 890... Ottara muitalusain namuhuvvo «finnas»... Sin dáháleamos dovdomearkkat: duoljebivdi, loddebivdi, guollebivdi» (Solbakk and Nordisk samisk, 1990, s.15).

Sápmelaš¹¹ lea dat álbmot mii historjjálaččat lea ássan Davvi Fennoskándias, mii odne lea juohkásan njealji riikii; Norgii, Ruttii, Supmii ja Ruošša Guoládatnjárgii. Almmolašvuodas ii gávdno čielga lohku galle sápmelačča ellet Sámis, muhto mánggas oaivvildit ahte dat gávnojit oktiibuot sullii 70 000 - 100 000 sápmelačča dain njealji riikkain (Vuolab, 2016, s.2 ja Somby, 2015, s.10). Vaikko Norggas ii gávdno almmolaš lohku sápmelaččain, de čujuha jagi 2017 sámemediggeválggaid sámi jienastuslohku almmolaš lohku mii sáhtta adnot muhtunlágan vuoddolohkun. Dát lohku ii sáhte goitge čielggadit duohta logu, go sápmelaččain ii leat bággu diedihit iežaset jienastuslohku. Diibmá ledje 16 958 sápmelačča jienastuslogus (Sønstebø, 2018, s.25)¹².

Sápmelaš lea dat álgoálbmot máilmmis maid antropologat ja eará dutkit leat dutkan eanemusat, dušše Amerihká álgoálbmogiid leat dutkit dutkan eanet. Nu čállá Italia antropologa Giuseppe Acerbi (Acerbi refererejuvvon Gaski and Pentikäinen, 2000, s.7). Son oaivvilda ahte sápmelaččat geasuhedje dutkiid, dan dihte go dalle besse dutkit ieža vásihit johttisápmelaččaid árbevirolaš eallinvuogi ja birgenlági meahcis. Dán eallinvuogi atne dutkit dološ primitiiva eallinvuohkin, ja čálle ahte sápmelaččaid eallinvuohki ii leat ovdánan nu olu, go buohtastahtte sin eará álbmogiid ovdánemiin.

11 **Sápmelažžan** atnet su geas lea sámegiella vuosttašgiellan. Jus su eatnis dahje áhčis, áhkus dahje ádjás lea sámegiella vuosttašgiellan. Son guhte atná iežas sápmelažžan. Dahje jus su váhnemat atnet iežaset sápmelažžan, nu mearridii Davviriikkalaš sámeakonferánsa Romssas 1980 (Solbakk and Nordisk, 1990, s.11).

12 <<https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/attachment/339026?ts=16151cb7dd0>>

2.2 Duohta dáhpáhusat

Dát dutkkus meannuda duohta dáhpáhusaid maid diehtoaddit ieža leat vásihan, dahje maid leat gullan njuolga sis geat leat vásihan dan. Nugo lean namuhan, de välljen duohta dáhpáhusaid guorahallat, go dat leat maid guovddázis journalistihkas.

Historihkkár- ja religiovdnadutki Brita Pollan čujuha girjjis *Sam-Fiske sjamaner: religion og helbredelse* (1993) ahte máinnas¹³ ii leat dábálaš sámi kultuvrras, muhto álbmotmuitalus¹⁴ dahje fearán, mii lea duohta dáhpáhus. Pollan goitge oaivvilda Eurohpá johttimáidnasiid báidnán sápmelaččaid, seammás go sii leat suddjen iežaset kultuvrra earenoamášvuoda (Pollan, 1993, s. 25). Ovdamearkka dihte liikojedje sápmelaččat mitalit cuvccaid, nugo eará sajis Eurohpás. Cuvccat leat johtán olbmos olbmui njálmmálaš mitalanárbevieru bokte.

Lektor Mai Britt Utsi diehtoaddi Oskal Máhte Mikkel Issát čilge ahte cuvccat eai lean giellasat, go sápmelaš han mitalii cuvcca go áiggui juoidá mitalit nubbái. Cuvccas sáhtii maid leahkit sáhklassin, muhto sáhtii maid leat duohta (Utsi, 1998, s. 37). Utsi lea dál čállime doavttirgráda luoddi birra. Dan ovdal son lea čállán masterdutkan «Mo luohiti luovvuna mitalusas» (1998). Utsi čujuha máinnasklassifiseremii maid folklorista ja professor Antti Aarne lea čállán *Verzeichnis der Märchentypen* (1910), ja mas Stith Thompson viiddidii klassifiserema girjjistis *The Types of The Folktale* (1961). Dát máinnasklassifiseren adno miehtá máilmmi, ja dat suorgása viđa sadjái-; *ealli máidnasat, dábálaš álbmotmáidnasat, leaikkat ja anekdohtat, hámu máidnasat, klassifiserekehtes máidnasat* (Utsi, 1998, s.41). Vaikko máinnaskategoriserema lea vuogas namuhit, de čállá Utsi ahte sápmelaččaide lea dábálaleabbu mitalit mitalusa ovdalii máidnasa. Utsi diehtoaddi Oskal Máhte Mikkel Issát dadjá maid ahte sámi mitalusaid heive juohkit guovtti suorgái; «duohta mitalusán dahje olbmuid vásáhussán ja dušše mitalusán ovdamearkka dihte stáluid birra» (Utsi, 1998, s.37).

Oarjemáilmmi folklorista ja antropologa Richard Bauman ges čuoččuha ahte gávdnojit dušše guovttelágan mitalusat; *duohta mitalus* ja *gielis mitalus*. Son čállá ahte folkloristat¹⁵ árvoštalle mitalusa duohtavuoda beali go klassifiserejit njálmmálaš narratiivvaid. Sii jerre; «mitaluvvo go mitalus objektiivvalaš fáktáiguin vai ii?» (Bauman, 1986, s.11). Su klassifiseren

13 **Máinnas** – Eventyr.

14 **Álbmotmuitalus** – sagn. Davvi Norgga perspektiivvas lea fearán (sagn) mitalus mii galgá mahkáš leat dáhpáhusa birra mii duođas lea dáhpáhusán. Juogo dáhpáhusa lea mitalleadji ieš vásihan dahje gullan earáin. Brødrene Grimm dulkuiga guhka fearániid duohta mitalusán dalle go soai čokkiiga mitalusaid jagi 1800-logus, ja álggos aniiga fearániid historjjálaš gáldun, muhto otná áigge gáibádušaid vuodul eai dohkkehuvvo fearánat historjjálaš gáldun (Hauan, 1995, s.9).

15 **Folkloristihkka** ipmirduvvo odne ealli gulahallan masa gullá; árbevierru, njálmmálaš ja narratiiva teoriijat (Stovner, 2014). <<https://snl.no/folkloristikk>>

guorrasa journalistihka vuodđoprinsihppii. Duohta mitalus galgá leahkit nu objektiivvalaččat mitaluvvon go vejolaš ja fáktát galget nannet mitalusa luohthahttivuođa. Jus mitalus ii ollašuite dáid beliid, de dat lea gielis.

Movt lea duohtavuohta čadnon journalistihkkii? Journalistihkka¹⁶ ii leat beare ođasjournalistihkka mii gaskkusta áigequovdilis ođđasiid, elihta oaiviliid, ođđasiid mat gusket mángasiidda, ođđasiid mainna mángasat sáhttet identifiseret iežaset, sensašuvdna ođđasat, muhto journalistihkka gaskkusta maid rihkusáššiid, šlárvvaid, juohkebeaivválaš ságaid ja hirpmahuhtti dáhpáhusaid (Jo, 2011, s.15). Dat mii goitge lea oktasaš journalistihkas lea duohtavuohta, nugo mediaprofessor Martin Eide definere:

«Journalistihkka lea ođđaáigásaš institušuvdna mii čohkke; giedahallá ja gaskkusta dieđuid ja čuoččuha ahte dat lea duohta, ja mii sáhtta demokrátalaččat relevánsa»
(Eide, refererejuvnon Handgaard, 2013, s.18)¹⁷.

Nugo journalistihkas, de vuoruha dutkkus álbmotmitalusaid maid diehtoaddit navdet duođas dáhpáhuvván. Eanaš luohtedajahusat gullet persovnnaluođi suorgái, ja dan váldoulbmil lea govahallat olbmo gii eallá dahje lea eallán dán máilmmis. Dutkkus ii giedahala man muddui dáhpáhusat ja dajahusat leat duođat, go dat leat dološ olbmuid birra ja dáhpáhuvván áigá. Vaikko dan lea váttis didoštít, de kommenteren duohtavuođa beali go analyseren mitalusaid ja dajahusaid.

16 Journalistihkka doaba boahká franska «journal» sánis, mii mearkkaša aviisa, beaivegirji dahje áigečálus. Doaba mearkkašupmi lea čohkket dieđuid ja gaskkuskit daid (JO, 2011, s.13).

17 Eide sitáhta dárogillii: «Journalistikk er en moderne institusjon som innhenter; bearbeider og formidler informasjon som gjør krav på å være sann, og som kan være demokratisk relevant.»

3. Teorijat

Dát kapihtal čielggada makkár fuomášumiid dutkit leat dahkan sámi gulahallandovdomearkka-in, mitalusain ja luohtedajahusain, ja movt dat leat gusket dán dutkosii.

3.1 Sámi gulahallandovdomearkkat

Sámi gulahallandovdomearkkaid doahpagat leat čadnon dasa movt sápmelaš gulahallá. Dat leat namuhuvvon dutkosiin, nugo Ester Kristine Johnsen masterdutkanušas «Ravget iežas bođuid ovddežis» (2017). Son čállá ahte njálmmálaš sámeielas leat gulahallandoahpágiid doaimmas, nugo beasadit, garvvašit, garvit, geažidit, moalkái, mohkohallat, ja čujuha Konrad Nielsena sátnegirjiide sániid mearkkašumiide¹⁸. Johnsen čállá maid ahte geažideapmi doaba lea dábálaš luohtedajahusain, ja čujuha professor Harald Gaskii ahte dajahus sáhttá leat oaivvilduvvon dušše ovttá dihto olbmui, ja dan dihte sáhttá earáide váttis ipmirdit dajahusa konteavstta. Čálán eanet dán birra boahhte kapihttalas.

«Jus galgá nákcet lohkat «linnjáid gaskkas» dárbbasuvvo máhttu dan birra. Dát lohkan «linnjáid gaskkas» gullá sámi njálmmálaš árbevrrui ja beaivválaš eallimii» (Fredriksen ja Gaski refererejuvvon Johnsen, 2017, s.23).

Johnsena bagadalli lei vuosttašamanueansa Lill Tove Fredriksen, gii lea čállán doavttirgráda čálloša, *Birgenangoansttat Jovnna-Ánde Vesta románatrilogiijas Árbbolaččat* (2015). Fredriksen čállá ahte ulbmil gulahallandoahpágiiguin, mat leat leamaš anus unna sámi gilážiin áiggiid čađa, lea garvit mitalit osiid mat sáhttet soardit nuppi olbmo.

«Sámiid gaskkas leat mánggalágan gulahallanhámit mat deattuhit vuollegašvuoda eanet go dan ahte leat njuolgočoalat, muhto dát leat dál nuppástuvvamin» (Gaski refererejuvvon Fredriksen, 2015, s.94).

Gaski sitáhta vuodul sáhttá dulkot ahte sámi gulahallandovdomearkka-doahpagat leat čadnon sámi vieruide, láhttenvuohkái ja jurddašanduohkái. Go Gaski dadjá NRK Sápmái¹⁹ ahte olbmot ledje várrogasat moaitimis nuppi, danne go smávva birrasis sáhtte jođánit šaddat dan dillái ahte sii dárbbasit veahki dan seamma olbmos. Jus olmmoš moittii bearehaga, de sáhtii báhcit veahki haga. Danin sáhttá maid vuollegašvuoda dulkot nu ahte gulahalli dájvja vuhtiiváldá nuppi olbmo dovdduid, ja gulahallá várrogasat. Ovdamearka várrogas gulahallamis lea jus muhtun ii leat nu čeahppi juogalágan barggus, de nubbi goitge ii daja sutnje njuolga ahte son ii máhte, muhto

¹⁸ Eanet dáid doahpágiid ja dáid mearkkašumiid birra čálán analysa oasis, s.46.

¹⁹ <<https://www.nrk.no/sapmi/sami-gulahallanhemit-rievdamin-1.7513359>>

geahččala neavvut čábbát. Nubbi sámi vierru dahje láhttenvuohki lea ges gierdevašvuhta. Dan ohppet sápmelaččat mánnávuođa rájes juo, ja dan sii ohppet go rávis olbmot nárridit mánáid. Nárrideami lea doseanta emeritus Asta Balto guorahallan. Álggos sáhtta jáhkkit ahte nárrideapmi mearkaša seamma go hárdit, muhto dat ii leat nu, go dat lea baicca bajásgeassinvuohki. Jus mat rávisolmmoš nárrida máná, de son viggá nanusmahttit máná. Nárrideapmi giktala máná háhkat alces máhtu, stivret suhtu ja fuomášit goas rávis olmmoš, dahje eará máná hárdá ja goas son leaikkastallá (Balto, 1997, s.88). Nárridemiin orrot mánát oahppame sámi gulahallama nugo lohkkat «linnjáid gaskkas» ja jurdilit movt son galgá vástidit dihto dilis, ovdal go mearrida movt son vástida.

3.2 Luohtedajahusat

Lill Tove Fredriksen sitere mángga gáldui go čilge ahte luohiti lei noaidi reaidu dološ sámi oskkus, go áiggui beassat nuppi máilbmái.

«Dološ sámi oskkus lei luohiti noaidi veahkkin go son galggai beassat čakŋalit nuppi máilbmái, vai sáhtii veahkehit siidda olbmuid earret eará ohcat buriid bivdosajiid, gávdnát láhppon sieluid ja dálkkodit buhcciid» (Fredriksen et al., 2015, p.40).

Mu mielas lea jáhkehahti ahte luohiti lea leamaš guovddázis sámi dološ oskkus. Man muddui dološ osku lea seailluhuvvon lea váttis dadjat, go dan birra ii ságastallojuvvo almmolašvuodas, ja jus lea seailluhuvvon, de dat dahkko čihkosis.

Dálá áiggis lea luođi doaibma eambo «muittašeapmin», go juoigi juoigá olbmo, ealli dahje báikki, nu čállá sámi girječállu Odd Mathis Hætta (2006) *Samiske tradisjoner og skikker : temaer fra Kautokeino* girjjis. Luođi doaibma beaggá eambo álbmotmusihkkan, go dološ osku musihkkan. Namuhan veara lea vel dat ahte girku ii leat dohkkehan luođi ja dološ osku Davvi-Norggas. Dat lea bidjan sápmelaččaid eahpevuoiggalaš dillái. Sápmelaččat atnet luođi oassin iežaset kultuvrras, muhto seammás giel dá girku luođi. Historihkkár ja religiovdna dutki Brita Pollan refererejuvvon Lindi (2014) dadja ahte girku ja luohiti ii gula oktii. «At man ikke skal joike i kirka kommer av at man brukte det i gamle sjamanistiske ritualer. Det blir en kollisjon mellom to virkelighetsbilder»²⁰.

Professor Vuokko Hirvonen (1994) lea čállán dutkanartihkkala «Dajahusaid giellagovat». Son oaivvilda ahte sápmelaččaid jurddašeapmi lea čadnon njálmálaš árbevurrui sihke muitaleami

20 <<https://www.nrk.no/troms/derfor-tillates-ikke-joik-i-kirka-1.11630371>>

ja luodi bokte. Son lasiha ahte njálmálaš árbevierru govvida ovttaskas olbmo vásáhusaid ja višuvnnaid (Hirvonen, 1994). Artihkkalis son deattuha go olmmoš juoigá ovdamearkka dihte muhtun olbmo, de son juoigá dan olbmo, iige dan olbmo birra. Luodis leat dihto njuolggadusat maid sihke juoigi ja guldaleaddji ferte hálddašit, dan dihte go dajahusa sisdoallu lea čadnon kultuvrralaš kontekstii. Hirvonen čállá ahte luhtedajahusas lea sierra kodagiella, ja nu son doarju Johnsen, Fredriksena ja Gaski. Hirvonen jearrá vel ahte fertego dajahusaid dutkamis vuhtiiváldit šamanisttalaš jurddašánmálle? Nugo mun ipmirdan Hirvonen, de son jearrá ahte atná go juoigi dábálaš oarjemáilmmi metaforaid, vai leatgo sápmelaččaid dajahusain abstrákta doahpagat main lea čanastupmi sápmelaččaid dološ oskui. Dát lea miellagiddevaš gažaldat ja namuhan veara, vaikko dát spiehkasta dutkosa čuolmmain.

Jus máhccat fas luodi ovdanbuktimii ja movt juoigi juoigá persovnnaluodi. Sámi vuosttaš girječálli Johan Turi (2012) *Muitalus sámiiid birra* girjjis čállá ahte luodi sáhtá juoigat guovtteládeje. Čeahpes juoigi sáhtá guldaleddjiid njuorasmahttit, muhto de gávdnojit maid juoigit mat uhkidit goddit bohccuid ja vaikko vel olbmo maid. Professor Nils Jernsletten (1978) lea čállán artihkkala «Om joik og kommunikasjon» mas referere Turi go čállá ahte luodis lea gulalahlandáidda. Juoigi sáhtá ovdanbuktit dovdduid sutnje geasa lea liikostan.

«...når én har mistet kjæresten, eller hvordan jenta joiker gutten for å gi til kjenne at hun liker ham, og om hvordan en rival joiker den heldige frieren i misunnelse og forbitrelse»
(Jernsletten, 1978, s.109) .

Jernsletten čilge ahte luodis sáhttet leat dajahusat maid, muhto juoigi sáhtá maid dajahallat ođđa dajahusaid juoiggadettiin. Ovdamearkka dihte sáhtte olbmot juoigat sámerádioi²¹ ja dajahallat riegádanbeaidearvvuođaid (Jernsletten, 1978, s.112). Dát čujuha dása ahte luodi dajahus ii dárbbáš leat čállojuvvon geađgái, go iešgudetge dilálašvuohta sáhtá váikkuhit dasa movt juoigi dajahallá. Jernsletten čállá maid ahte luodis leat nanu ruohttasat sápmelaččaid identitehtii ja luodi šuokŋa govvida sápmelačča luonddu. Doaimmalaš ja boarkkas olbmo luodis lea leahttu ja fápmu. Njoazes ja siivos olbmo luohi ges lea hilljáneabbo ja litnáseabbo. Dajahusa lasiha vel dieđuid makkár lunddot olmmoš son lea ja leago sus mihkke earenoamážit. Vaikko earenoamášvuohta ii dárbbáš dette leat nu earenoamáš, čilge Jernsletten. «Ordene uttrykker det som er spesielt for vedkommende. Selv om du ikke har gjort noe spesielt her i verden, så er du noe spesielt likevel» (Jernsletten, 1978, s.110).

21 **Sámerádio** namahus rievddai 1992 = NRK Sámi Radio, ja 2011 = NRK Sápmi (Hætta, 2011).
<https://www.nrk.no/sapmi/nytt-ar_-nytt-navn-1.7450078>

Mun ipmirdan dán sitáhta nu ahte juoigi ovtta ládje deattuha olbmo iešvuodaid dajahusain, leaš dál čeahppi dahje čuorbi mas nu, sáhtta maid ovdanbuktit sihke ráhkisvuoda dovdduid ja verrošemiid.

Seammás go juoigi dajahusaiguin čuvge olbmo iešvuodaid, de sáhtta seammás čiehkát mánja dieđu dajahusaide *guovttegeardáni gullahallamis*. Dása leat ovdamearkkat Harald Gaski (2000) dutkanartihkkalis, «The Secretive Text». Son čállá ahte kolonija áigge sáhtte dajahusain leat guovttegeardánis dieđut, ja nu sáhtii juoigi dajahusainis gulahallat guovtti dásis seamma áigge, siskkáldas- ja olgguldas dásis: Vuosttaš diehtu sáhtii leat oaivvilduvvon dušše sámi guldaledjiide. Nubbi diehtu ges vierrasiidda olggobeale sámi servodaga (Gaski and Pentikäinen, 2000, s.196). Gaski váldá ovdamearkan «The Reindeer in Oulavuolie» luodi, go čilge luhtedajahusa guovttegeardánis gulahallama. Luohti lea Nils Mattias Anderssona ja son juoigá iežas. Dajahusaiguin son muitala sihke iežas eallima boazosápmelažžan, seammás go muitala movt boazosápmelaččaid eallinvuohki lea rievdamme ja nohkame. Guovttegeardánis dieđuid luhtedajahusain čilge Gaski vel dárkileappot «Om joiken i mediesamfunnet» dutkanartihkkalis. Artihkkalis son váldá Nils-Aslak Valkeapää diktačállima ovdamearkan.

*«Valkeapää vil sikkert ikke være ekskluderende, men hans primære lesergruppe er samene. Det er disse leserne som både skal få en estetisk nytelse av hans dikt og stilles på prøve som et lesende publikum. Hans dikt kan virke enkle og liketil ved første øyekast, i enkelte tilfelle sogar naturromantiske, men ved nærmere ettersyn kan en finne igjen det joikebesl-
ektede finurlige dobbeltspråket, som tidligere tider bl.a. ble brukt til å villede kolonisatorer og røvere av alle slag»* (Gaski, 1994, s.190).

Nu movt Gaski govvida Valkeapää, de lea čielggas ahte multidáiddár vällje didolaččat geainna dahje geaiguin son áigu gulahallat. Mearrádus geaiguin son áigu gulahallat bidjá vuodu sisdoalu. Valkeapää vällje gulahallat sápmelaččaiguin sámegillii ja čállit sisdoalu mas lea Sámi «kultursiellu».

Guovttegeardánis gulahallan sáhtii maid Leahkit smávit áššiin, ovdamearkka dihte go sápmelaš dajahallá hearggi. Heargedajahusain sáhtii juoigi ovdamearkka dihte muitalit makkár heargi sápmelaččas lea, seammás go son govahallá heargeaiggáda dahje su irggi dahje moarsi. Heargi sáhtii leat gabba mii govvidii čuvgesvuovttat nieiddaid ja Muzetsággi²² ges sevdnjesvuovttaga (Gaski and Pentikäinen, 2000, s.205).

22 **Sággi** mearkkaša nisssonolmmoš gii lea seaggi (Gaski,1994).

Gaski (1993) lea čállán vel eanet guovttegeardánis gulahallama birra «Med ord skal tyvene fordrives», das son lasiha ahte guovttegeardánis gulahallamis ledje čanastagat religiovdna ja politihkalaš oktavuodáide. Ja luohtepoesiija sáhtii doaimmat *opposišunealla dáidagiin*. Jus dáčča eiseválddit ipmirdedje siskkáldas dieđu, de sáhtte vaikko vel ráhggáštít juoigi (Gaski, 1993, s.10).

3.3 Sámi muitaleapmi

Namuhuvvon Johan Turis lei earenoamáš čállinvuohki. Son ii atnán rihkkuid ja čuoggáid go čálii *Muitalus Sámiid birra* girjji. Harald Gaski govvida su čállinvuogi girjji álgosánis, go dat almmuhuvvui ođđasit 2012; «...teaksta golggai oktan rávdnjín juste dego muitalus» (Turi, 2012, s.7). Álgosánis čujuha Gaski sámi multidáiddára Nils Aslak Valkeapää (1994) álgosáni *Boares nauti Johan Thuri* girjjiis²³, mas son gohčoda Turi čállinteknihka *miellarávdnjín* dahje *jurddarávdnjín*. Valkeapää čilge miellarávdnnji čállinteknihka rávdnjín mii ii bisán das gosa jáhkká dajaldat galggašii bisánit. «Miellarávdnnjis dajaldaga loahppaoassi lea juo golgame ođđa miellagovas» (Turi, 1994, s.10).

Miellarávdnnji čállinvuohki muittuha njálmmálaš muitalanvuogi, nu movt dán dutkosa diehtoaddit muitalit muitalusaid. Dutki, Brita Pollan, oaivvilda ahte sápmelačča muitalusat leat earáláganat go oarjemáilmmi muitalusat. Pollan lea čállán mánga girjji sámi noaidevuoda ja máinnasteami birra. Sámi máidnasat ledje sutnje miellagiddevaččat go dat spiehkastedje máidnasiin maid son lei ovdal gullan (Pollan, 1993, s.17). Ovdamearkka dihte sámi máidnasat eai earut olbmo ja ealli, ja dávjá lea ealli noaidi veahkki. Dát ii leat dábálaš oarjemáilmmi máidnasiin. Noaidemáinnas sáhtta maid nohkat lihkká roahtá go luohiti. «Det er også mulig at eventyravslutning som på oss virker påfallende og brå, er påvirket av joikens fortellerstruktur – en joik kan begynne og slutte når som helst» (Pollan, 1993, s.152). Noaidemáidnasiin lea dábálaš ahte sámgár vuolgá mátkái, doarru vuostálastiiguin geain leat earenoamáš attáldagat. Noaidi oažžu veahki ipmašiin dahje ealliin, main leat maid earenoamáš attáldagat. Son dábálaččat nagoda beassat váttis dilis dahje gádjut muhtuma gii lea headis (Pollan, 1993, ss.154-155).

Pollan lea maid čállán ovdasáni Just Knut Qvigstad (2005) sámi muitalus čoakkáldaga girjjiis, maid Qvigstad almmuhii vuohččan jagi 1927-1929. Girjjiis lea Pollan klassifiseren muitalusaid noaiderrumbbu mielde, mas leat golbma iešgudetge lágan máilmmi. **Muitalusat amas máilmmis:** Gižžu, erotihkka, oktavuoha nevrriin. **Muitalusat lagas máilmmis:** Bearaš/ránnját, čuođit, noaidit, eallit, jápmasáhka, dološ ja ođđaáigi, stállu, lávár, ulddat, čáhcerávgá. **Jábmiid muitalusat:** Jámežat.

23 Valkeapää lea čohkken Turi dološ reivviid *Boares nauti Johan Thuri*-girjái.

Figvra 1. Noaiderrumbbu 3 máilmmi (Qvigstad, 2005, s.23).

3.4 Gierdomuitalanvuohki

Vuosttašamanueansa Ánde Somby (1995) lea čállán artihkal; «Joik and the theory of knowledge²⁴», mas son čilge ahte luohiti lea okta Eurohpá boarráseamos musihkkavugiin, ja luohiti spiehkasta oarjemáilmmi lávlagis. Lávlagiin lea lineára hápmi, mas lea álgu, gaskaoassi ja loahppa, muhto luohiti struktuvra lea earálágan. «Luohitis ii leat álgu iige loahppa, ja das lea gierdun ovdalii lineáran»²⁵ (Somby, 1995). Ánde Somby²⁶ muitala iežas luohiteartihkkala birra ahte sámi muitalan árbevierus leat čanastumit árbevirolaš luohitái. Lea dábálaš ahte muitaleaddji muitala muitalusa mainna háliida deattuhit juoidá guldaleaddjái. Eará háve sáhtta muitalit seamma muitalusa, muhto dalle čilge dárkileappot ovttá dihto oasi muitalusas, oasi maid ii čáhkehan vuosttaš hávvái go muitalii. Muitaleaddji sáhtta maid goalmmát háve muitalit seamma muitalusa, mas deattuha fas eará beali muitalusas. Ná sáhtta muitaleaddji geardduhit seamma muitalusa, muhto seammás čuvget odđa beliid ja poeanggaid seamma muitalusas. Gierdomuitalanvuohki maid Nils Aslak Valkeapää (2007) ovttas Noh-teáhteriin ávkkástallet «Ridn'oaivi ja nieguid oaidni» poesijakonsearttas lea ges veaháš earálágan, go das lea luohiti ja Noh-teáhter struktuvrra vuodđun. Muhto geardduheapmi lea dás maid guovddázis. Čájálmas lea nuorra boazoguođoheaddji birra, gii deaivá noaidi. Noaidi gohčču bártne ohat máhtu luonddus, ja neavvu

24 <<https://web.archive.org/web/20080325110925/http://www.uit.no/ssweb/dok/Somby/Ande/95.htm>>

25 Somby originála sitáhta artihkkalis: «...a yoik has neither a beginning nor an end, and is therefore circular rather than linear» (Somby, 1995).

26 Ánde Somby - telefvdna ságastallan skábmanánu 24.b. 2018.

su ahte olbmot leat dušše unna oasážat meahcis, eallimis ja máilmmiávus. Dađistaga čájehuvvo ahte guođoheaddji lea ieš dat ridn'oaivi, muhto dalle go son lea boarásnuvvan (Valkeapää, 2007).

Rukses árpu orru čatnaseamen guođoheaddji dovdduide, jurdagiidda ja nieguide, iige jutnii, mii lea dábálaš mitalusain. Dovddut, jurdagat ja niegut geardduhuvvojit ja nu oaččun ipmárdusa ahte dás lea gierdomuitalanvuohki. Vaikko Valkeapää lea čállán čájálmasa Noh-teáhtera čájálmasvuogi mielde, de ákkastallá David Schuler refererejuvvon Arntzen (2018, «Sámi and indigenous Theatre»-artihkkalis²⁷) ahte Valkeapää ani luođi inspirašuvdnan go čálii čájálmasa giehtačálloša (Arntzen, 2018).

Jus visualisere gierdomuitalanvuogi, de orru lunddolaš govvidit dán risku symbolain. Dan dagai Beavváš Sámi Našunálateáhtera neavttár ja bagadalli Anitta Suikkari, go bagadalai multidáid-dára Sara Margrethe Oskal (2010) «Ágon» teáhterčájálmasas, mii lei oassi Oskala doavttirgráda dutkosis *Skelbmošit máilmmi lávddiin*. Oskal lei álggos hábmen čájálmasa kronologalaččat, mas álggahii mitalusa veagalváldimiin. Suikkari nevvui su riskodramaturgiija mielde ráhkadit čájálmasa: «Tenk på en riskku- en sølje – som en modell for dramaturgien; den største lavgastat – pynten – i midten, og flere små rundt den» (Oskal, 2010, s.85). Oskal vuhtiiválddii neavvaga ja rievdata čájálmasa. Son dušše geažuhii veagalváldima álggu čájálmasas, ja vurddii váldodáhpáhusain. Oskal²⁸ čilge ahte «Ágon» čájálmasas leat smávva mitalusat mat ovttas ovdanbuktet mitalusa válđoášši. «Ágon-čájálmasas leat mánga mitalusa maid sáhtá govvidit risku lávggastagaiguin. Lávggastagat mitalit dan ollislaš mitalusa mat leat čadnon riskui.»

Professor Tor-Helge Allern (2003) čiekŋuda vel eanet gierdomuitalanvuohkái iežas doavttergráda dutkamušas *Drama og erkjennelse. En undersøkelse av forholdet mellom dramaturgi og epistemologi i drama og dramapedagogikk*. Dutkosis son čállá ahte dat gávdnojit golmmalágan gierdomuitalanvuogi. *Birrajohtostruktuorra, gierdodramaturgiija ja melismahtalašmuitalanvuohki*. Allern earuha birrajohtostruktuorra²⁹ ja gierdodramaturgiija³⁰, vaikko dat leat hui seammaláganat. Erohussan doahpágiin lea dat ahte birrajohtostruktuorra lea geardduheapmi mánggus guovddážis. Gierdodramaturgiijas ii leat geardduheapmi dušše mánggus, muhto mánggus mas lea erohus. Allern čilge ahte gierdomuitalanvuogis hárvve lea čielga gierdodramaturgiija, muhto das leat maid lineára dramaturgiija elemeanttat. Dát seaguhus lei dábálaš Absurd teáhteris mii čuožžilii 1950-logus. Dán lihkadusas leage Allern viežžan ovdamearkkaid go čilge

27 <<http://www.inst.at/trans/19/sami-and-indigenous-theatre/>>

28 Sara M. Oskal - telefodna ságastallan skábmamánu 18.b. 2018.

29 **Birrajohtostruktuorra** – Syklisk struktur (Allern, 2003).

30 **Gierdodramaturgiija** – Sirkulær dramaturgi (Allern, 2003).

birrajohtostruktuvrra ja gierdodramaturgiiija. *Birrajohtostruktuvra* - Allern čilge sihke birrajohtostruktuvrra ja gierdodramaturgiiija teáhterčájálmasain «Mens vi venter på Godot»³¹. Čájálmas leaba bálvleaddjiguovttis Vladimir ja Estragon geat vuordiba iežaska hearrá, Godota, ruoktot máhccat, muhto son ii olle obanassiige. Allern čuoččuha ahte čájálmasa čáli, Samuel Beckett, atná iežas mitalusain *transcendental*³² duohtavuoda dahje duohtavuodat mat siiget badjálaga. Dáhpáhusat mat leat čadnon dihto duohtavuhtii maid dábálaš olbmot eai leat vásihan ovdalaččas. Das ii leat makkár ge juotna³³, olgguldas dáhpáhusat, muhto seammás dat ii leat ráddjejuvnon dušše ovttá olbmo millii. Čájálmasas oaidnit bálvleaddji-guoktása geat ságastallaba, dan botta go vuordiba iežaska hearrá. Čájálmas govvida sudno vuordináiggi ja jurdagiid. Muđui ii dáhpáhuva čájálmasas mihkkege earenoamážiid.

«Mens vi venter på Godot har et mønster som presenteres i 1. akt og gjentas i 2. akt. I den grad det absurde drama har et slikt mønster, preget av gjentakelser (med variasjoner), er det absurde plot kjennetegnet av at det berører individuelle aspekt ved situasjoner, tilstander, mer enn karakterer og hendelser mellom karakterer» (Allern, 2003, s.279).

Beckett váldoelemeanta dán čájálmasas lea dilálašvuotta guovddážiis ovdalii dáhpáhusat. Čáli dájvá gearduha ja máhccá seamma dilálašvuhtii. «Det som foregår er ikke hendelser, med en bestemt begynnelse og slutt, men situasjonstyper, som alltid gjentar seg selv» (Allern, 2003, s.273). Allern čilge gierdodramaturgiijas áiggi earenoamáš elemeantan. Ovdamearkka dihte bihtás «Dan botta go vuordit Godota», de lea das áigi dego livččii bisánan.

«Det er tilstanden i det å vente som framheves. I det å vente opplever vi hvordan tiden flyter hen i sin reneste og mest åpenbare form. Når vi er aktive opplever vi ikke tiden sånn. Det er når vi er passive at vi konfronteres med tiden i seg selv» (Allern, 2003, s.279).

*Melismahtalašmitalanvuogi*³⁴- váldoelemeanta lea dilálašvuotta, čalbmeravkaleapmi dahje

iešvuotta. Ovdamearkka dihte dakkár dilálašvuotta mas ii leat kausála³⁵ čanastupmi. Melismahtalašmitalanvuogis ii leat iešalddis makkárge juotna dahje doaibma nugo lineára mitalu-

31 Ulbmil absurd teáhterin lea čájehit, dájvá suohtastallama bokte, ahte eallin lea absurda.

<<https://ndla.no/subjects/subject:19/topic:1:195257/topic:1:195520/topic:1:112009/resource:1:112090>>

32 **Transcendent** lea filosofálaš fenomena. Leahkit transcendent lea dakkár mii lea earálágan go dat mii lea dábálaš: <<https://snl.no/transcendent>>

33 **Juotna** – plot.

34 **Melisma** lea klassihkalaš musihkkadoaba. Dat lea bistevas šuokŋa seamma vokálas mii mohkkasaddá iešguđetge šuokŋa-allodagas: <<https://www.youtube.com/watch?v=PRS2grauL4I>>

35 **Kausálas** čanastupmi lea dalle go guovtti fenomenis gaskaneaset lea sivaoktavuohta. Nammalassii jus vuosttaš fenomena lea sivalaš nuppi fenomena rievdeapmái: <<https://snl.no/kausala>>

sas. Muhto dát vuohki váldá ovdan juoidá mii lea eahpebalánsas, ii ge čilge manin dat lea eahpebalánsas (Allern, 2003). Ovdamearkan son atná girječálli ja dramatihkkara Jon Fosse, gii iežas čállosiiguin duolbmá ođđa bálgáid ja spiehkkaša teáhtera árbevirolaš čájálmasaid ovdán-eamis ja doaimmas, ja áicá beroštumi baicca dilálašvuhtii: Jon Fosse refererejuvvon Allern (2003, s.380):

«Good theatre can be about almost anything; the important thing is not what it is all about, but how it is about; it's a question of sensibility, musicality and thinking, not a discussion of current issues».

Allern oaivvilda ahte luodis lea melismahtalašmuitalanvuohki. Son cuige luodi mitalanvuogis lea earenoamáš dat movt luohiti darvviha dilálašvuoda ja govvida objeavtta lihkestagaid. Rolf Kjellstrømme refererejuvvon Allern (2003, s.379):

«I samiske fortellerformer, og spesielt i joik, kan man på en lignende måte fremheve en tilstand, øyeblikk eller egenskap som er så typisk for objektet, at den alene kan karakterisere det. Man joiker objektet mer enn man joiker om det. En fugls sang representerer hele fuglen, et dyrs gange representerer hele dyret, en livlig person får en bevegelig joik».

Namuhan vel ahte Davvi-Amerihká álgoálbmogiin lea maid gierdojurddašanmálle. Girjjálašvuoda professor Arnold Krupat (1992) čállá ahte Amerihká álgoálbmogat máilmmioaidnu čuovvu jahkodaga birrajođu ritma, go ellet bivdobirrasis ja elliidbirrasis. (Krupat, 1992). Dát čájeha ahte gierdomuitalanvuogis leat čanastumit dobbelii sámi maid.

3.5 Lineáramuitalanvuohki

Professor Allern čilge lineáramuitalanvuogi mitalusas lea dávjá váldoolmmoš gii geahččala čoavdit konfliktta, ja das lea sihke juotna, doaibma ja sisdoallu (Allern, 2003). Sámi mitalusain ii leat dette nu olu birrajohtostruktuorra dahje gierdodramaturgiija go son navddii ovdagihtii, go sámi mitalusaid vuodđostruktuvra čuovvu lineáramuitalanvuogi.

Lineáramuitalanvuogi mitalusat leat dábálaččat juhkkon golmma oassái; álgu, gaskaoassi ja loahppa. Muhto das sáhttet eanet oasit maid leahkit. Lineára mitalusas leat mánga dáhpáhusa mat dáhpáhuvvet maŋŋálaga, nu ahte mitalusain lea juotna. Ovdamearka dihte sámi filbmadahkki Nils Gaup (2017) jugii *Ofelaš* filmma viđa oassái. Son čilgii kulturkonferánssa logaldallamis³⁶ ahte son ráhkadii filmma teáhterstruktuorra mielde. Filmma *vuosttaš oassi* lea máin-

36 <<https://youtu.be/qMRUNAyGcB0>>

nas Anára guovllus, Davvi-Suomas, go čuođit bohte Anárii ja godde bearraša. Liikkaid sii cogge jieņa vuollái, muhto Áigin beassá báhtui. *Nubbi oassi* govvida guovžabivddu, noaidevuođa ja sámi siiddastallama. *Goalmmát* oasis olle Áigin siidii. *Njealját oasis* deaivvada Áigin noiddiin, ja dievdojoavku máhccá veahkehit Áigina čuđiid vuostá. Easka *viđat oasis* muitala Gaup «Ofelaš» sáŋgár-máidnasa, mas Áigin dájuha čuđiid bákteravddas jápmimii (Gaup, 2017).

Lineáramuitalanvuogis leat ruohttasat Aristoteles *poetihkkii*, jagi 348-322 ovdal Kristusa. Aristoteles (1961) «Om diktekunsten» ovdanbuktá earret eará guokte drámá-doahpaga. Vuosttaš lea *mimesis*, mii mearkkaša áđđestallan. Tragediija teáhter áđđestallá eallima bákčasa.

«Den aristoteliske etterligning er på sett og vis å ligne med en kjemisk prosess eller med et moderne, eksakt eksperiment; fordi det dikteren har sett, er en eksakt iakttagelse, hans begrep er klart og prosessen nødvendig» (Aristoteles, 1961, ss.10-11).

Nubbi váldosátni lea *Katarsis* dahje *purgatio*, mii mearkkaša ráidnehus. Sáhtta čilget nu ahte *mimesis* čilge dáidaga ja *Katarsis* ráidne bákčasa maid tragediija mielddisbuktá. Muhtumat dulkojit *Katarsis* eará sániin, *lustratio*, mii gullá fas dálkkodeapmái. Girjjis refererejuvvo maid Duiska dramatihkar Gotthold Ephraim Lessing gii čuoččuha ahte *Katarsis* oahpaha olbmuid nuppi olbmo bákčasa ja balu. Son guhte ballá galgá nanusmuvvat, son guhte ii dovdda nuppi olbmo bákčasa galgá njuorrasit. Dálkkodeami maŋŋel galggai olmmoš buorebut vuhtiiváldit nuppi olbmo dovdduid (Aristoteles, 1961).

Aristoteles tragediija čilge girjeageanta Julian Friedmann (2012) *The mystery of storytelling* TEDxEaling Talk logaldallamis³⁷ golmmain sániin. *Pity, fear and catharsis*. Son čilge ahte geahčči berre oažžut dovdduid muitalusa váldoolbmui. *Pity*; dovdat váivvi jus sinna manná hejot. *Fear*; dovdat balu jus son gárta váralaš dilálašvuhtii. *Catharsis*; dovdat ilu go son nagoda beassat eret váralaš dilis (Friedmann, 2012).

Aristoteles poetihka tragediija lea maid vuodđun klassihkalaš Hollywood-filbmamodeallas³⁸, mas leat guhtta váldooasi. Dat álgá *sevttiin* mii galgá geasuhit ja geažuhit mii lea filmma váldokonflikta. Nubbi oassi lea *Presentašuvdna* mas geahčči oahpásnuvvá muitalusa váldoolbmuid, ja dán oasis lea dábálaš ahte váldokonflikta stuorru. *Goalmmát* oasis lea *ovdáneapmi* – konflikta stuorru vel eanet ja geahčči identifiseregohtá váldoolbmui. *Njealját* oasis ges lea *mohkki*. Filmmas sáhtta leahkit okta dahje máŋga mohki. Filbma sáhtta maid spiehkastit odđa

37 <<https://www.youtube.com/watch?v=al3-K14BDUQ&t=17s>>

38 <<https://prezi.com/hmmutkmrk1bd/hollywood-modellen/>>

bálgá nala, mii filbmagielas gohčoduvvo «point of no return». Dát mearkkaša dan ahte váldoolmmoš ii sáhte šat máhccat seamma dilálašvuhtii mas son lei álggogeažis filmma. Viđat oassi lea *klimáksa*. Dat lea filmma buot gelddoleamos oassi, mas dábálaččat filmma váldoolmmoš čoavdá váldokonflivtta. Guđat oassi lea *loahpaheapmi*, mas váldoolmmoš šaddá sáŋgáriin dahje vuoittáhallá (Prezi, 2015).

Lassin Aristoteles tragediija váldoprinsihpaid, de leat Hollywooda filbmadahkkit ávkkástallan Ruošša folkloristta Vladimir Propp máinnasanalyisa³⁹. Propp lea dutkan Indo-Eurohpá máidnasiid ja geahččalan defineret máidnasiid vuodđoformela. Su dutkan čujuha dasa ahte máidnasiin sáhttet leat 31 vejolaš struktuvrra. Son lea fuomášan oktiibuot čieža olbmo geain lea iešguđetge doaimma máidnasis (Pollan, 1993, s.147).

Proppa lea maid identifiseren gávccii doaimma⁴⁰ mat iešguđetge olbmos leat máidnasis. *Sáŋgár* (Protagonista), gii dájvja lea máidnasa váldoolmmoš. *Vuostálastti* (Antagonista), gii vuosttalda váldoolbmo. *Hástaleaddji* gii hástala sáŋgára čoavdit iešguđetge hástalusaid. *Skearŋkaolmmái* gii addá sáŋgárii dingga mii veahkeha su. *Veahkki* gii veahkeha sáŋgára máidnasis. *Prinseassa*, gean protagonista ferte gádjut. *Eahpesáŋgár* gii álggus lea buorredáhtolaš, muhto dađistaga rievdá bahálažžan, ja gii gilvvohallagoahtá protagonistain prinseassa nalde. *Prinseassa áhčči* gii sáhtta juogo hástit protagonista gádjut prinseassas, muhto sáhtta maid šaddat gilvaleaddjin protagonistii (Minds, 2018).

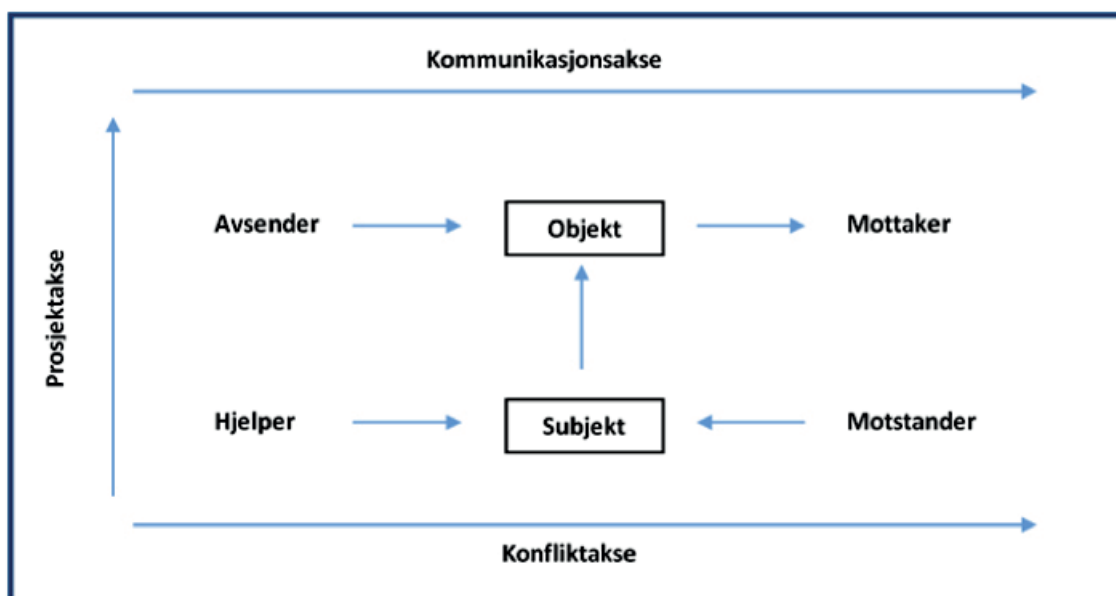
Fránka-Litauenlaš girjjálašvuoda gielladutki Algirdas Julien Greimas refererejuvvon Roksvold (1989) lea álkidan Proppa muitalusolbmuid doaimmaid máidnasis iežas aktántamodeallain. Dan čilge professor journalistihkas Thore Roksvold iežas girjjis *Retorikk for journalister*⁴¹ (1989). Aktántamodeallas leat golbma áksá: *Prošeaktaávssis* mii govvida muitalusa váldoolbmo, subjavtta, geas lea mihttu olahit juoidá, objavtta. *Gulahallanávssis* boahtá ovdan gii lea sádden dahje hástalan subjavtta prošeaktii. Jus subjekta lihkostuvvá prošeavttain, de oážžu dahje olaha vuostáiváldi objavtta. *Konfliktaávssis* ovdanbuktá sin geat veahkehit ja vuosttaldit subjavtta olaheames iežas mihtu dahje objavtta (Roksvold, 1989, s.40).

39 Propp refererejuvvon Pollan(1993, s.147).

40 <http://changingminds.org/disciplines/storytelling/characters/propp_personae.htm>

41 Professor Thore Roksvold lea guorahallan oktavuodaid klassihkalaš retorihkas ja odđaaigásaš gulahallan-
diđolašvuodas.

Figvra 2. Greimasa aktántamodealla⁴² (Skolediskusjon, 2018).

Aktántamodealla lea dábálaš narratiiva teoriija guorahallamis. Dainna modealla identifiseret struktuvrraid čáppagirijjálášvuoda teavsttain, ja gártet iešgudetge aktántaid⁴³ doaimmaid, nugo lean namuhan. Modealla golbma áksá čielggadit makkár gaskavuodat aktánttain leat (Skolediskusjon, 2018).

3.6 Oarjemáilmmi journalistihka

Brynjulf Handgaard (2013) čilge journalistihkka girjii *Journalistikken en innføring* ahte stuoraservodaga ođasjournalistihkka lea sorjjasmeahtun kritihkalaš jietna eiseválddiid mearrádu-saide ja fápmogeavaheapmái, nannen dihte servodagaid álbmogiid ja politihkalaš demokratiija árvvuid. Journalistihkka geatnegahtá čuovvut preassaetihka, vai dieđut maid journalistta almuha speadjalastá duohtavuoda. Ođasjournalistihkas leat golbma vuoddostruktuvrra; gomu pyramiida, mitalus ja interaktiiva. *Gomu pyramiida* ulbmil lea mitalit ođđasa deháleamos oasi álggos, ja de dan nubbin deháleamos oasi jnv. *Muitalus* lea čadnon áigái ja mitaluvvo kronologalaččat mas lea álgu, gaskaoassi ja loahppa. Mitalusa sáhtá mitalit sihke referáhtan ja dramaturgalaččat. *Interaktiiva* spiehkasta namuhuvvon struktuvrrain, go dat ii leat čadnon áigái ja lineáramuitalanvuohkái. Struktuvra lea dábálaš neahtasiidosuorggis, go mediageavaheaddji beassá ieš válljet makkár ođđasa son lohká. (Handgaard, 2013, s.244). Vuoddostruktuvrrat surggiidit fas mángga iešgudetge šánjeriidda, muhto mun lean válljen dramaturgalaš mitalussii čiekñudit, go dat lea eanemus relevánta dán dutkosii. Dramaturgalaš mitalusa ulb-

42 <<https://skolediskusjon.no/kompendier/norsk/aktantmodellen>>

43 **Aktánta** sáhtá leahkit olmmoš dahje mángga olbmo. Aktántta sáhtá maid leahkit ealli dahje diŋga, ja seamma aktánttas sáhttet leat mángga doaimma <www.snl.no/aktantmodell>

mil lea mitalit oddasa gelddolažžan ahte boktá dovdduid gehččiin. Ovdamearkka dihte dokumentára atná juste seamma struktuvrra go namuhuvvon klassihkalaš Hollywood-modealla. Seamma modealla vuodul lea maid hábmejuvvon TV-ođasášši APUS-modealla, mas lea seakti, presentašuvdna, ovdáneapmi ja loahppa. Handgaard čállá ahte váttisvuohta dáinna dramaturgalaš ođasstruktuvrrain lea dat go dát mitalanvuohki lea heivehuvvon fikšuvdnamitalusa dramaturgiijas ođasmitalusa dramaturgiijan. Fikšuvdna máilmmis eai leat albma olbmot, muhto ođasmáilmmis leat albma olbmot. Fikšuvdna mitaluvvo logihkalaččat mitalusa idea hárrái, ođasmáilmmi mitalusat eai leat álgobális logihkalaččat ja dáhpáhusat dáhpáhuvet dáhpedorpmis (Handgaard, 2013).

3.7 Álgoálbmot journalistihkka

Leago dárbu sierra álgoálbmot journalistihkkii lassin oarjemáilmmi journalistihkkii?

Professor Folker Hanusch (2013) lea čállán dutkanartihkkala: «Chartering a theoretical framework for examining Indigenous journalism culture», mas son ovdanbuktá vihtta teorehtalaš dimenšuvnna álgoálbmot journalistihkas. Hanusch ákkastallá ahte álgoálbmot journalistihkka lea unnán digaštallojuvvon diđolaš dásis, ja sávvá artihkkala vuosttaš lávkin ásaheames teoriija álgoálbmot journalistihkkii. (Hanusch, 2013, ss.4-7). Vuosttaš lea *The empowerment⁴⁴ role of Indigenous journalism* mii čujuha dasa ahte álgoálbmot ođasmedias galgá leat fápmu láchit molssaevttolaš almmolaš sajadaga; «an alternative public sphere». Dát almmolašvuoda sajadat galgá addit vejolašvuoda digaštallat álgoálbmot áššiid álgoálbmot eavttuid vuodul, nannet álgoálbmogiid servodagaid siskkáldasat nugo servodagaid iešmearrideami. Nubbi lea *The ability to a counter-narrative to mainstream media reporting* mii galgá fas nannet álgoálbmogiid servodagaid olgguldasat. Álgoálbmot mediat galget sáhttit almmuhit áššiid álgoálbmot perspektiivvas, jus stuoraservodaga mediat leat almmuhan seamma ášši ovdamearkka dihte riika perspektiivvas. Goalmmát lea *Journalism's role in language revitalisation* mii ovddida álgoálbmogiid dárbbu seailuhit ja nannet álbmogiid gielaide, mas leat lagas čanastumit álgoálbmogiid kultuvrraide. Njealját lea *Reporting through a culturally appropriate framework* mii ovddida ges álgoálbmogiid dárbbu seailuhit ja nannet iežaset kultuvrraid. Álgoálbmot mediat almmuhit áššiid guoskevaččat álgoálbmogiidda mat leat čadnon iežaset kultuvrii, nugo ovdamearkka dihte árbevirolaš máhttu, kultuvrra áššit ja eananvuoigatvuoda áššit. Álgoálbmot mediat almmuhit áššiid main eará mediat eai oainne árvvu almmuhit. Viđat lea *The watchdog function of Indigenous journalism* mii mearkkaša dan ahte journalista galgá gozihit movt servodaga fápmoolbmot meannudit fámu servodagas. Vaikko dát leat buorit čuoggát movt álgoálbmot journalistihkka sáhtášii teoretiseret, de ii sáhte Hanuscha artihkkala atnit norbman movt álgoál-

44 **Empowerment:** Mearkkaša fámu dahje rievtti addit nubbái, vai nubbi sáhtá iešheanaláččat doaimmahit iežas geatnegasvuodaid. <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/empowerment>>

bmot journalistihka galgá doaibmát, muhto das leat vuodđojurdagat maid dutkit berrejit fievr-ridit viidáseappot ja vuhtiiváldit go álgoálbmot journalistihka teoriijaid dutká boahtteáiggis.

Folker Hanusch dutkanartihkkala mearkkašupmi sámi mediaid hárrái nannejuvvo, go son referere mángii iežas dutkanartihkkalis professor Sari Pietikäinen (2008) dutkanartihkkalii «‘To breath two airs’ Empowering indigenous Sami media.» Sámi hárvánnan journalista Niila refererejuvvo Pietikäinen (2008, s.197) dadjá ahte «*Sami media exists so that it would be possible for the Sami people to live as Sami*». Sitáhta vástida mu mielas gažaldahkii leago dárbu sierra álgoálbmot mediaide. Go sápmi lea juohkásan njealji riikkii, de lea liige dárbu sámi mediaide, dan dihte go media ovttastahtá sápmelaččaid ja čalmmustahtá sámi servodatáššiid. Sámi mediaid nannejit sámi gullevašvuoda, identitehta ja daid symbolaid mat addet árvvu sápmelaččaide leahkit sápmelažžan Sámis (Pietikäinen, 2008, s.212).

4. Metodologija

Dán kapihttalis áiggun čilget mii lea álgoálbmotmetodologija ja movt dat doaibmá vuodđogeadgin dán dutkamis.

4.1 Álgoálbmot metodologijat

Metodologija lea movt dutki lahkonaddá, dahje teknikkat maid dutki atná, dahje ákkastallan go vällje iešguđetge metodaid (Smith, 2012). Govalaččat sáhtta dadjat ahte metodologija leat dutki čalbmeláset man bokte dutká dutkosa empiriija. Earet eará movt dutkamuš čađahuvvo dahje galgá čađahuvvot (Porsanger, 2006, s.15).

Na mii dasto lea álgoálbmot metodologija? Jelena Porsanger čilge iežas doavttergráda dutkamušas, *Bassejoga čáhci (2006)*, ahte iešguđetge álgoálbmogis lea sierra lahkonanvuohki ja metoda, ja dan dihte gávdnojit mánja iešguđetgelágán álgoálbmot metodologija. Álgoálbmot hábme álgoálbmotmetodologija mii heive iežas árbevirrui ja árbevieru dieđu vuodđun (Porsanger, 2006, s.15).

Professor Linda Tuhiwai Smith (Smith, 2012) ákkastallá iežas *Decolonizing Methodologies, Research and Indigenous Peoples* girjjis, ahte álgoálbmot metodologijat eai leat ovttagardánat, go dat dájvá seaguhit metodologijaid, mat leat juo anus akademijain ja álgoálbmot práksisiin (Smith, 2012, s.144).

Professor Shawn Wilson lávke ges ovttá lávkki ovddusguvlui ja ákkastallá ahte ii leat dárbu dušše álgoálbmotmetodologijai. Son lea baicca guorahallan sáhtta go ráhkadit sierra álgoálbmotparadigma iežas girjjis *Research is a Ceremony, Indigenous Research Methods (2008)*. Wilson lea juohkán álgoálbmotparadigma njealji oassái. Okta oassi lea metodologija. Paradigma lea dutki jurddavuoddu.

Figuvra 3. Dutkan lea seremonijalaš, (Wilson, 2008, s.70).

Dáinna gierdofiguuvrrain Wilson illustrere álgoálbmot paradigma (Wilson, 2008, s.70). Son ákkastallá ahte ollislaš paradigma lea stuorát go dan oasis sierranasvuodas. Paradigma oasis leat relationála nubbi nubái ja dat doibmet ovttas.

«The ontology and epistemology are based upon a process fo relationships that form a mutual reality. The axiology and methodology are based upon maintaining accountability to these relationships» (Wilson, 2008, s.71).

Ontologiija lea iešguđetge olbmo dahje álbmotjoavkku duohtavuohhta ja máilmmiipmárdus. Jus mun bijan iežan dán paradigmaoassái, de lea mu duohtavuohhta fápmogizžu Sámis, gos dáčča lea eanetlogus ja sápmelaš unnitlogus. Oahpahus suorggis lean vuohhtán váilevaš oahpaheami sámi mitalanvugiin studeredettiin journalistan sámi allaskuvllas, muhto oarjemáilmmi mitalanvugiid gal ohppen. Maid mii diehtit ja movt mii diehtit, dán máhttofámu eavttu mearrida eanetlohku. Gievrras joavku ásaha njuolggadusaid maid unnitlohku ferte doahttalit. Njuolggadusaiguin sii maid mearridit eahpenjuolgga mii ii galgga leat nu oahpis unnitlohkui (Chilisa, 2012, s.7).

Epistemologiija lea movt dutki jurddaša dahje ipmirda duohtavuoda. Movt son sáhtta diehtit maid son diehtá. Movt mun sáhtán dego dutkin čuoččuhit ahte sápmelaččat leat unnitlogus Norggas? Dalle ferten iskat fáktáid. Norggas ii leat almmolaš lohku galle sápmelačča orrot Norggas, muhto mánggas čuoččuhit ahte Norggas leat sullii 000 60 - 000 30 sápmelačča. Norggas leat sullii 5 miljovna olbmo, nu ahte fáktá čujuha dasa ahte sápmelaččat leat unnitlogus. Mu dutkanbarggu oktavuodas lea dárbbalaš ahte dutkkan čađačuovgi vuogi mielde. Bargui lean välljen mánga diehtoaddi guorahallat vai dutkosis lea nanu vuodđu ja lea nu doallevaš ja jáhkehahti go vejolaš.

Axiologiija lea dutkosa etihka oassi. Dutkkus galgá čuovvut njuolggadusaid maid sáhtta dutkat ja movt sáhtta dutkat. Axiologiijas lea anonymiseren guovddáš ehtalaš čuolbma. Dán dutkama diehtoaddit miedihedje searvat namain, muhto ehtalaš árvvoštallan lea man mutto suddjen olbmuid geaid diehtoaddi namuha goalmátpersovnnas.

4.2 Álgoálbmot metodologiija dutkosa vuoddogeadgin

Dutkosa vuodđun lea Shawn Wilsona ákkastallan ahte álgoálbmogiid gaskkas leat nanu gaska- vuoddat, ja álgoálbmogin leat nanu čanastumit eatnamiidda (Wilson, 2008, s.80).

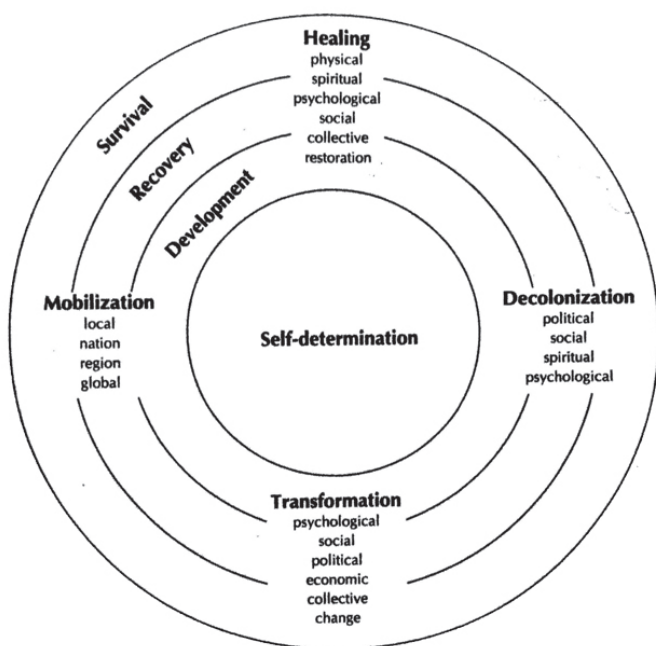
«We are in a research ceremony. We gain knowledge and power from the universe around us in various ways» (Wilson, 2008, s.111).

Dán dutkosa vuoddojurdda lea dutkat dutkangažaldagaid ovttas diehtoaddiiguin. Wilsona álgoálbmotparadigmas lea máhttu relationála ja relationála luohthahttivuohta, mii mearkkaša ahte máhttu olahuvvo olbmuid gaskavuodáiguin ja ipmila sivdnádusaiguin, ja ahte dat čadahu-vvojit ovttasrádiid. Lasihan vel vuosttašamanueanssa Lill Tove Fredriksen lahkoneami, mas son deattuha ahte kultuvra lea guovddážis álgoálbmot dutkiin: «Álgoálbmotdutkanepistemologiiija ja –ontologiiija oktavuodas lea dohkkehuvvon ahte dutkan ja jurddašeapmi fertejit leat, ja leat, kultuvrii vuodduuvvon» (Fredriksen, 2015, s.39).

Kultuvrra lassin lea olmmošvierru maid guovddážis dán dutkosis. Ontologiiijas leat njeallje prinsihpa, mat deattuhit vuollegašvuoda. Dutkis ferte leat vuollegašvuota dutkanfáddái ja sidjiide geaid dutká. Sus lea maid ovddasvástádus olbmuide geaid dutká ja ahte addit juoidá ruovt-toluotta olbmuide geaid dutká, juogadit máhtu, ja nu ovttas nannet servodaga. Dan oaivvildeaba Shawn Wilson ja Cora Weber-Pillwax refererejuvvon Chilisa (2012, s.118).

Dutkosa ulbmil lea guorahallat gávdnojit go sápmelaččain muitalanvuogit mat leat earáláganat go oarjemáilmmi universála muitalanvuogit. Dása bijan vuoddu dekoloniseren doahpaga ja čuovvulan Linda Thuiwai Smith jurddašeami.

Figvra 4. Dekoloniseren proseassa (Smith, 2012, s.121).

Smith-gierdofiguva čujuha dasa ahte álgoálbmogat fertejit máhccat álgoálbmot servodatstruk-tuvrraide dekoloniserema bokte. Luvvet iežamet koloniserejuvvon struktuvrrain, rievdat, ovt-tasráđiid bargat dan ovdii ja dálkkodit iežamet servodaga (Smith, 2012, s.121). Iešmearrideap-mi dán dutkama konteavsttas lea geahččalit didolašvuoda vuodu juohkit sápmelaččaide sámi guovddáš gulahallansurggiin. Deattuhan ahte dutkosa ulbmil ii leat revolušoneret sámi journal-istihka, nu ahte dálá sajáiduvvon oarjemáilmmi muitalanvuogit hilgojuvvojit. Didolašvuolta sámi mitalanvugiin galgá baicca leat lasáhussan dálá mitalanvugiide, nugo álgaheamis ovd-didin.

4.3 Sámi jurddašanvuohki

Ovdeš Ruota sámediggepolitihkkár, Ol-Johán Sikku, logaldalai⁴⁵ dekoloniserema birra, mas dajai ahte sápmi lea koloniserejuvvon mángga servodatlaš dásis. *Ekonomalaš kolonialisma: Eiseválddit váldet sápmelaččain eatnamiid iežaset ekonomiija árvoloktemii. Intellektuála kolo-nialisma: Rievdadit koloniserejuvvon álbmoga norpmaid ja árvvuid*. Sikku čujuha maid Johan Galtung girjiide *Violence, peace and peace research (1969)*, ja *Cultural violence (1990)* gos son lea ovddidan veahkaváldintriángela. Galtung refererejuvvon Sikku (2018, logaldallan) Dát triángel govvida koloniserema golmma váldovuogi: Vuosttaš lea *veahkaválddálašvuolta*, man ulbmil lea loavkašuttit olbmuid. Nubbi lea *struktuvrralaš vealaheapmi*, mii dáhpáhuvvá čih-kosis servodatstruktuuvrraid siskkobealde. Goalmmát lea *kultuvrralaš vealaheapmi*, mii jávo-huhtá ja nanne ovddit namuhuvvon vugiid (Sikku, 2018). Váikkuhussan dás sáhtá leat dat ahte sápmelaččaid jurddašanvuohki koloniserejuvvo, eai ge dušše eatnamat. Ja ahte sápmelaččat oaidnigohtet iežaset «vilges čalbmelašiid čađa», eará sániiguin sii jurddahišgohtet dego stuo-raservodat olbmot. Dekoloniserema ulbmil lea jorgalit dán ovdáneami Sikku referere Linda Thuiwai Smtih, go dadjá ahte muhtun álgoálbmogat leat álgán váldit fámu ruovttoluotta iežas kultuvrra badjel. Sikku referere maid Graham Smith (2003), go dadjá earet eará ahte sápmelaččat sáhttet dekoloniseret sámi jus háhket didolašvuoda sámi historjjás, ohppet árbevirolaš máhtu ja nannejit seammalágan árvvuid ja máhtu mii čatna álbmoga oktii.

Mii dasto lea sámi jurddašanvuohki? Sikku deattuha ahte álgoálbmogiin lea meahcifilosofija. Olmmoš eallá meahcis ja čuovvu meahci ritma. Meahcci lea guovddázis ja meahci birrajođu rievdadusat áiggi dáfus leat lunddolaččat. Industriija máilmmi filosofija lea juste nuppe ládje go meahcefilosofija. Olmmoš ii gula meahccái. Meahcci lea dušše objekta maid ferte suddjet, ja áigi lea gáržžádus ja hástalus. Oarjemáilmmi jurddašanvuogis lea demokratiija guovddázis,

45 Ol-Johán Sikku logaldalai Sámi journalisttaid searvvi(SJS) semináras Guovdageainnus miessemánu 26.b. 2018.

mas eanetlohku mearrida. Sápmelaččain ges lea konsensus⁴⁶ mearridanvuohki mas lea oktasaš riekteipmárdus mii guoska buohkaide. Sáhtta dadjat ahte ovttaoavilvuohka čuožžila go juohkehaš eaktodáhtolaččat doarju dan oktasaš oaivila dahje soahpamuša.

Vuosttašamanueansa Mikkel Nils Sara (2015) lea čállán doavttirgráda čállosa *Siida ja siiddastallan*, masa lea goallostan iežas dutkanartihkkala «Mainna lágiin galget siiddat joatkahuvvat? Siidda sulladallama gažaldagat». Son čilge *Siidaságat* oasis gulahallama ja movt mearrádusat dahkkojit siiddas. Siidaságastallamat guođoheamis leat rahpasat buot siidda olbmuid. Ságastallamis ovddidit buohkat dieđuid ja vásáhusaid guoskevaččat siidda beaivválaš bargguide. Maŋážassii mearrida juohke siiddaolmmoš iešheanalaččat movt son čoavdá hástalusaid go lea ovdamearkka dihte eallogoahkka. «Ságastallamat leat vuohkin dáhkidit ahte guhtege mearrádus váldo nu buriid ja ollu dieđuid vuodul go vejolaš» (Sara, 2015, s.142). Lasihan ovdamearka dása ahte guođoheadji ferte čoavdit iešgudetge lágan hástalusaid dálkki, siivvu ja ealáhaga ektui. Siidaságastallama dieđut movt earát leat čoavdán hástalusaid sullasaš dilis lea mávssolaš diehtu ja máhttu. Dán sáhtta dulkot ahte vaikko dat lea eallogoahkka gii mearrida dihto dilis, de leat mearrádusa duohken máŋggas earát.

Sara siidaságastallan speadjalastá maid dán dutkosa. Mun ja diehtoaddit leat ovttas gulahallan, juogadan vásáhusaid ja dieđuid dán dutkanfáttá birra. Ovttasráđiid mii leat nannemen sámi gulahallama didolašvuoda. Sara siidaságastallamis leat maid čanastumit Shawn Wilsona vuodđojurdagii, ahte álgoálbmot servodat lea relationála, ahte olbmuid oktavuodát leat vuodđun movt mii ovttas čoavdit hástalusaid mat čuožžilit. Dutkin mus lea ovddasvástádus gean dutkan ja mun áiggun addit juoidá ruovttoluotta sidjiide, juogadit máhtu ja nu ovttas nannet servodaga (Chilisa, 2012). Danin munnje lea leamaš lunddolaš čállit mastera sámegillii ja árvvusatnit diehtoaddiid mávssolaš máhtu ja čalmmustahttit sin mearkkašumi dutkosii almmolašvuodas.

46 **Consensus** gentium dahje consensus omnium brukes særlig om en rettsopfatning som er felles for alle medlemmer av folkerettssamfunnet. < <https://snl.no/konsensus> >

5. Metoda

Dán kapihttalis čilgen makkár metodaid lean atnán. Movt mun lean čohkken empiriija ja movt mun lean analyseren. Metoda lea dárbblaš gálduid lahkonaddan proseassas, analysa proseassas, ja vai dutkanmateriála lea doallelaš ja čuovvu dutkangáibádusaid. Metoda váldoulbmil lea čájehit earáide movt mun lean olahan bohtosiid maid lean olahan.

5.1 Lahkonaddan metoda

Diehtoaddit leat dán dutkosa deháleamos gáldut ja munnje lei dárbblaš oažžut buori oktavuoda singuin. Árvvusatnen earenoamážit Bagele Chilisa árvvu; boahit sin lusa vuollegašvuodain (Chilisa, 2012, s.118). Dán árvvu dovddan hui bures ovdalaččas, go sámi servodagas lea vuollegašvuolta čadnon olmmošvirrui. Vuollegašvuodain mun fitnen gáfestallame buot diehtoaddiid luhtte beivvi dahje beivviid ovdal go čadahin dutkanjearahallama. Dušše ovttá diehtoaddi luhtte in fitnan gáfestallame ovdagihtii. Sápmelaččaide ii leat gáfestallan dušše dat ahte juhkat gáfe, nu logaldalai⁴⁷ Lill Tove Fredriksen, Gáfestallama bokte čatná sápmelaš oktavuodaid nuppi sápmelaččain ja nanne gulahallama. Gáfestallama bokte sáhtá maid čiekŋalis dieđuid juogadit, mii addá buoret ipmárdusa iešguđet ge áššái. Dutkama olis lei gáfestallan ávkkálaš, go dát ráhkkanahtti diehtoaddi jearahallamii. Mun oahpásnuvven diehtoaddái ja dát nannii diehtoaddi oadjebasvuoda searvat dutkamii. Gáfestallan lei maid hui ávkkálaš ja dárbblaš jearahallanoassái, go mu mielas mun ožžon hui buoriid jearahallamiid gáfestallama geažil. Mun in šaddan gáfestallat dán dutkosa vuosttaš diehtoaddi luhtte, ovdal go jearahallen su. Mun jurddašan manjitáigge ahte dat ii mannan seamma njuovžilit su jearahallat go eará diehtoaddiid, ja mun jáhkán sivvan dasa lea go in fitnan gáfestallame suinna ovdal jearahallama.

Diehtoaddiid válljejin ságáid bokte lagas birrasis. Mun gulaskudden oahppásiin geat leat čeahpit mitalit mitalusaid, máhttet luhtedajahusaid ja atnet árvvus sámi gulahallama. Eanaš diehtoaddit geat serve prošehtii leat fuolkkit dahje fulkkiid fuolkkit. Okta diehtoaddi gii ii lean mu lagas birrasis geassádii prošeavttas, vaikko fitnen gáfestallame suinna máŋga diimmu. Čilgehussan dása orru leame dat ahte lagasolbmot leat rahppaseappot searvat go dutki lea oahpis sidjiide. Diehtoaddi luhtá munnje, go mun lean dat dutki, go mus ja diehtoaddis lea gaskavuolta ovdalaččas Sohka ja fuolkevuolta mearkkaša olu sápmelaččaide dutkandilálašvuodas.

5.2 Kvalitatiiva metoda

Dát dutkkus lea čadahuvvon kvalitatiiva belohahkiistruktuvrralaš jearahallamiiguin⁴⁸, go dát

47 Lill Tove Fredriksen «Connecting siidaguoibmi»-logaldallan, WIREC-dutkankonferánsas Guovdageainnus borgemánu 23.b. 2018.

48 Belohahkiistruktuvrralaš jearahallanskovvi lea mielddusin.

vuohki addá buoremus vuodu čoavdit dán dutkama čuolmmaid. Čuolmmat giktalit oheat odđa fuomášumiid. Belohahkiistruktuvrralaš jearahallanvuohki lea dábálaš go dutki ohcá odđa dieđuid ja odđa geahčastagaid fáddái (Kvale, 2009, s.105). Belohahkiistruktuvrralaš vuogi mielde lean välljen oaivegažaldagaid njealji fáttas, muhto seammás lean vurken áiggi ja saji čuovvolangažaldagaide. Mu deháleamos gažaldat lea leahkit áibbas jaskat, maid ohppen filbma rešissevrra Erik Poppe logaldallamis⁴⁹. Jaskesvuohka addá diehtoaddái buori áiggi jurddašit sihke ovdal go álgá mitalit ja mañnel go lea geargan muitaleames mitalusa. Jurdilit maid son lea dadjan ja maid son áigu dadjat. Munnje lea maid dát ávkkálaš go sáhtán jurddašit čuovvolangažaldagaid. Ii dušše jearrat dan gažaldaga mii vuohččan bohtá jurdagii, muhto mánga gažaldaga, ja de mearridit dan gažaldaga mii orru buoremus. Jaskesvuohka láchčá maid dili diehtoaddái vuđolaččat mitalit ja vástidit gažaldagaide, ja son sáhtá fuomášit mitalit nuppi sulasaš mitalusa. Gažaldagaid dáfus sáhtá maid jaskesvuohka váikkuhit diehtoaddái nu ahte son vástida viidábut ja vuđoleappot go maid lei áigon. Mu diehtoaddi Morten Áilu čilge maid ahte hohppos olmmoš mitala roavvaseappot ja duđalaččabut, muhto olmmoš gii váldá buori áiggi, son mitala litnáseappot ja váldá guhkit áiggi go mitala.

5.3 Dutkanjearahallan

Dutkanjearahallama lean juohkán viđa oassái: Persovnnalaš presentašuvdna, sámi gulahallandovdomearkkat, mitalusat, luhtedajahusat, dutkančuolmma gažaldagat. Mun čállen ovdagihtii muhtun ráje gažaldagaid, muhto sihkkarasten buori saji juohke oassái čuovvolangažaldagaide belohahkiistruktuvrralaš metoda vuogi mielde.

Professor Harald Gaski logaldallan, mas ovdanbuvttii giellameašttir-doahpagiid NRK Sámis 2016, attii vuodu ráhkadit tabealla sámi dovdomearkkaid sániide, muhto dutkkadettiin lean čoaggán eanet sániid dađistaga go jearahallen diehtoaddiid. Mun lean välljen golbma diehtoaddi váldit mielde tabellii ja Konrad Nielsena sátnegirjiid čilgehusa. Válljejin dušše golbma saji dihte ja in oainne dárbbu buot čieža diehtoaddi čilgehusa váldit mielde, dan dihte dát golmmas máhtte eanemus sániid čilget, ja dovden ahte lei doallevaš ráhkadit tabealla golmmain diehtoaddiin.

Mun lean välljen filbmet diehtoaddiid, danin go ealligovain ja jienain lea álkibut analyseret, go dušše jienain. Dasa lassin addet filbmabihtát vejolašvuoda ráhkadit dokumentára dutkamis. Filmmaid árvu sáhtá maid divrut mañjitáigái ja šaddat ávkkálaš vuorkán sámi kultuvrra seailuheapmái.

49 Erik Poppe logaldalai NRK masterclassii skábmamánu 20.b. 2014, Oslo.

5.4 Analyisa metoda

Dát dutkkus meannuda njeallje váldooasi analyisa oasis. Vuosttaš lea sámi gulahallandovdomearkkat, mas ovdanbuvttán doahpágiid, ja buohtastahtán makkár erohusat dain leat diehtoaddiid dieđuid vuodul. Nubbi lea luohtedajahusat maid analyseren risku teoriija ja diktateoriija vuodul. Goalmmát lea sámi mitalusat maid analyseren narratiiva teoriija ja risku teoriija vuodul. Njealját lea journalisttalaš perspektiiva. Juohke oasis geahčan sámi gulahallandovdomearkkaid-, dajahusaid- ja mitalusaid earenoamášvuodaid ja movt daid earenoamášvuodaid sáhtta ávkástallat sámi journalistihkas. Mun anán iežan journalistihkalaš máhtu ja bargohárjáneami vuodđun árvoštallat movt iešguđetge sámi gulahallandovdomearkka, luohtedajahusa ja mitalusa sáhtta ávkástallat journalistihkalaččat.

5.5 Giellaválljen

Dán masterbargui lei lunddolaš välljet sámegiela dan dihte go mun árvvusanán sámegiela. Giellaválljemiin mun attán árvvu sámegillii nu ahte dat ii adno dušše gulahallangaskaoapmin dutki ja diehtoaddit gaskkas, muhto akademalaš allaskuvlla dási njálmmálaš- ja čállinovanbuktin giellan. Mun välljejin sámegiela maid dan dihte go dán dutkosa mus ja diehtoaddiin lea sámegiella eatnigiellan, ja mii leat eallinagi eallán sámegielat birrasis. Deattuhan ahte eatnigiella lea olbmuid jurddagiella ja mu mielas nanne giellaválljen dutkosa jáhkehahttivuoda, sihke alccan ja diehtoaddiid hárrái. Sari Pietikäinena diehtoaddi Niila čilge ahte gielas lea sosiálalaš mearkkašupmi. Diehtujuohkin ii leat dušše gaskaoapmi, muhto dat lea maid reaidu jurddašeapmái ja dárbašlaš iešdovdui. Das lea sosiála mearkkašupmi sihke servodahkii ja ovttaskas olbmui (Pietikäinen, 2008, s.212). Giellaválljen lea maid álkidahtán čadahit dutkama, go dalle ii leat dárbu jorgalit diehtoaddiid giela vierisgillii. Dákko lea dárbu jearrat maid; leago oba vejolašge jorgalit buot sániid sámegielas vierisgillii, nugo ovdamearkka dihte engelasgillii? Sámegiella lea dan muttos rikkis giella, ahte mánga sámegiel sáni eai oba gávdnoge eará gielain. Dán čájeha ovdamearka vuosttašamanueansa Inger Marie Gaup Eira (2012) doavttirgráda dutkkus *Muohhtaga jávohis giella*. Gaup Eira čállá ahte sámegielas leat 318 sáni mat čilgejit muohhtaga. Sámegiela terminologiiija lea maid girjái, go das leat dihto sánit anus iešguđetge dihto ealahusas, nu čállá Professor Rauna Kuokkanen iežas girjjis *Boaris dego eana*. «Ovdamearkka dihtii oahppan boazosápmelaš sáhtta mottiin sániin čilget hui dárkilit dihto bohcco» (Kuokkanen, 2009, s.52). Go jorgala giela eará gillii, de sáhtta dát váikkuhit čállosa jáhkehahttivuoda (Allern, 2003). Professor Allern ákkastallá ahte lea measta veadjemeahttun eará gillii mitalit mitalusa sisdoalu ja struktuvrra juste nu movt dat duodai lea.

5.6 Etihkka

Dát dutkkus lea dieđihuvvon Norgga dutkandáhta guovddáži⁵⁰, go mun lean dutkan olbmuid priváhta mitalusaid, ja danne go háliidan almmuhit namaid sihke diehtoaddiin ja mitalusaid goalmmpersovnnain. NSDs leat čielga gáibádusat ahte jus diehtoaddi namuha goalmmpersovnna mitalusas, de lea mus ovddasvástádus jearrat namuhuvvon goalmmpát olbmos lobi almmuhit su nama. Jus mitalusa goalmmpersovdna lea jápmán, de ferten váruhit ahte bearašpersovnnalaš dieđut eai boađe albmosii. NSD deattuha earenoamážit dieđuid mat sáhttet dovddahit soga dávdahistorihka. Buot diehtoaddit leat vuolláičállán kontrávtta man vuodul mihtet materiála ávkkástallat dutkamii, ja dutkančállosii sáhtta almmuhit sin namaid. Sii ávžžuhuvvojit maid miehtat vurket materiála sámi vuorkái ja dasa ahte materiálas sáhtta ráhkadit dokumentára mañitáigge.

Mun lean árvvoštallan sohkabeallejuhkosa iežan diehtoaddiin, ja lean välljen njeallje dievddu ja golbma nissonolbmo.

5.7 Diehtoaddit

Diehtoaddiid välljejin ságáid bokte lagas birrasis. Mun gulaskudden oahppásiin geat leat čeahpit mitalit mitalusaid, máhttet luhtedajahusaid ja atnet árvvus sámi gulahallama. Eanaš diehtoaddit geat serve prošehtii leat fuolkkit dahje fulkkiid fuolkkit. Okta diehtoaddi gii ii lean mu lagas birrasis geassádii prošeavttas, vaikko fitnen gáfestallame suinna máŋga diimmu. Čilgehussan dása orru leame dat ahte lagasolbmot leat rahppaseappot searvat go dutki lea oahpesolmmoš. Dutkosii serve oktiibuot čieža diehtoaddi. Sii leat buohkat guovdageaidnulaččat ja sis lea buohkain gullelašvuhta oarjjabealjohtolagaide ja -duovdagiidda. Metodalaččat lean vuhtiiváldán sohkabeale juhkosa, go lean välljen njealje dievddu ja golbma nissonolbmo. Nuoramus diehtoaddi lea 69 jahkásaččas ja boarráseamos 89 jahkásaš.

Bella (69)

Berit Karen Johnsdatter Gaino (r. 09.02.1949)

(Steen, 1992 s.101)

Inger Márjá (72)

Ellen Inger Marie Mikkelsdatter Hætta Tornensis (r. 30.03.1946)

(Steen, 1992 s.357)

50 Norgga dutkandáhta guovddáš – Norsk senter for forskningsdata <<https://nsd.no/>>

Fimben Áillu Gáren (74)

Karen Ellen Marie Aslaksdatter Siri
(r. 03.07.1944) (Steen, 1992 s.390)

Mávnos Bier Ánte (79)

Anders Pedersen Siri (r. 15.05.1939)
(Steen, 1992 s.299)

Morten Áilu (84)

Aslak John Mathæus Mortensen Utsi
(r. 01.11.1933) (Steen, 1992 s.384)

Fimben Áillu Ánte (85)

Anders Aslaksen Siri
(r. 02.03.1933) (Steen, 1992 s.296)

Begas (89)

Nils Peder Aslaksen Baal
(r. 06.04.1929 – j. 05.04. 2019) (Steen, 1992 s.407)

Viđa diehtoaddiin lea gullevašvuolta boazoealáhussii ja guovtti diehtoaddis lea duogáš eanandoalloaláhusas. Ohcen diehtoaddiid geat leat riegádan ja bajásšaddan ovdal 1960 go TV⁵¹ šattai dábálaš Norgga ruovttuin, ja ovdal go ođđaáigge ovdánahttojuvvon mediarusttegat bearehaga báidnigohte sámi árbevirolaš muitaleami. Sámi rešissevra Nils Gaup dadjá Lisa Marie Kristensenii, NRK Sámi *Gáfestallan Lisain* prográmma⁵² jearahallamis, ahte TV-apparáhta lea váikkuhan negatiivvalaččat sámi muitalanárbevirrui (Gaup, 2018).

Diehtoaddit leat muitalan oktiibuot 52 muitalusa ja ovdanbuktán 19 dajahusa, muhto dušše guovttes juoiggasteigga ja dajahalaiga. Mun välljejin daid dajahusaid ja muitalusaid mat mu mielas ledje earenoamážat ja vuoruhin daid main leat sámi gulahallandovdomearkkat, dan dihte go dán dutkosa ulbmil lea čuvget muitalusaid, dajahusaid ja sámi gulahallandovdomearkkaid earenoamášvuodaid, ja dát galget ovttasráđiid ovdanbuktit mii lea sámi gulahallan, ja movt dan sáhtta heivehit journalistihkkii.

51 **TV** ásahuvvui almmolaččat Norgga álbmogii jagi 1960 H. M. Gonagas Olav bokte. <<https://www.nrk.no/organisasjon/fjernsynets-historie-1.6512060>>

52 <<https://podtail.com/no/podcast/gafestallan-lisain/nils-gaup/>>

Sámi gulahallandovdomearkkaid tabealla hábmemii välljejin golbma diehtoaddi geat čilgejedje sámi gulahallandovdomearkkaid mearkkašumi. Mun välljejin dán golbmasa dan dihte go sii máhtte olu iešguđetge doahpagiid ja maid tabealla saji geažil. Tabealla maŋnel ovdanbuvttán buot diehtoaddiid doabačilgehusaid maid sii máhtte. Luohteoassái välljejin ovttá dajahusa guhtesge, muhto eai buohkain lean dajahusat, nu ahte mun lean analyseren vihtta dajahusa. Muitalanoassái välljejin mitalusa guhtesge.

Dutkanjearahallama čađahin nu ahte mun álggus mitalin gii mun lean, ja de bivden diehtoaddiid iežaset sániiguin mitalit geat sii leat. Dán sáhtta gohčodit speadjalastin metodan. Vaikko muhtumat mitalledje veaháš eanet go earát, de in hálit sin persovnnalaš ovdanbuktima lihka-hallat, dan dihte go dat livččii leamaš eahpeehtalaš dutkosa metodologiija dáfus.

Dutki, Johan Ánte Utsi

Mun lean Risten Anne Johan Ánte ja lean orron eanaš áigge Badjineanu. Mun gulan Skárfvákki orohakkii. Mun lean musihkain bargan ovdal go fuomášin mediabarggu. Vázzen golbma jagi journalistihka bachelor oahpu Sami Allaskuvllas. Dan maŋnel lean bargan journalistan oktanuppelohkái jagi ja dál lean studeremen mastera álgoálbmot journalistihkas.

Gii don leat?

1. Berit Karen Johnsdatter Gaino – «Bella» (69)

Bella lea mu oambeale Inger Márjja Niluha eadni ja gullevaž ránnjásiidii, Beahcegeallái.

«Gohčodit gal Bellan, muhto mu namma lea Biret Gáren, ja mun lean Jussan Máhte Gáren Márjja ja Lásse Joavvna nieida. Ja mun lean Gálaniittus⁵³ bajásšaddan, ja dál lea gal fargga 40 jagi áigi go mii fárriiimet Guovdageidnui. Ja mun barggan joatkkaskuvllas, basan skuvlla, ja mun gal gulan Beahcegeallái» (Gaino, 2018).

2. Ellen Inger Marie Mikkelsdatter Hætta Tornensis – «Inger Márjá» (72)

Inger Márjá lea mu ipmi, go su isit Sárgona Mihkkal lea mu eatni vuosttaš vilbealli. Inger Márjá lea maid mu ovdeš duodjeoahpaheaddji go vázzen Guovdageainnu nuoraidskuvlla.

«Mu namma lea Inger Márja Hætta Tornensis ja mun lean bajásšaddan vuosttaš logi jagi Gálaniittus, ja mun ledjen 11 jahkásaš go mii fárriiimet deike márkanii. Ja mu eadni lei Máret Inga ja mu áhčči lei Joavvna Mihkkal, ja mus lei áidna viellja, muhto dat ii leat šat dál, son lea vádjolan eret. Ja mun liikojin mannat skuvllaid ja mun mannen veahá skuvllaid, muhto de dat boatkuduvai, mun náitalin ja ožžon mánáid. Mus ledje buot njeallje máná go mun de vázzen njeallje jagi oahpaheaddjeskuvllas Álttás. Mun lean bargan oahpaheaddjin 40 jagi. Dál mun lean 72 jagi ja ealáhagas» (Hætta Tornensis, 2018).

3. Karen Ellen Marie Aslaksdatter Siri Utsi – «Fimben Áillu Gáren» (74)

Gáren lea mu ipmi ja risteadni. Náitalan mu ednorohkiin Johan Anders Utsiin. Soai barggaiga bohccuiguin Skárfvákki. Gáren lea maid bargan bohccuiguin Ártnis, Cohkolagas, muhto riegáidii Beahcegeali orohahkii ja lea mañitáiggi máhccan dán orohahkii, gos su bárdni, John Andreas Utsi, bargá bohccuiguin otná dan beaivve.

«Mun láven dadjat Karen Siri Utsi, muhto de mun láven jurddašit go mun dajan Fimben Áillu Gáren, de gal dihtet buohkat, go mun lean dat áidna olmmoš Finnmárkkus geas lea dat namma. Mun lean eallán boazodoalus mánnávuoda rájes. Mu máhttu lea herggiid sirddášit, suinniid čuohppat ja beatnagiidda málestit. Mun láven turisttaide lohkat go sii lávejit muinna lohkat ahte lei buorre biebmui, de láven lohkat ahte mun lean eksámena váldán go lean beatnagiidda málestan dalle go ledjen máná. Mun lean orron veahá gos nai. Dán dievás mun lean dál orron 35 dahje 36 jagi (Ádjetjogas). Mun lean veahá dakár eananvuolaš, mun lean meahcis orron áloáiggis. Inge mun lean bearehaga nuorran

53 **Gálaniitu** lea leamaš eatnogáttegilli dološáigge rájes sullii 30 km lulábeale Guovdageainnu, muhto dál dat lea ávdin báiki, (Hætta Tornensis, 2018)

leamaš dain meassuin. Dat lávejedje dat boarráseappot mannat ja mun dat ledjen nuoramus. Mus lei viellja mii lei hui meassoáŋgir ja oambealli. Dat leigga mánga jagi boarráseappot ja láviiga mannat doppe meassus. Muhto mus gal lea leamaš buorre dilli. Mii leat johtán duohkot deike dán Guovdageainno suohkana ja Tromssa fylkka gaskka. Ja hirbmat riggodat dat lea leamašan, go mun lean mearramánuiguin stoahkan mánnávuodas nu ahte de lean oahppan giela, ja de lean oahppan olbmuiguin maid gulahallat go leat ollu amasolbmot geat dárbbášedje muhtomin veahki maid. Suomagiela lean oahppan ovdal go álgen skuvlii. Dalle lávejedje suomelaččat, dahje jeatkán mii daid láviimet gohčodit. Mun jáhkán dat ledje dakkár olbmot mat ledje soađis leamaš ja ledje dieđusge barggu haga, ja sii bohte Gárasavvonis Johkamohkkái čuoigga, ja lávejedje ijastit doppe. Borrat ja bargat, dan áigge go eai lean dat mohtorsahát, de sii lávejedje muoraid sahet. Jus mis ledje fiellobihtát, de sii lávejedje juoidá snihkkedit, ja nu dat orro ja borre muhtin jándoriid. Ja dat buorit láddelaččat leat mu dahkan dáinna lágiin ahte mun in šat (ballan). Mun lávejin hui árgi olbmuiin go ledjen mánná, ovdaskuvlla agis. De moai leimme oambeliin guovttá alceset viesus, beatnagat cieladedje ja mun viehkalin geahčastit geat dat ledje, ja dadjen ahte dat ledje dat jeatkát⁵⁴ mat bohtet, muhto ovttá mun dovden dain, mii lei oainnat ovdal leamašan (dáppe). Na mu oambealle manai ja čiehkadii, mis lávii dakkár spiskammar dan viesus, dat manai ja čiehkadii dohko. Mun sutnjen beavddevuollái. Dalle mun njuikejin olggos doppe ja mannen feaskárii, ja dieđe hal man gillii mun lean hupman dieiguin, muhto mun lohken allet boađe deike, moai letne guovttá. Mannet dohko mu eatni lusa. Dat go sii jeagadedje, de mun šadden dakkár ahte mun in šat ballan olbmuiguin. Dat lei vissa munnje hui stuora vuoitun go dat láddelaččat jeagadedje mu» (Siri Utsi, 2018).

4. Anders Pedersen Siri – «Mávnos Bier Ánte» (79)

Mu ránnjá Badjineanus, Ákšomuotkkis.

«Mu namma lea Anders P. Siri, Mávnos Bier Ánte sámegillii, ja mun lean riegádan ja bajásšaddan dán báikkis (Ákšomuotkkis). Mun lean bargan sihke boazodoalu (Cohkologas) nuorravuodas gitta dassá go náitalin, go náitalin de mun vuvden visot daid bohccuid ja álgen eanandoalu bargat, ja barga eanandoalu sullii golbmalot jagi. Loahpageahčen dan eanandoallohoiddus mun álgen guliid biebmat dán jávrris (Ákšojávrris) mii dá lea vieso duohken, ja dainna manai hui bures. Das lei buorre sisabohtu, muhto skála lei beare unni, nu ahte dat ii addán iešalddis eallinlábibi, muhto oktan kombinašuvnnain

54 **Jeatká** dahje jätkä suomagillii; mearkkaša dievdu, (Siri Utsi, 2018).

eanandoaluin dat atti buori sisaboađu. Mun livččen ain bargan eanandoaluin, muhto dat bohte iešguđetge lágan váttisvuodát, nugo odđa mearrádusat ja gáibádusat mat divrudedje dan ealáhusa ja mus álggii maid ahki boahtit bajás. Dat ii livčče vel dahkan nu olu, muhto mun buohccájin, ožžon váibmosiva, ja de gal ii lean eará go heaitit visot. Ja mun lean dál penšunista. Dál mun gal leange juo láhka gávccilot jagi boaris. Na dan mun gal lean juo boahte jagi. Ávvudit áiggun, muhto dan ferte oaidnit leago ain eallime. Ii dán áigge duosta lohpidit jus ii leat eallime. Dál lean buohcan nuorvvuin vihtta vahku, ja dat lea hui unohas go ii han gosahaga nagot doallat» (Siri, 2018b).

5. Aslak John Mathæus Mortensen Utsi – «Morten Áilu» (84)

Mu lagas fulkkiid siidaguoibmi Beahcegealis.

«Mu gohčodit beaivválaččat Morten Áilun, ja mun lean bargan vaikko makkár bargguid. Sihke smávvadállobargguid, boazobargguid ja jávreguollebivdduin. Ja dál lean ollen dan ahkáa ahte lean heaitán visot ja šaddan penšunistan. Ja inge mun dál dette šat bargga nu olu. Mun lean heaitán dainna boazobargguin. Mun dušše muhtun soames áigge manan veahá veahkehit. Ja mun orun gal dál dás Guovdageainnus. Mus lea eamit ja okta bárdni mas de leat manisboahttit, nu ahte mii eat leat gal makkárge stuora joavkkuid gal. Gulan Beahcegeali orohakkii mas mun lean oalle guhka bargan bohccuiguin. Manan gal ain dál ain Ráissajávrris, mii lea čakča- ja giđđabáiki orohagas. Ja mis leat doppe veahá dakkár orrunbáikkid leamašan áloáiggis dieđusge» (Utsi, 2018).

6. Anders Aslaksen Siri – «Fimben Áillu Ánte» (85)

Fimben Áillu Ánte lea mu imi, Fimben Áillu Gárena viellja. Su gohčodit maid Áslaga Ánten.

«Na mu gohčodit beaivválaččat Fimben Áillu Ánten. Die dat lea mu beaivválaš namma maid sápmelaččat lohket. Ja dál mun gulan Jalgon orohakkii 33, Sieinnus návvgastat. Mun lean dál vihttalot jagi leamašan doppe. Ja mu bárdni lea ain doppe. Mun johten 1968 dohko ja dan rájes lean leamaš doppe. Dan ovdal lean leamaš 12 jagi Cohkolagas ja lean golbma jagi leamaš Ártnis, ja vissa golbma jagi Gávviris⁵⁵. Mun lihkestuvven albma bures Cohkolagas. Mus eai lean álggos nu olu bohccot, muhto bohccot dat gal šadde hui valjit dat bohccot, muhto de eamit logai ahte moai fertejetne johtit al orohakkii. Ja de moai jođiime dohko, muhto de mun gal massen dan giđa beali dan ealus heajos

55 Gávviris – Kågøya (Siri, 2018a)

guohtuma dihte, in sáhttán guođohit. Boazonealgi ja ii lean ealáhat guođohit, de šadden luoitit veaiddalis⁵⁶, ja amas boazu dat dat hal ii orron doppe. Dat dat gal vulggii oarjjás ja ollejedje muhtumat gitta cohkolahkii, ja juohke orohahkii diehko gaskii. Nuppe giđas mus lei beali unnit eallu go dalle go bohten dohko, muhto de šadde golbma hirbmat buori jagi. Munnje šadde bohccot fas oalle valjit, muhto de bođii boazojápmu. Dat lei varra die dalle dan Tjernobyl-áiggi, de gal jámi vuohon nu ahte bázii fas dat seamma dat mii dalle lei báhcán go ledjen vuosttaš jagi. Nu olu jápme dalle bohccot olbmui. Eai dat jápmán dušše mis, dat jápme vaikko geas. Mánngaid jagiid mañjel easka gulán dan, man balus dat Norgga stáda lei dalle skábmamánu jagi 1944s. Dat meinii evakueret heile Finn-márkku, muhto dan dat eai muitalan olbmuide ovdal dál mángalot jagi mañjel, ja dan mañjel gal lean lihkostuvvan hirbmat bures, ledje šaddan fas bohccot oba valjit» (Siri, 2018a).

7. Nils Peder Aslaksen Bål – «Begas» (89)

Mu ovddeš siidaguoibmi Skárfvákki.

«Mun lean Nils Pedar Bål ja mun lean maid bohccuiguin bargan nuorravuoda rájes gitta váhnemiid áigái. Dálvet dáppe Guovdageainnus ja geasset Biertaváris, Guolážiis, Skárfvákki orohagas. Mun lean rievssahiid bivdán ja bohccuiguin bargan» (Bål, 2018).

56 **Veaiddalis** mearkkaša dan go ealu luoitá biđgosii guođotkeahtá (Siri, 2018a).

6. Analyssa

6.1 Sámi gulahallandovdomearkkat

Sámi gulahallandovdomearkkat dahje giellameašttiridoahpagat, nugo Harald Gaski maid gohčoda dáid. Mu mielas lea lunddolaš álgit dáiguin doahpágiiguin ovdal go analyseregoađán dajahusaid ja mitalusaid, dan dihte go dát sánit addet vuodđoipmárdusa sámi gulahallamii. Geahča tabealla figuvrra 5. boahtte siiddus.

Figuvra 5. Sámi gulahallandoahpagat

Sánit	Konrad Nilsen	Fimben Áillu Ánte	Inger Márjá	Fimben Áillu Gáren
Geažidit / Geažuhit / Geažádallat	Give an inkling of, hint at. (Nielsen, 1934, p. 261)	Jus suollemasat jearrá bargat juoidá, muhto nubbi sáhtta seamma gažaldaga divvut ruovttoluotta.	Go geažádallá de ii mital njuolga. Guldaleaddji ferte árvádallat maid geažádalli oaivvilda.	Go geažuhat, de galgá nubbi árvidit dahje ipmirdit maid don oaivvildat.
Garvit / Garvvašit	Several times make small detours to get round something. (Nielsen, 1934, p. 57)	Go ii leat dáhttu mitalit juste nugo lea, go dat sáhtta leat váivves oassi ságastallamis.	Garvvát dan maid jurddašalat ieš, jurddašat ahte dien ii heive mitalit.	Mun in ane garvin sáni mitalaepmái muhto vándardeami oktavuodas.
Govvedit / Govahallat	Illustrate, describe. (Nielsen, 1934, p. 184)	Suomagiel sátni. Sámegilii mearkaša gažada nuppi.	Ámadajus hui álki govvidit. Njunis leat mángga doahpaga. Gávviris- dahje skoalbmenjunni jnv.	Mitaladdat nu ahte nubbi galgá oaidnit dego iežas čalmmiiguin man birra don humat.
Mohkastit / Mohkohallat / Mohkkasaddat	One who does not talk plainly, straightforwardly. (Nielsen, 1934, p. 683)	Ii mital bienasta bitnii. Mitala dakko gokko heive, ja gokko ii heive dan ii mital.	In mital njuolga. In gielis, muhto go orru dárbu mohkastit, de garvván mitalit oasi.	Ii mital nu njuolga. Iige visot ábut mitalit. Ii ge dat leat gielis.
Beasadit / Beasadallat	In sense of try to get out of, to escape. (Nielsen, 1932, p. 297)	Jus muhtin fállá juoidá, ja nubbi ii dette hálit dan, de son geahččala beassát das eret.	Háliida beassat áššis.	Viggat hupmat nu ahte ieš ii leat sivalaš.
Njuolgádit / Njulget	Take the shortest way or the short cut, make for, go on direct to such and such a place. (Nielsen, 1938, p. 95)	Jus muhtun mitala juoidá mainna in leat duđavaš, de ferten njulget su vai šaddá riektá.	Jus leat gullan sága mii ii leat nu go lei, de fertet njulget.	Muhtun gii lea lasihan sága, sáhtta fas divvut dan ja dadjat, «Ii dat lean nie, muhto ná».
Lasihit	Tell more than it is true. (Nielsen, 1934, p. 502)	Son gii mitala ságaid lasiha juohke saje gokko heive. Mitalus šaddá bivnnut, muhto sáhtta maid čuoheat jáhkehahttivuhtii.	Sáhtta lasihit sániid go mitala sága, vai orru gelddolaš sáhka.	Hui dávjá olbmot hervejit sága liige mitalusain, dahje guhkidit dan, vai šaddá suohttasit mitalus.
Dájuhit	Drive someone out of his wits. (Nielsen, 1932, p. 474)	Dájuha dan geasa mitala. Lasihesttii vai šattai bivnnut.	Hui dábalaš ovdalaš áigge. Dájuhit lea dábalaš mánáid ja vuorasolbmuid.	Mieleavttus gielistit nuppi. Oažžut su jáhkkit juoga masa mii ii leat duohta.

Nárridit	Be fooling, be taking (someone) in (usually in joke). (Nielsen, 1938, p. 23)	Suohttasiid bivdet. Sáhttet bárdnái vikkahit nieidda geasa son ii liiko. Bárdni sáhtta suhttat váimmus, muhto ii dovddat suhttu.	Mánáid lei dábálaš nárridit ja nieiddažiid earenomážit. Die lea du irgi, ja dat dajai nie du birra. Mánát šadde gierdevaččat. **	Givssidemiin hupmat vai mánát eai šatta nu gierddoheamet go lávkejit stuora máilbmái.
Gávvelidit / Gávvaluššá	Entice something somewhere or to someone; steal, steal away, somewhere. (Nielsen, 1934, p. 70)	Ii muital duohtavuoda, muhto muitala nu ahte nubbi duhtá.	Go don leat gávvil, de don leat dego rieban. Gávvilvuodain beasadat áššis.	Go gávvaluššá de hupmá nu ahte nubbi ii suhta ja vai ii šatta nu roavvasit dat sáhka.
Njálmmastuhttit	No information	Go olbmot hupmet hui olu juoga man birra, de dat njálmmastuvai.	Irgi ja moarsi ii ábut jittosidit hupmat ahte háliidea ba náitalit. De sáhttet nu olu njálmmat hupman ahte náitaleapmi gopmána. **	In leat gullán dien sáni, muhto dat orru leame dakkár «overtro».
Ovdašat	Omen, presage apparition, wraith, of living person. (Nielsen, 1938, p. 216)	Álggos ii lean duohta, muhto dál lea duohta.	Ovdašat leat jus olmmoš gullo ovdal go son olle.	Olmmoš gullui boahtime, muhto son ii boahntán ovdal beaivvi manjel. **
Njuolgočoalli	No information	Ii sáhte doallat maidege. Jus gullá juoidá, de ferte dakkavide mannat muitalit dan earáide. **	Muitala njuolga, juste dan maid lea gullán. Maid ii dárbbasivčče muitalit.	Dakkár gii visot muitala.
Čavggahit	1. Tighten, stretch. 2. Tease. (Nielsen, 1932, p. 376)	Mun sáhtán čavggadit du, go njuolget dan maid ledjet čiegadan.	Jus muhtin čavggada nuppi, de son ferte issorasat čilget dihto ášši.	Vuostálastit. Jus guovttis leaba sáhkalaaga, de soai čavggadeaba goappás leat nannoseappot sánit.
Bonjastit	Crooked, twisted. (Nielsen, 1932, p. 223)	Mun sáhtán sáni bonjastit eará ládje, ja njuolget dan sáni.	Bonjastit sága nuppi guvlui. Jus muitalan sága masa nubbi ii liiko, de sáhtta dat bonjastit sága eará guvlui.	Veaháš eará ládje muitalit sága. Veaháš duohta, muhto ii ollásit.
Guoktiluššat / Guoktálastit	Behave hypocritical. (Nielsen, 1934, p. 219)	Dat ii lean sihkar ja dat guoktilušai. Dat lei veahá nie ja nuo.	Ii sáhte mearridit maid son meine. Ii diehtán maid dadjat ja dahkat.	Guoktálastit: Guovttesuorat njuokčemiin hupmá.
Njálggistit	No information	Mun human hui buriid sániid geainna lean sáhkalaaga, nu ahte dan olbmui lea hui miela mielde. Muhto go earáin human, de mus leat eará sáгат su birra.	Dakkár gii čalmmiid ovdas rámpo, muhto dattege ii meine dan.	Buriid ságaid muitalit. Muitalit aivve dakkár ságaid masa nubbi liiko.
Snoallat	Talk indecently. (Nielsen, 1938, p. 493)	Dat dat ii leat go fasttiid hupmat. Muhtumis lea juo fasttes snoallan sánit gielas. Ii máhte fiidnát hupmat.	Fasttiid hupmat sex:a ja vuolledábiid birra.	Hupmat bađaid birra ja árvvohemiid. Seamma go garrudeapmi.
Hupmat árvvohemiid	Little value, valueless (Nielsen, 1934, p. 69)	Son finai mu luhte ja muitalii ságaid, muhto eai dat orron duodát.	Duššiid muitalit main ii leat árvu.	Ii sáhte dárkkistit leago duohta vai ii.
Hermet	Represent something to be better or worse than really is. Exaggerate (Nielsen, 1934, p. 317)	Muhtun lea riegádan diekkárin. Juohke ságas lasiha. Ii lean nie go muitalii, muhto sullii nie.	Muitala juoga man birra mii ii leat duohta.	Muitalit hurbmat stuorisin sága. Gielistit sihke buori ja heittoga guvlui, go muitala soapmása birra.
Čuohecalit	Run into the net in considerable numbers (and stuck there) (Nielsen, 1932, p. 425)	Don leat mu birra hupman, muhto diet ii leat duohta, de mun čuohecalin du.	Jus muhtun lea hupman fasttiid nuppi birra, de manná dat olmmoš gean birra lea fasttiid hupman fas dan olbmo lusa gii lea hupman ja čuoheá sutnje.	Hupmat eará olbmo birra unohasat heajos ságaid, ja go dat olmmoš gullá ahte don leat su birra hupman, de son čuoheá dutnje. «Manne don leat nie hupman mu birra?»

Tabella ovdanbuktá golbma diehtoaddi čilgehusa movt sii ipmirdit dáid iešgudetge gulalahlandovdomearkkaid. Geažidit ja garvit doahpaga máhtte mánggas, muđui ledje doahpagat maid dušše moattes máhtte. Mávnos Bier Ánte čilge geažidit sáni, nu ahte son guhte geažida ii jeara njuolga. Son sáhtta geažádallat nubbái ahte son diehtá juoidá, muhto ii hálit mitalit maid son diehtá. Dalle son sáhtta dušše geažádallat nubbái, gii de sáhtta mieđihit ášši, dahje jus ii leat nu dat ášši, de son ii ipmir geažádallama. Bella čilge ahte geažádallan lea dego muhtun áigu dihto ášši mitalit nubbái, maid dušše soai diehtiba. Ovdamearkka dihte jus son áigu mitalit šlárvaságaid nubbái maid mánat eai dárbbas gullat, de soai sáhttiba dušše geažidastit, ja nu šaddá sudnos ovtta lágan kodagiella. Begas čilge geažidit sáni go muhtun áigu mitalit juoidá, muhto ii daja dan njuolga. Garvit doahpaga son čilge ges nu ahte muhtun gii áigo mitalit juoidá, ii mital visot njuolga, muhto garvá osiid mitalleames. Morten Áilu čilge garvit doahpaga jus sus lea juoga maid son ii hálit mitalit, de son garvila dan oasi meaddel. Mávnos Bier Ánte čilge garvit doahpaga duopmostuolloášši dáfus. Dikkis lea bággu čilget ášši, muhto son oaivvilda ahte dikkis lea lohpi garvit, go dalle it gielis. Jus giellasiin válldahalat diggeáššis, de gal sáhtát ieš maid darvánit. Mávnos Bier Ánte mitala ge mitalusa mas son garvvi go vihtanušai diggeáššis. Dán mitalusa gávnnat mitalusanalyisa oasis. Son čilge ahte jus ii livčče garván dikkis osiid iežas čilgejumis, de son livččii son ja mánggas earát darvánan áššái.

Manne sápmelaččain leat dákkár gulalahandoahpagat, ja manne sápmelaš ii leat njuolgočooli? Fimben Áillu Ánte čilge ahte sápmelaš ii láve luohittit dáččaide obanassiige, muhto mitalit nu ahte dáčča duhtadii. Jus dáčča jearai sápmelaččas galle bohcco sus leat, de son láve vástidit ahte son ii dieđe vaikko diehtá dan hui bures. Sápmelaš ja dáčča gulahalaiga gielalaččat, muhto goitge eaba gulahallan nu ahte soai duođai ipmirdeigga maid nubbi oaivvildii.

«Jus sápmelaš lei deaivvadan dáččain duoddaris, de lávejedje siiddas jearahit maid dáčča dajai, de sáhtii sápmelaš vástidit «Dáčča hupmá bađas birra». Sápmelaš oaivvildii dáinna ahte dáčča humai dušše dan birra mii sutnje lei ávkin» (Siri, 2018a)

Fimben Áillu Ánte čilge ahte dáččat leat verrošan sápmelaččaid vuostá ja nu leat sii massán luohttámuša sidjiide. Fimben Áillu Gáren ges čilge gulahallan doahpagat leat sajáiduvvon sápmelaččaide njuolgut ráfi dihte. Sápmelaččat hupmet várrogasat ja váruhit seahkaneames eará olbmuid áššiide. Inger Márjjas leat seamma oaivilat go Gárenis ja lasiha ahte sápmelaš atná eanet olbmuid iežas fuolkin go dáčča. Stuora fuolkejoavkku miellahtuide leage liige dárbbaslaš Leahkit várrogas maid dadjá, vai ii riiddás lagas olbmuin.

Journalisttalaš geahčestat

Manne berrejit sámi gulahallandovdomearkkat leat oassin sámi mediaid árgabeaivvis? Lea lunddolaš ahte journalistat geat barget sámi áššiiguin dovdet ja hálldašit doahpagiid. Jearahallama oktavuodas journalista dávjá sáhkalaša sápmelaččain, gii sáhtta viggát juoidá geažuhit sutnje. Dákkár jearahallandilálašvuodas sáhtta journalista manahit dárbbaslaš dieđuid jus ii hálldaš sámi gulahallandovdomearkkaid. Nuppi dáfus sáhtta journalista ávkkástallat sámi gulahallandovdomearkka reaidun. Ovdamearkka dihte politihkkarat sáhttet garvvašemi bokte beasadallat dihto áššis. Jus journalista diehtá mas son viggá eret, de sáhtta geažadallat áššái. Ná sáhtta sámi gulahallandovdomearka leahkit ávkin journalistii.

6.2 Luohteanalyisa

1. Berit Karen Johnsdatter Gaino – «Bella» (69)

Bella juoiggastii gávccii persovnnaluođi ja muitalii vel dasa lassii guokte dajahusa birra. Mun jerren sus eanemus gažaldagaid luođi birra. Son čilge ahte luođi dajahuš lea dakkár mainna muitala iežas birra, ja de lea dábálaš rámpot. «Muhtun olmmoš rámpo iežas suohpangieđa. Muhtun fas man fitmat son lea, nugo biehčamis dovda iežas bohcco» (Gaino, 2018). Ovdalaš áigge lea leamaš tabu juoigat iežas luođi, muhto dán áigge lea dát tabu loažžan ja dávjá lea muhtun gii juoiggasta iežas almmolašvuodas.

Bella juoiggasta Fimban Niillasa ja dajahallá:

«Igo Fimban Niillas doivon čuiken čuoivvaga šleađut vázzán iežas nagodit geassit, go vujii muhkkeđuvdnái nu ahte muhkkečoaltu ravggai gollefárpalin» (Gaino, 2018).

Nugo dál lea dát dajahuš, de lea dan veadjemeahttun ipmirdit konteavstta haga. Dajahalli eaktuda ahte vuostáiváldi dovda dahje diehtá gii dát olmmoš lea, makkár dilálašvuodas juoigi dajahallá ja manne dajahallá nie. Vuosttaš cealkkaoasis leat máŋga sátnegova, nugo čuiken čuoivvat ovdamearkka dihte. Dan sáhtta dulkot nággáris čuoivvagin, mii stađđá geasset maid leahkit si-seatnamis vaikko čuike. Loahpageahčen cealkagis ges govahallá dan go «...šleađut vázzán iežas nagodit geassit» (Gaino, 2018). Šleađut⁵⁷ vázzán sáhtta dulkot nu ahte dát heargi lea oba garas mannat go stuora duolba geađgebaikkiid lea njolggiidan. Nuppi cealkkaoasis lea čielggas ahte sánit nugo *muhkkeđuvdni*, *muhkkečoaltu* ja *gollefárppal* leat metaforat, go albmailmmis lea veadjemeahttun vuodjit muhkkeđuvnni vuostá nu ahte muhkkečoalttu gahččá ja rievda gollefárpalin. Dát metaforaid mearkkašumit čilget go Bella muitala dajahusa duogášmuitalusa. Dajahuš lea Mihkkal Ánte Ingir dajahallan go son rohttii boazosápmelačča Fimban Niillasa luođi heajain. Fimban Niillasis ledje oainnat guokte moarssi. Nubbi lei boazosámi nieida, Mihkkal

57 Šleađut mearkkaša svaberg dárogillii. Sátni čilge duolba geađgás guovllu, áinnas mearragáttis gokko jiekŋa lea leamaš jiekŋaáiggi rájes. <<https://snl.no/svaberg>>

Ánte Inġir ja nubbi ges dálu nieida, Leammu Májjá. Fimban Niillas vujii soakņofáru Leammu Májjá lusa ja náitalii suinna. Mihkkal Ánte Inġir beahtahalai, ja go son bodii sudno heajaide, de son juoigai Fimban Niillasa ja dajahalai suhtuiguin.

«Mihkkal Ánte Inġir oaivvildii dieđusge ahte gollefárpalin dat gal lea birgenláhki, ja muhkkečoalttuin son oaivvilda dálu nieida ravvgai birgenláhká. Gal dat bárdni lei rikkis ja son dat ii beroštan nagodii go heargi geassit su vai ii. Sus ledje hearggit nohkka» (Gaino, 2018).

Dajahusa duogášmuitalus rievdá ovttá ládje oanehis mitalussan. Juoigi lea suhttan Fimban Niillasii go ii fuollan sus ja náitalii Leammu Májjáin. Bella čilge ahte čuiken čuoivvat šleadut vázzán lei Mihkkal Ánte Inġira vuojána namma, ja čilge ahte ovdal lei dábálaš nie dajahallat herggiid. Son geassá ovdamearkka eará hearggis, mas lei namahus *rášša vázzán muzet*. Dalle čielgá vuosttaš cealkkaoassi dajahusas. Mihkkal Ánte Inġir rámpo ja oaivvilda iežas bures birget, ja jearráge Fimban Niillasis ahte ii go son dasa jáhke. Nuppi cealkkaoasis oaivvilda ahte Leammu Májjá ii lean iešbirgejeaddji ovdal go Fimban Niillas náitalii suinna. Muhkkeduvnni metafora sáhtta dulkot nu ahte son vujii dálui gos leat šibihat. Muhkkečoaltu sadjái sáhtta bidjat Leammu Májjá, mas lei nu lihku ahte go Fimban Niillas náitalii suinna, de son beasai heajos dilis buoret dillái, namalassii muhkkečoaltu ravvgai gollefárpalin.

Diehtoaddi mitala goalmátpersovnnas, go dás lea Mihkkal Ánte Inġir gii juoigá Fimban Niillasa. Duogášmuitalusa juonas lea Fimban Niillas váldoolmmoš, go Mihkkal Ánte Inġir juoigá su. Mihkkal Ánte Inġir beahtahallá go Fimban Niillas vällje Leammu Májjá eamidin ja ieš báhcá aktonassii. Stiilageavaheapmi movt dajahalli čiehká dajahusa siskkáldas dieđu ja geažádallá lea earenoamáš. Metaforat čihket Leammu Májjá ja duogášmuitalusa, ja dát čujuha dasa ahte dajahusas lea guovttegeardánis gulahallan. *Olggobeale olbmot*⁵⁸ sáhttet dulkot dajahusa dušše nu ahte bárdnis lea heargi mii nagoda Fimban Niillasa geassit, ja ahte son dušše vujii muhkkeduvdnái. Movt muhkkečoalttu ravvgai gollefárpalin sáhtta báhcit imaš áššiin sidjiide. *Siskkáldas olbmot*⁵⁹ ges berrejit máhttit dulkot dajahusa ollislaččat ja bidjat dan kontekstii, vaikko dajahalli ii dajahala njuolga. Muhto juoigi sáhtta maid siskkáldas olbmuid bidjat árvádallat, go ii han dajahusas vuhtto makkárga lunddolaš álgu, iige loahppa. Jus geahččá dajahusa obbalaš struktuvrra, de das orru melismahtalašmuitalanvuohki, go dajahus govvida čalmerávkaleamis guoskevaš olbmuid eallindili. Riskodramaturgiija mielde sáhttet smávva sánit nugo; muhkkeduvdnái, muhkkečoaltu ja gollefárppal leat dat smávva lávggastagat. Dáid sániid oktasaš mearkkašupmi lea risku, mii orru symbolisereme Mihkkal Ánte Inġira suhtu Fimban Niillasii.

58 Olggobeale olbmot: Olbmot geat eai dovdda dajahusa duogášmuitalusa.

59 Siskkáldas olbmot: Olbmot geat dovdet duogáža.

Bella čilge ahte luohiti lea leamaš guovddáš reaidu ráhkisvuhtii dološáigge, muhto luohiti doaimma lea rievdan 70 jagis. «Dalle lei dat áigi go nuorat eai oaidnalan eambo moatte geardde jagis, ja de dat ohppe daid luohiid, ja de dat manne iešgudetge guvlui» (Gaino, 2018). Son čilge ahte nuorat geat liikostedje nubbi nubbái sáhtte geasi juoigat su. Áigegollun lávejedje maid ráhkadit mánnga luohiti alcceseaset vai ain lea odđa luohiti oahpahit earáide, go deaivvadedje fas meassuidáigge, mat eai lean dalle eará moatte geardde jagis.

«Dat mat guođohedje ealu dat bidje alcceseaset odđa luohiti. Ja dat mat ledje guollebivdus, dat doppe bivde guliid ja dat juige doppe. Ja dat mat lájuiguin barge dat juige doppe. Ii dalle lean rádio, ii dalle lean telefodna, ii dalle lean TV, die dat lei dat áigegollu. Ja jurddašedje go gávnnadit meassobáikkis, de mun oahpahan dán odđa luohiti dieidda olbmuide. Dál dat ožžot dan ges juoigat» (Gaino, 2018).

Bella čilge ahte sápmelaš lea dakkár olmmoš mii atná measta juohke diŋgga čihkosis. Sápmelaččain ii leat vierrun mitalit njuolga. Son muitá dan go rávesolbmot lávejedje neavvut su, ahte ii leat dárbu mitalit juste gos bivde guliid. «Ollu lea gádašvuhta mii dahká manne don mohkostat, muhto ollu gal lea maid nie ahte eai dárbbáš diehtit jur nu juste» (Gaino, 2018).

Fimban Niillas gulai Guovdageainnu oarjjabeale johtolahkii, muhto sihke son ja nieidda guoktá leaba jápmán. Ovttaskas olbmo biras ovdal soahteáiggi lei čadnon birgenláhkái, ja dát sáhtta čilget manin *muhkečoaltu ravggai gollefárpalin* metafora lei guovddázis dán dajahusas.

Journalisttalaš geahčasteapmi

Makkár earenoamášvuodaid dán dajahusas sáhtta heivehit journalistihkkii?

Dán luohiti earenoamášvuhta lea dajahusa guovttegeardánis gulahallan, go dieđut leat čihkkojuvvon metaforaide. Dán goansta sáhtta ávkkástallat ovdamearkka dihte oarjemáilmmi journalistihka dramaturgijamuitalusa šanjerist, go das lea ulbmil mitalit mitalusa gelddolaččat ja boktit dovduid. Go ii mital juoidá njuolga, de sáhtta ášši gealdut. Seamma sáhkkiivuoda sáhtta maid neahthačállosiiguin ávkkástallat interaktiivvalaččat. Makro dásis sáhtta riskodramaturgijija vuodul ráhkadit mánnga smávva neahthaášši maid leŋgesta oktii ja presenteret áššiid nu ahte mediageavaheaddji sáhtta ieš válljet makkár áššiid áigu lohkat. Mađi eanet áššáziid (lávvgastagaid) son lohka, dađi eanet son ipmirda ášši fáttás(riskkus). Mikro dásis ges sáhtta riskodramaturgijija atnit áššis go atná metaforaid(lávvgastagaid), mat ovtta addet ipmárdusa obbalaš sisdollui (riskui).

Melismahtalašmuitalanvuogi perspektiivvas sáhtta Fimban Niilasa soakŋofáru govahallat čalmeravkaleamis, dát dáhpáhus lea dat unna dáhpáhusaš mii lea dajahusa guovddázis. Dán vuogi heivešii ávkkástallat oanehis álggahemiide iešgudetge mediasurggiin, mas ii daja njuolga man

birra ášši lea, muhto čalbmeravkaleapmi šaddá seaktin áššái, ja dalle sáhtta easka viiddidit ášši ja čilget man birra dat duodai lea, dego dán dajahusa duogáš mitalus.

2. Ellen Inger Marie Mikkelsdatter Hætta Tornensis – «Inger Márjá» (72)

Inger Márjá ii juoigan, muhto čilge Liden dajahusa. Son lei máilmmi čeahppi dápmat herggiid ja su herggiid lávejedje dajahallat:

«Lidena lojahat» (Hætta Tornensis, 2018).

Dát dajahus lea dan muttos oanehaš ahte in oainne árvvu analyseret dan. Namuhan ahte Liden sátne gullá dánskkagillii ja mearkkaša unni. Lojahat sátne lea heardoaba, ja mearkkaša ahte heardi lea lodji ja álki giedahallat. Muđui čilge Inger Márjá oanehaččat movt son dovda luhtedajahusaid. Nieiddaid lávejedje rámpot guovssonástin, ja bártneid ges lávejedje sáhttit dajahallat mánnun, ovdamearkka dihte *Guovdageain-mánnu*. Son čilge ahte muhtomin sáhtte juoigit dajahallat maid fasttit go juige nuppi ⁶⁰, muhto ii hálit ovdamearkkaiguin dan čilget. Nuortabealde Finnmárkku dajahallet eanet go oarjjabealde, ja muhtun luodit leat dego smávva mitalusat. Oarjjabealde luđiin ges láve dávjá leahkit dušše okta dajahus, ja de fertjedje earát árvádallat maid son oaivvildii dajahusain. «Dat eai ane olu sániid, muhto mitalit oanehaččat. Dat lea dego divtta logadit. Don fertet ieš gávnnahit maid son dat dies meini» (Hætta Tornensis, 2018). Inger Márjá čilge ahte dat ii galgan mitalit njuolga. Dán fenomena son čilge nu ahte sápmelaččat leat dušše diekkárat leamaš, muhto dál lea oarjemáilbmi báidnigohtán sápmelaččaid ja olbmot leat šaddame eanet aht eanet universála.

3. Karen Ellen Marie Aslaksdatter Siri Utsi – «Fimben Áillu Gáren» (74)

50 jagi áigi heavvanii Gárena viellja Johan Mattis A. Siri, gean gohčodedje Fimban Matti sámegillii. Sus lei epilepsi ja jáhkkimis dohppehalai dávdii go duššái. Son lei oaggumen guliid ja gávdnu heavvanan nu ahte dušše ámadadju lei rutnis. Son šattai dušše 29 jagi boarisin. Luđiin láve Gáren muittašit vieljas, go dat lea nu guhkes áigi gollan dan rájes go son duššai.

Gáren lea ieš bidjan dajahusaid iežas vielja luhtái:

«Fimban Matti unna Ránneža lei juo.»

«Ja suohpan dat gal juo go bisui giedas.»

«Ja Fimban Mattis gal lei suohpangiehta, muhto nieiddaid dat ii gal nagodan njoarostit»

(Siri Utsi, 2018).

60 Skuhččenluohtin gohčodit dan go juoigi bilkida luđiin (Oskal, 2010).

Juoigi govahallá vielja buot golmma dajahusas boazoealáhusa doahpagiiguin. Ránne lea boazobeana. Suohpan lea boazosápmelačča reaidu. Son atná vel suohpan sáni go govahallá vielja ráhkisvuoda dili. Dajahusaid ii leat nu váttis dulkot jus vel ii dovddage Fimban Matti duogáža, muhto sámi kulturipmárdus sáhtta leat dárbbášlaš, go eai han buohkat dieđe ahte Ránne lea árbevirolaš sámi namma beatnagis. Nuppi dajahusa sáhtta maid dulkot nu ahte son dušše doallá suohpana gieđas, muhto dás sáhtta leahkit stuorát mearkkašupmi, nugo ovdamearkka dihte ahte suohpan ii lean čikŋan sutnje, muhto bargoreaidu maid hálddaša bures. Goalmmát dajahusa gal lea váttis boastut ipmirdit, go Fimban Matti ii darvvit nieidda suohpaniin, de sus ii lean moarsi iige eamit.

Vuosttaš dajahusas son dajahallá Fimban Matti beatnaga unna Ránneža. «Ránne lei hui viissis boazobeana. Dat measta ieš diđii movt dat galgá jorgalit bohccuid» (Siri Utsi, 2018). Son čilge ahte boazosápmelaččaid persovnnaluđiin lea dábálaš dajahallat buriid sániiguin beatnaga dahje vuojána, go dájvá lea vuohkkaseappot ealli bokte rámpot, go njuolga dan olbmo. Go beatnaga dahje vuojána rámpo, de čiehká veahá rámi, iige rámpo njuolga dan olbmo. Vaikko Gáren eanaš áigge rámpo iežas vielja, de son goitge veahá čuggestallá su, earenoamážit go čujuha dasa ahte son ii leat nagodan gávdnat guoimmi. Dajahusain eai leat metaforat ja čihkkon dieđut, dahje guovttegeardánis gulahallan. Gáren čilge ahte viellja ii lean skealbma, iige láven suoládit. «Lávejit sáhttit dajahallat čiegus dieđuiguin olbmo gii skelbmošii» (Siri Utsi, 2018). Fimban Matti luodi leat juoigagoahtán 1960-logus, go Fimban Matti ain elii. Luodis ii leat makkárgе juotna, muhto Gáren lea dajahussii darvvihan muhtun čalbmerávkalemiid ja dilálašvuodaid iežas vielja eallimis, ja nu sáhtta árvoštallat ahte dajahusain lea melismahtalašmuitalanvuohki. Gáren ii juoigan nu guhká, ja son ii geardduhan dajahusaid, muhto geardduhii luodi šuokŋaminstara máŋgii, ja šuoŋas lea čielga gierdohápmi. Gáren dajahallá iežas vielja goalmmátpersovnnas. Luohtedajahusain ii leat makkárgе olgguldaskonflikta, muhto dajahusaid vuodul sáhtta dulkot Fimban Mattisa siskkáldaskonflivtta. Son lei searas boazobargi, muhto liikká sus ii lean moarsi. Eaktu manne Gáren juoigá dán luodi, lea dan dihte go son muittaša iežas vielja. Dajahusaid stiillas sáhtta vuohttit ahte dajahalli muittaša, go son dajahallá vássán áiggis. Gáren deattuha ahte searra lei dárbbášlaš sátni luodi dajahusain, go dás ii lean sáhka dušše boazobargguin, muhto son lei searra buot lágan bargguin, earenoamážit ovdal mašiidnaáiggi lei dárbbášlaš leahkit searra. Muittašit luđiiguin lea Gárenii hui dábálaš. Son láve dájvá guldalit rádio ruovttus, ja das láve ge ain gullat oahpesolbmuid luđiid geat leat vádjolan. Duos dás ain go gullá oahpesolbmo luodi, de son rohttejuvvo 1960-lohkui. Luodit boktet suohtasiid maid lea vásihan dáiguin olbmuiguin. «Go olmmoš ovdamearkka dihte juoigá akto ovttá olbmo, de don oainnát dan olbmo vaikko dat ii leat dás. Don orut dego doppe dainna olbmui ja de leat muittut mat bohtet ovdan» (Siri Utsi, 2018).

Journalisttalaš geahčesteapmi

Fimban Matti luhtedajahusain lea mu mielas mañemus dajahus earenoamáš: «Ja Fimban Mattis gal lei suohpangiehta, muhto nieiddaid dat ii gal nagodan njoarostit» (Siri Utsi, 2018). Vaikko dajahusa váldosáhka lea dat ahte Fimban Mattisis ii leat moarsi, de herve Gáren dajahusa árgabeaivválaš boazobarggu sániiguin; nugo *suohpangiehta* ja *njoarostit*. Sánit eai dušše herve, muhto dajahusas badjánit govažat. Guldaleaddji sáhtta govahallat go Fimban Matti njoarosta nieiddaid guvlui, muhto nieiddat besset báhtui. Govvagiela sáhtta journalistihkas maid ávk-kástallat, earenoamážit rádios mas jietna lea guovddázis. Govvagiela sáhtta buohtastahttit kontentumjienain, man ulbmil lea rohttet guldaleaddji iešguđetge dilálašvuodaide, muhto prográmmajodoiheaddji sáhtta maid studios hervet dieđuid sániiguin mat gullet ealáhusaide, ja dainna lágiin rohttet guldaleaddji lagabui ášši sisdoalu. Ovdamearkka dihte sáhtta prográmmajodoiheaddji presenteret guolástusášši sániiguin dego ráigefierbmi ja čiktit, mat sáhttet symboliseret ovdamearkka dihte konfliktta ja soabalašvuoda. Ealáhussánit nannejit jáhkehahttivuoda journalistihkkii, muhto eaktudit seammás ahte sihke journalistta ja guldaleaddji máhttet dáid sániid. Dá sáhtta maid Leahkit buorre vuohki oahpahit ođđa sániid guldaleddjiide geat eai hálddaš dáid. Oahpaheami váste sáhtášii loahpageahčen reportáša čilget dáid iešguđetge sániid. Čálaláš mediát sáhtáše ges ráhkadeastit smávva sátnelistu ášši gurrii.

4. Anders Pedersen Siri – «Mávnos Bier Ánte» (79)

Mávnos Bier-Ánte lea bajásšaddán luhtebirrasis, ja son lea leamaš earet eará Romssa musea musihkkadutki Ola Graff luhtte muitaleame dološ luđiid birra. Sus leat boares jietnabáttit maid Ánden Mikku, Mikkel Per A. Bongo, báddi birrasiid -1990-logus. Ánden Mikku gohčodedje maid Warszawa Bongo, go son finai čuojaheame juoiggasain⁶¹ Polena oaivegávpogis, Warzawas. Son máhcai jietnabáddenrusttegiin, mainna lea bádden mánga luođi (Siri, 2018b). Mávnos Bier Ánte čuojahiige munnje ovtta dain persovnnaluđiin. Juoigi lea Beiha Johan, Johan Utsi, ja son juoigá Jágoš Vildu:

«Vuo juo dan go Jágoš Vilddu. Ii aht oba ábut ge lágastit Jágoš Vildduin vuoi juo beargalat.»

«Vuo dan juo čuoivvaga go nu juo gazzu, mun dat gal juo doivon ahte vuosttaš saji mun dál juo gazzadáhtan, muhto dat lei nu biru njoahci ruohttat.»

61 Juoiggasain – Instrumeanta mas dábaláččat dušše lea okta stráŋga. Ovdal lávejedje stráŋgga čatnat gássa vuollái ja stuoraniibbiin fanahallat dan stráŋgga. Mávnos Bier Ánte viellja Bier Mihkkil, Mikkel Per Siri lea almmuhan skearru mas čuojaha juoiggasain. Issat Sammól Hætta lea maid čuojahan juoiggasain lávddis. <<https://www.nrk.no/sapmi/juoiggasain-oahpasmuvva-mailmmin-1.13550447>>

«Gal dat vedje gal juo vearrut dáhkan juo Jágoš Vildduin, muhto go ii aht ábut juo, oažžut vildon ádjá mii nu dovddus lea vel politiijaid gaskkas. Lágaid dan gilvvus, eai ge dat ábut biru Jágoš Vildduin.»

«Helgeha go vuoddjái biru. Mihkkal Aslat Heaika vuoddjái olu ovdal. Dál badjegeažis šnjivihin buohta ja meaddel ovtatmanus gitta feammo miillaid lusa biru verdde Jágoš Vildu, beargalat juo» (Utsi, 1950-logus).

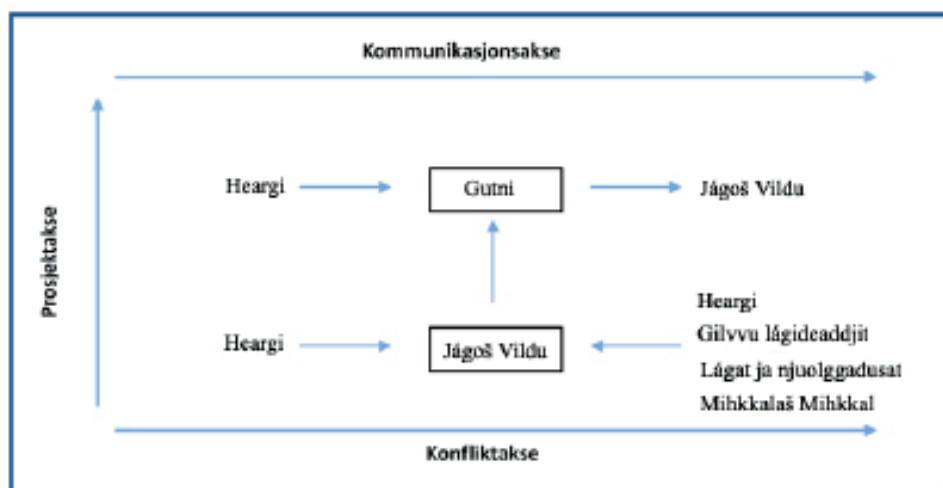
Dajahusaid sáhtta váttis ipmirdit duogášdieđuid haga, muhto dat ii leat veadjemeahtun. Nuppi dajahusas sáhtta juo ipmirdit ahte dás lea sáhka heargegilvovuodjimis, ja ahte Jágoš Vildu ii vuoitán: «Doivon ahte vuosttaš saji mun dál juo gazzadáhtan» (Utsi, 1950-logus). Dasa lassin dajahallá ahte gilvolágideaddjit eai leat meannudan su oasseváldima riektá: «Gal dat vedje gal juo vearrut dahkan juo» (Utsi, 1950-logus). Mañemus dajahusas rievda sisdoallu nu ahte dás ii leat šat sáhka heargegilvovuodjimis, muhto Jágoš Vilddu gilvu Mihkkal Aslat Heaikkain. Goabbá olle ovdal gosa dál de leaba vuoddján. Ja dán gilvuu gal Jágoš Vildu vuoitá: «Dál badjegeažis šnjivihin buohta ja meaddel ovtatmanus gitta feammo-miillaid lusa biro verdde Jágoš Vildu, beargalat juo» (Utsi, 1950-logus). Mávnos Bier Ánte muitala ahte Jágoš Vildu lávii iežas juoigat, juste nugo Beiha Johan juoigá ja dajahallá báttis. Dajahusaid birra son muitala ahte Jágoš Vildu oassálasttii heargegilvovuodjimis Mázes birrasiid 1950-logus go luohti báddejuvui, ja son čuočuhage ahte lágideaddjit verrošedje go dubmejedje su nubbin. Nubbi dáhpáhus ges lea Vuolle-Mázes, go Jágoš Vildu gilvvohallá Mihkkalaš Heaikkain Badje-Mázii. Mihkkalaš Heaikka vuoddjá ovdal su, muhto Jágoš Vildu joksá su ja olle ovdal Badje-Mázii. Nu ahte Jágoš Vilddu heargi ii lean mihkke njoazes herggiid, muhto buorre vuoján.

Luodis leat oktiibuot njealje dajahusa. Vuosttaš ja nubbi dajahus álget juste seamma ládje: «Vuoi juo dan Jágoš Vilddu» ja nuppi oasis ges «Vuoi dan juo čuoivvaga». Dasa lassin nohká vuosttaš dajahus maid *vuoi juo beargalat*. Nu ahte dajahusain leat moadde geardduheami, muhto dain ii oro leame vuogádat. Sisdoalu dáfus lea mearkkašahtti dat go *vuoi juo* dajahus govvida Jágoš Vilddu riehpun. Dakka mañelaš dajahallá garrusániid mat doibmet kontrástan riehpun govahallamii. Ja guldaleaddji miehtemiella Jágoš Vildui hedjona vel eanet go dajahalli geažuha ahte son lea vearedahkki. Muhto de boaháge dat stuora gažaldat: Maid dajahalli muitala? Vuosttaš golmma dajahusoasis dajahallá Jágoš Vilddu heargegilvovuodjin-oassálastiima, ja dalle dieđusge lea Jágoš Vildu veahá riehpun go ii nagodan vuoitit, muhto njealját ja mañemus dajahusoasis jorgasa Jágoš Vilddu heajos lihkku. Son duohpá iežas olbmá ja vuodjá su meaddel. Ja dan mañnel beassá Jágoš Vildu fas njulget čielggi, go son lea fas rámpovvearas

olmmái. Dajahusain in vuohte makkárge metaforaid, muhto das lea geažuheapmi: «Vildon ádjá mii nu dovddus lea vel politiijaid gaskkas» (Utsi, 1950-logus). Geažuhemiin čujuha dajahalli ahte Jágoš Vildu sáhtta leat mángii rihkkon lága, muhto ii daja dan njuolga.

Beiha Johan juoigá juste nugo Jágoš Vildu lávii iežas juoigat, ja dalle lea lunddolaš ahte Jágoš Vildu lea váldoolmmoš. Su mihttu lea olahit rámi iežas heargevuojániin. Maŋemus dajahu-soassi čujuha gudneáŋgirvuhtii, nugo das ovdalaččas namuhin. Dajahusaid vuosttaš oassi čujuha dasa ahte Jágoš Vilddu stuorámuš vuostálastit leat gilvvu lágideaddjit, gilvvu njuolggadusat ja iežas heargi. Nuppi oasis ges lea Mihkkalaš Heaika su stuorámuš vuostálasti, gainna son doarrida ollet vuosttažin Vuolle-Mázes Badje-Mázii. Heargi orru leame su áidna veahkki, seammás go dat lea maid su vuostálasti. Vuosttaš oasis Jágoš Vildon váidala iežas hearggi njoahcin, go ii vuoitte gilvvu. Nuppi oasis lea ges dat seamma heargi su stuorámuš veahkki, go nagoda joksat Mihkkalaš Heaikka ja vuodjit su meaddel. Dát dajahus lea analysa guhkimus dajahus, ja danin háliidan ávkkástallat Greimasa aktántamodealla dása, vaikko eará dajahusaide in leat dahkan dan. Greimasa aktántamodeallas sáhtta bidjat Jágoš Vilddu subjeaktan, ja gutni ges ob-jeaktan prošeaktaáksás. Heargi lea golmma iešguđetge sajis dán modeallas. Namuhuvvon konfliktaáksá goappaš bealde, ja gulahallanáksás maid sáddejeaddjin, danin go herggiin son sáhtta olahit gutni, ja de lea Jágoš Vildu gulahallanáksá vuostáiváldi. Seammás sáhtta heargi vuoitáhallat, ja de ii olat Jágoš Vildu ánsu maid son háliida.

Figuvra 6. Jágoš Vildu, Mávnos Bier Ánte

Dajahusain leat mánga juona. Vuosttaš lea dat go Jágoš Vildu geahččala álggos olahit gutnii heargegilvovuodjimis, muhto ii lihkostuva. Dát lea olgguldas dáhpáhus, iige leat čadnon dušše váldoolbmo siskkáldas dilálašvuhtii, vaikko sus lea siskkáldas mihttu. Nubbi juotna lea

manjemus dajahusas. Das dajahallá olgguldas dáhpáhusa go Jágoš Vildu gilvvohallá Mihkkalaš Heaikkain, ja suinna son gal bihtá. Dáhpáhusat mat leat čadnon maŋŋálaga lea mearkan ahte dajahusat gullet lineáramuitalanvuohká. Seammás son govahallá Jágoš Vildu mielladilálašvuoda čalbmeravkalemiiguin, mii čujuha melismahtalaš gierdomuitalanvuohká Dajahusaid muital-eaddji lea Beiha Johan, muhto son áđastallá Jágoš Vildu. Juoigá juste nu movt Jágoš Vildu láve iežas juoigát, nu ahte sáhtta bidjat sihke Beiha Johana ja Jágoš Vildu muitaleaddjin. Dajahusat leat goalmmátpersovnnas. Váldokonflikta orru leame Jágoš Vilddu siskkáldaskonflikta, mii lea čájehit earáide ahte suinna ii birge heargegilvovuođjimiin. Dajahusaid klimákša lea dalle go Jágoš Vildu birge Mihkkalaš Heaikkain, ja nu su heajos lihkku jorgala. Eaktu muitalit dán guokte dáhpáhusa dajahusaid bokte orru leame dat go Jágoš Vildunii lei bahččat vuoittáhallat heargegilvovuođjimis, ja árgabeaivve gilvvohallan Mihkkalaš Heikka vuostá galgá ovttá ládje heajos beaggima jorgalit buori beaggima ja rámi guvlui. Stiilla dáfus de orrot garrusánit báhcán muitui ja elemeantta mas son dajahallá ahte son lea politiijaide oahpis. Dajahalli orru stiillain háliideame deattuhit ahte son lea čáffat, iige bala mastege. Dajahusain orru vikkaheame váldoolbmo riehpun álggu geahčen, muhto dađistaga čielgá ahte Jágoš Vildduin ii ábuhan, dat garra lágan ádjá. Dajahusain ii oro makkárgu guovttegeardánis gulahallan.

Riskodramaturgiija smávva lávvgastagat dán dajahusas orrot leame heargegilvovuođjin, dajahus mas beaggá ahte Jágoš Vildu lea dovddus politiijaid gaskkas, ja priváhta heargegilvovuođjin Mihkkal Aslat Heaikkain. Risku orru ges Jágoš Vilddu nággárvuohta olaheames rámi.

Mávnos Bier Ánte čilge dábaamos báiki bidjat luođi lea rišláreagas, go heargi njolggiida áissáid gaskkas. Jus guldala jienaid maid hearggi lihkestagat dahket, de lea daid jienaid vuodul lunddolaš bidjat luođi. «Go don gulat ja álggát darvehit dan luođi. Dat lea oktahat šuokŋa mii manná nie go heargi njolggiida (Siri, 2018b)». Son čilge ahte olbmot lávejedje juoigat barggaddettiin, ja dat sáhtte leat feara makkár barggut, leaš dál lájus dahje fatnasis. Dálvet go lei heargeáigi, de lávii luohiti doallat lieggasa vuojidettiin. Son čilge dán go olmmoš juoigá, de rahčá geahppáiguin ja váibmu julká jođáneappot.

Journalisttalaš geahčestat

Dán luođi dajahusaid vuodul heive čujuhit Nils Jernslettena sitáhtii luohtedajahusat kapihttalii ahte juohkehaš lea earenoamáš. Jágoš Vildun ii vuoitán heargegilvovuođjima, muhto lei rámis go ollii ovdal Mihkkal Aslat Heikka Badje-Mázii.

Journalistihkalaččat sáhtta deattuhit ahte journalistaid bargu lea oaidnit buohkaid servodagas

ja čuvget servodaga valljivuoda ja girjáivuoda. Dán luodi dajahusain vuohtta ahte Jágoš Vildu lea nággár, muhto seammás sáhtta dulkot ahte sus ii leat nu buorre dilli muđui iežas eallimis, go lea dovddus politiijaide. Go journalisttaid váldobargu lea gozihit fápmogeavaheami, de ferte journalista oaidnit rašimus olbmuid servodagas ja ovdanbuktit sin nággárvuoda. Olbmot geat eai leat njunnošis, sis lea maid juoga earenoamáš maid sáhttet mitalit.

5. Aslak John Mathæus Mortensen Utsi – «Morten Áilu» (84)

Morten Áilu čilge ahte son lea oalát heaitán juoigamis, muhto dajahusaid birra son gal sáhtta čilget. Son muitá muhtun boazosápmelačča gii ii láven liikot dasa go dáluolbmot dajahalle iežas boazoealáhusa doahpágiiguin, ovdamearkka dihte njoarosteaddjin ja man fitmat son lea. Muhto son lei maid gullan dálona gii lei čeahppi dajahallat dáluealáhusa doahpágiin, ja son lei Leammu Migal:

«Geas bat stuorát muhkkeduvdni go Leammu Migalis» (Utsi, 2018).

Leammu Migal lávii rámpot iežas go sus lávejedje Leahkit olu oamit. Morten Áilu lea maid gullan smávva dajahusa dálu olmuin:

«Gal dat geahpa goit bissu giedas» (Utsi, 2018).

Morten Áilu čilge ahte geahpa lea dat ávnnas mainna firpmiid oahppá, ja oaivvildage ahte dat sátni lea buorre ovdamearkan dasa movt ealáhussániid riggoahttet dajahusa.

Morten Áillu dajahusat ledje nu oanehaččat ahte mun in oainne árvvu analyseret dáid. Muđui mearkkaša luohti Morten Áilui muittašeapmin, muhto ii dušše vádjolan olbmuid muittašeapmin. Son muitala ahte luohti mearkkašii ja ain mearkkaša olu nuorra olbmuide geat ráhkásnuvvet, go nuorat han johttájit ealuin iešguđetge guvlui geasset. Jus nuorra bárdni ovdamearkka dihte juoiggai nieidda geasa lei liikostan, de lávi sutnje badjánit dakkár dovdu, ahte dat nieida lei das su láhka. Árgges guođoheddjiide lei luohti maid jeddehussan. Jus muhtun balai balddonasain, de son juoiggadettiin ii gullan makkárga ipmašiid.

Journalisttalaš geahčestat

Morten Áilu deattuha ahte ii leat vuogas seaguhit dihto ealáhusdoahpágiid eará ealáhusaide dahje oktavuodaide. Journalistihka geahčestagas sáhtta árvvoštallat man muddui lea heivvolaš atnit dihto ealáhusdoahpágiid go sáhká lea eará ealáhusaid birra.

NRK neahttačállin-kurssas⁶² digaštalaime manne journalista berre čállit čielgasit ja dárkilit juohke sáni, ja garvit gielalaš sátnedáidagiid mat sáhttet leat sihke metafora- ja dadjanvuogi hámis. Kurssa lágideaddjit čujuhedje Norgga giellaráđi ávžžuhussii ahte journalista berre čállit čielgasit, nu ahte vuostáiváldi álkibut ipmirda sisdoalu ja ášši sáttasáni. Giellaráđi goitge ii ávžžut álkidit giela nu olu ahte giella geaffu. Sáme giela geahčestagas lea mearkkašahtti dat go dál ii šat gávdno sierra sáme giellaráđi. Ráđi doaibma lea goitge ain fámus, go ovddasvástádu- sa leat sirdán Sámedikki giellaossodahkii⁶³. Dás lea dárbu cuiget sáme giela giellahástalusa maid lean vásihan logi jagi journalista doaimmas, go dávjá darvánaddá sámi journalista ovdamearkka dihte vierrogiela sániid duohkái maid ii sáhte jorgalit njuolga sáme gillii, go dasa ii gávdno sáme gielsátni. Dalle lea váttis máššat luoikkahit ealáhusdoahpaga, ovdamearkka dihte boazoealáhusas mii lea sátnerikkis sáme giela dáfus. Dáid boazoealáhusdoahpágiid sáhttáge atnit ovdamearkka dihte metaforan, muhto de čuožžila gažaldat; ipmirdit go buot mediageavaheaddjit dan sáni, ja man muddui olaha journalistta sin go ii baicca jorgal sáni. Jus vierrogiela sáni ii sáhte jorgalit njuolga sáme gillii, de sáhtá molssaeaktu guhkidit cealkaga vai vuostáiváldi ipmirda sisdoalu. Dá leat dehálaš gažaldagat maid juohke mediaásahus ferte váldet duođalažžan, go sii han mediastrategiija vuodul válljejit makkár geavaheaddji oavkku sii háliidit olahit. Morten Áillu cuiggodeami sáhtá viidábut digaštallat man vuogas lea ovdamearkka dihte boazoealáhusa sáni atnit metaforan politihkas. Seammás orru sáhttime juo čuoovvolit Morten Áillu cuiggodeami, ahte ii oro vuogas atnit boazoealáhusa sáni guolástanealáhusa áššiin.

6. Anders Aslaksen Siri – «Fimben Áillu Ánte» (85)

Fimben Áillu Ánte ii loga alddis šat juoiganjiena, muhto muitala goitge soames dajahusaid birra. Nugo Lemmon Johana luođi dajahusa.

*«Go moai Kare Niillas Máhtiin čorgestetne duoddariid ealu, de duoddarat čáhpodit»
(Siri, 2018a).*

Dát persovnnaluohiti gullá birrašiid 1950-logu áigodahkii ja Oarje-Finnmárkku guvlui. Áigi go olbmot juige dán luođi sáhtá váikkuhan dajahussii, go dalle orru rikkis boazosámi bártnit bivnuhat nieiddaid gaskkas. Dajahusa sáhtá leahkit álki ipmirdit, vaikko vuostáiváldi ii dovdda dan duogášdieđu. Fimben Áillu Ánte čilge ahte Lemmon Johanis lei ulbmil dajahusain geasuhit Guovdageainnu beakkáneamos nieiddaid gaskkas muhtuma iežas eamidin, muhto son ii nagodan geasuhit gean háliidii. Son náitalii baicca muhtun biiggáin. Dajahusas ii leat juotna,

62 NRK gelbbolašvuoda neahttačállin-kurssas oassálasten miessemánu 08.b. 2012

63 <<https://www.sametinget.no/Tjenester/Spraak>>

muhto das sáhttá goitge vuohttit sihke siskkáldas ja olgguldas konfliktta. Olgguldas konflikta lea čadnon dušše dajahussii. Lemmon Johanis ja Káre Niillas Máhtes lea nu stuora eallu ahte dat guohtu duoddara čáhppadin gosa soai ain johttiba. Go nu stuora eallu lea, de šaddá dat sudnuide hástalussan. Lemmon Johana siskkáldas konflikta lea ges čadnon dajahusa duogášdihtui, go son háliida dan čábbámus nieidda eamidin. Sáttasátni orru leame mađi eanet boazu dađi bivnnuhut boazosámi bárdni. Eaktu dajahusain lea Lemmon Johana motiiva. Muitaleaddji hápmi earuha dajahusa mángga luodis, go lea hárve duála vuosttašpersovvna hámis. Ii leat nu dábálaš iežas luodii juoigát, nugo Lemmon Johan dahká. Son herve dajahusa metafora sániiguin nugo čáhpodit, dan sadjái go eallu gurbe eatnamiid, ja čorgestetne ovdalii johte sáni. Metaforat riggodahhtet dajahus govahallama hárrái, ja nu šaddá dat visuála ovdalii njuolggu muitaleapmi. Dajahusa sáhttá čatnat birrajohtostruktuvrii, go dajahus ovttá ládje čujuha meahci birrajohtui, nugo ovdamearkka dihte stuora eallu guohtu duoddara čáhppadin. Čuovvovaš jagi dat máhccá seamma báikái, ja dassáži lea jeagil fas šaddán. Boazoealáhusa nomádaeallimis lea vuodđoprinsihpa čuovvut birrajohtostruktuvrra, go boazosápmelaš lea ealuin geasset mearragáttis ja johttá dálvet siseatnamii, dasa lassin guođohit ealuin maid čakča- ja gidđaeatnamiin. Duogášmuitalusá vuodul sáhttá dulkot ahte Lemmon Johan lea iežas stuora ealuin bidjan seavtti Guovdageainnu bivnnuhis niidii. Seammás sáhttá seakti bijahan su dakkár dilálašvuhtii ahte son vuordá aht vuordá, muhto nieida maid son joraha ii dette geasuhuvvo sutnje. Dát vuorddašeapmi šaddá duogášmuitalusá gelddoleamos oassi. Oažžu go son dan bivnnuhis nieidda vai ii. Muhto nugo duogášmuitalusas boahdá ovdan, de ii nagot son vuordit doarvái guhka.

Journalisttalaš geahčestat

Jus árvoštallá dajahusa sáttasátni; mađi eanet bohccot, dađi bivnnuhut, de orru Lemmon Johan rámpome iežas. Iežas rámpot ii leat leamaš dábálaš sámis, muhto juoigi gal sáhttá rámpot su gean juoigá. Dás vuolga ge jáhkkimis dat álbmotjurdda ahte ii galgga iežas juoigat. Jus vuhtiiváldá sátnevádjasa; «iežas rápmi ii ole guhkkelii go njunis njálbmái», de sáhttá dát čilget manin ii galgga iežas juoigat. Movt dasto rámi sáhttá heivehit journalistihkkii? Orru lunddolaš árvoštallat portreahta šáŋŋeris, mas journalistat dávjá jearahallet objeavtta gean portretterejit. Dás orru vuodđu jearrat ahte leago sámi birrasis baicca lunddoleappot jearahallat váldoolbmo lagasolbmuid? Go sámi birrasis lea lunddoleappot lagasolbmuid rámpot váldoolbmo buriid beliid. Sámi gulahallama vuodul sáhttá váldoolbmos unohas muitalit iežas birra, go son ii hálit iežas rámpot.

7. Nils Peder Aslaksen Bål – «Begas» (89)

Begas ii vástidan gažaldagaid luođi birra, go dearvvašvuođa dili geažil váibbai gasku jearahallama, muhto son mitalii mitalusa mii muittuhii luođi dajahallama. Eanet dán birra mitallemi oasis.

7.3 Sámi mitallemi

Dál go luohtheadajusaid ja sámi gulahallandovdomearkkaid earenoamášvuođat leat čielgaseappot, de lea áigi geahččat lagabui sámi mitallemi earenoamášvuođaid.

1. Berit Karen Johnsdatter Gaino – «Bella» (69)

Bella mitala duohta dáhpáhusa go son vásihii *ovdašiid Ráissajávrris*, Beahcegeali orohagas.

Ovdašat Ráissajávrris

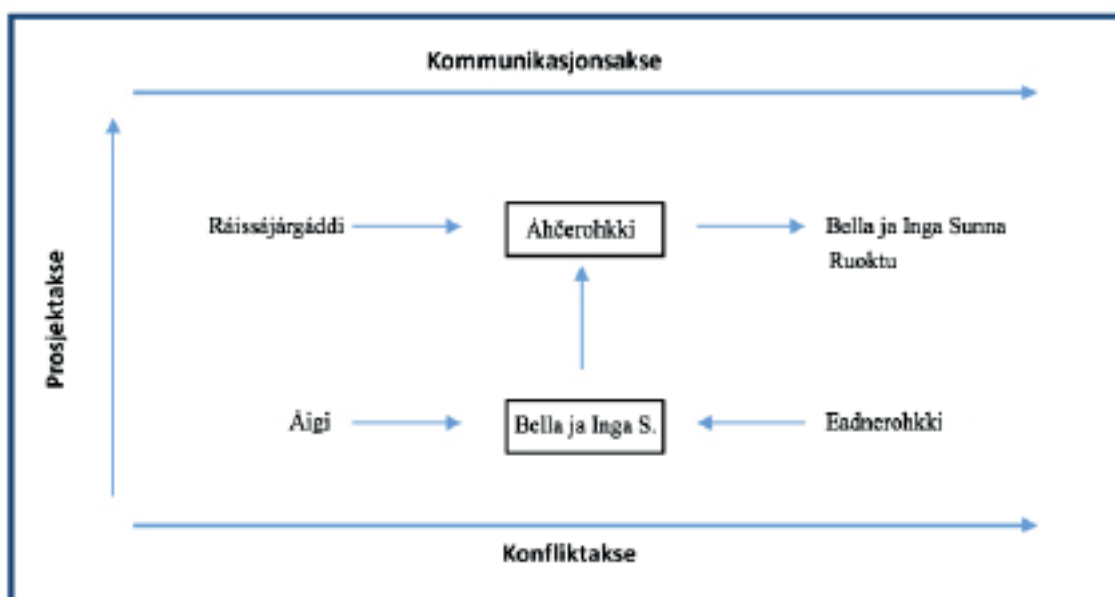
«Dat lei nu ahte min áhččerohkki lei mannan Ráissajárgáddái, ja mii leimmet iehčaneamet ruovttus ja dat dat lávii herggiid mannat viežžat čakčat ja boahtit maid herggiiguin go de boahdá. Ja sáhtii jávkat mánga vahkku doppe, ja de dat dál gal moai letne ovta ija Inga Sunnain loktii nohkame. Eange moai leat vel hahppehan vel nohkkat, de moai gulaime olmmoš bođii. Mis ii láven goassege lásas olgouksa. Dat lei álo rabas, muhto gitta dat gal maid lei diedusge muhto ii lean lásas. Ja dat olmmoš bođii ja savnnji julggiid tráhppa nalde, bođii sisa. Válldi suohpana ja bálkestii, mis lávii fryseboksa dan feaskáris. Bálkestii dan boksa nala dan suohpana ja manai sisa. Ii ge dat gullon dađi eambbo. Moai viehkaleimme geahččat, na doppe ii leat ii mihkkege. Ja eadnerohkki dat de gullái go moai bođiime ja jearai «Maid doai leahte?» «Na ean moai leat maidege.» Ean moai mitalan dasa. Jurddašeimme dat dat gal ballá, moai ean dál mital. Ja de manaim. Nuppe beaivve dat bođii seamma ládje, ja de gal lei albma. Nu ahte dat gal ledje ovdašat» Gaino, 2018).

«Gii dat de bođii?»

«Na min áhččerohkki. Dat dagai juste nu, savnnji julggiid, suohpana bálkestii nugo lávi bálkestii ja de manai sisa. Das lei juo nu ahte dat orui juo suohpan feaskáris. Mun jáhkán dat lei nu ahte suohpan ii galgan lieggasis. Bihkkabáddi, ammat dat ledje dakkárat dat lincagii go dan váldá lieggasii. Dat láve goit olgun daid atnit, feaskáris ja olgun» Gaino, 2018).

Dát muitalus dáhpáhuvai dalle go Bella bearrašiin orro Gálaniittus, moadde miilla doaresbealde Guovdageainnu, ja go Bella ii lean go nieiddaš. Jahkodat lea dálvet, go muitalusas Bella namuha ahte áhččeroški lei herggiid viežžamen. Muitalusa váldoolmmoš lea muitaleaddji, Bella, ja son muitala vuosttašpersovnnas. Bella ja su oabbá Inga Sunna gullaba ovdašiid, ja go dan fuomáseaba, de eaba mieđit dan eadnái, go eaba hálit ahte eadni galgá ballát. Soai eaba hálit iežaska ságaiguin rievdadit eatni miellalági. Mitalusa juotna ja váldodáhpáhus lea dat go nieiddaš guoktá gullaba ovdašiid. Ovdaš lea dat mii dahká dán muitalusa earenoamážin. Mitalus muitaluvvo kronologalaččat ja loahpageahčen muitalusa čielgá manne soai doaivvuiga ahte dat lei áhččeroškki gii ollii ruoktot. Son lávi oainnat álo láhttet nugo soai gulaiga beaivvi ovdal. Dán sáhtá dulkot nu ahte muitalusas lea geardduheapmi, muhto das lea geardduheapmi mas lea erohus. Vuosttaš háve gullaba oappáš guovttos jienaid mat dušše muittuhit iežaska áhččeroški. Nupes go gullaba seamma jienaid, de dat duođai lea sudno áhččeroškki gii olle ruoktot. Dát čujuha dasa ahte muitalusas lea gierdodramaturgiija elemeantta. Mitalusas leat goitge eanaš lineáramuitalanvuogi elemeanttat. Das lea álgu mas Bella čilge dan go áhččeroškki lea mannan herggiid viežžat, ja de čatnasit dáhpáhusat mannjálaga, mii lea dábálaš lineára muitaleamis. Das lea maid gaskkaoassi mas gullaba ovdašiid, dalle go eadni boahá ja jearrá maid soai leaba. Loahppa lea dalle go áhččeroškki duođas olle ruoktot. Dat ahte muitaleaddji atná sámi gulahlandoahpaga, ovdašiid, de sáhtá muitalusas maid jođánit Leahkit guovttegeardánis gulahallan. Lohkki dahje guldaleaddji geas ii leat sámi duogášdiehtu sáhtá manahit dárbbášlaš oasi muitalusas, muhto sis geas lea duogášdiehtu, sii gal dihtet ahte dás lea sáhka ovdašiid birra. «Ovdašat leat jus olmmoš gullo ovdal go son olle» (Hætta Tornensis, 2018). Mitalusas lea olgguldas konflikta, go Bella ja su oabbá gullaba ovdašiid ja vásiheaba dan. Konflikta lea čadnon ipmašii. Go oappážagat gullaba áhččeroški boahámen vissui eabage oainne su, de lea muitalusas maid *gehččiid konflikta*. Geahčči dahje guldaleaddji dán dilis, ii sáhte balljo jáhkkit Bellai ja su oabbái maid leaba vásihan. Klimáksa dás lea dat go gullaba áhččeroški boahámen, muhto son dattege ii boahá. Sáttasátni orru leame áibbašepmi lea nu nanus ahte gullaba ovdašiid. Eaktu manne Bella muitala dán muitalusa lea dat earenoamáš vásáhus, go oappáin gulaiga ovdašiid. Bella govahallá hui dárkilit smávva govaiguin, ja čilge juste movt áhččeroškki lávii láhttet go olle ruoktot. Savdnjá julggiid ja bálkesta suohpana jiekŋagalmmihanskábe nala. Mitalus gullá duohtamuitalusa šáŋŋerii.

Figvra 7. Ovdašat Ráissjávrris, Bella

Aktántamodealla vuodul lean bidjan Bella ja Inga Sunna subjeaktan. Sudno veahkkin lea áigi. Áhčči ii ollen ruoktot go vuohččan gulaiga su boahtimen, muhto beaivvi maŋjel son bodii. Konfliktaáksái lean bidjan eadnerohki vuostálastin dan dihte go oappážagat mearrideigga ahte eaba mital eadnái, go balaiga ahte eadni ii livčče jáhkkan sudnuide. Prošeaktaáksái lean bidjan Bella ja oappá subjeakta ja áhččerohki objeaktan, dan dihte go soai vuordiba áhččerohki ruoktot. Gulahallanáksás lea sáddejeaddji Ráissjargáddi gosa áhččerohkki lea mannan ja vuostáiváldit leaba oappážagat ja ruoktu.

Journalisttalaš geahčestat

Ovdašat sáhtte leahkit várrehussan juoga masa ovdal go dat duodas dáhpáhuvvá. Eanet dán birra sáhtát lohkat Morten Áillu analysaoasis dán kapihttalis. Journalistihkalaččat sáhttá leahkit nu ahte muhtun sámi journalistta vásiha ovdašiid, ja guorahallagoahtá leago dá várrehus. Ovtta ládje sáhttá dán buohtastahttit politiijadutkin. Dutki oažžu intuitiivvna ja čuovvula dan, ja dáinna dovdduin son guorahallá beliid áššis, maid ii livčče dutkan jus ii livčče ožžon dán dovdu. Ja dát dovdu han sáhttá leat erohussan čoavdá go politiijadutki rihkkosa vai ii. Seamma sáhttá journalistta oažžut intuitiivvna ovdašiid bokte ahte ovdamearkka dihte muhtun politihkkár čiegada juoidá maid álbmogis lea riekti diehtit. Journalista sáhttá dalle iskkat leigo sus riehta vai ii.

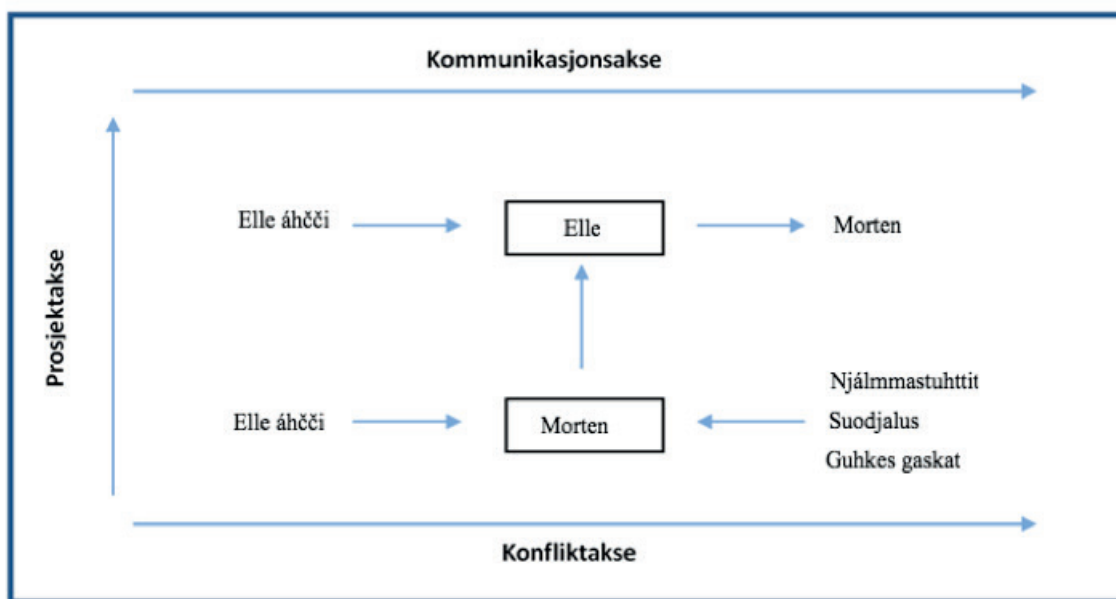
2. Ellen Inger Marie Mikkelsdatter Hætta Tornensis – «Inger Márjá» (72)

Inger Márjá muitala dološ irgefearána iežas ádjá ja áhku birra, maid son lea gullan iežas eatnis

«Irgefearán 1800-logus»⁶⁴. Dát dáhpáhuvai geasseáigge nu áigá go 1800-logus. Dáhpáhus govvida dan áigge irggástallama, ja dat čilge earenoamážit sámi gulahallandovdomearka *njálmmastuhttit*. Sápmelaččaid gaskkas lea vierrun ahte ii galgan čájehit dovdduid, iige muitalit earáide jus lea gávdnan irggi dahje moarsi. Jus juobbá muitalii dan earáide, de sáhtte olbmot hupmagoahtit dan birra. Njálmmastuhttin sáhtii čuohecat bárrii nu garrasit ahte dat earráneigga ovdal go háhpeheigga náitalit. «Irgi ja moarsi ii ábut jitnosit hupmat ahte háliideaba náitalit. De sáhttet nu olu njálmmat hupman ahte náitaleapmi gopmána» (Hætta Tornensis, 2018).

Greimasa prošeaktaáksás boahdá ovdan ahte muitalusá válđoolmmoš lea Morten ja su prošeakta lea náitalit Elliin. Konfliktaáksás sáhtta dulkot Elle áhči veahkkin, go son humada Morteniin, go Elle lea oadđimen darfegoađis. Áhččeroški stajida Mortena ságaiguin, nu ahte son bissu goađis gitta Elle lihkká.

Figuvra 8. Irgefearán 1800-logus, Inger Márjá

Go Morten jorahišgoahtá Elle Ávžžis, de badjána sáhka manne Morten vánddarda doppe nu dávjá. Sáhká ja šlárvvat doibmet muitalusas vuostálastin, go dat sáhttet njálmmastuhttit bára nu ahte mañešassi heaitaleaba. Suodjalusa sáhtta maid dulkot vuostálastin go dat lea doalahan Mortena olggobealde Guovdageainno gili. Guhkes gaskkat sáhtta maid dulkot vuostálastin. Morten orru Gálaniittus ja Elle ges Ávžžis, dán guovtti gilis lea birrasiid 3 miilla gaska. Gulahallanáksás lea Elle áhčči gii lea sáddejeaddji, go son dohkkeha Mortena isidin iežas niidii. Dalle šaddá Elle objekta ja Morten vuostáiváldi. Inger Márjá govvida Mortena dego rievdan

64 **Irgefearán 1800-logus:** Miellđus nr. 1, s.106.

olmmái go lea suodjalusas leamaš. «Readjuin vázzá dušše ja dárogielsániid dajada» (Hætta Tornensis, 2018). Elle son govvida ges nuorra nieidan, gii dahkaluttai ahte son ii fuola Mortenis, go sápmelaččain ii lean dáhpin dovdduid miedihit earáide, ja earenoamážit garve dan dahkamis jus lei liikostan muhtumii. Muitalusa juotna lea Mortena birra gii jorahišgoahdá Elle gitta oažžu su iežas moarsin. Muitalusa olbmui leat máŋga dialoga.

«Go Elle lihkká darfegoađis ja fuomáša Mortena, de son dohppe miehkara ja manná rohtui dainna. Morten boahdá maŋis ja háliida Elle báldii, muhto Elle dadjala: ‘Ii leat sadji!’ Morten ii vuollan ja vástida: ‘Dat ii leat duohta. Buoret vel dego gárži lea’» (Hætta Tornensis, 2018).

Dialoga čájeha Mortena siskkáldas konfliktta. Morten háliida Elle eamidin, muhto son ii leat mielas dása, dahje vaikko livččii mielas dása, de son ii goit čájjet dan. Inger Márjá álggaha muitalusa čilgehusain geat leaba Morten ja Elle sutnje, ja vuđolaččat ovdanbuktá Mortena duogáža suodjalusas, ovdal go muitala muitalusa kronologalaččat. Loahpa muitalusa son njuike veahá áiggi dáfus, go muitala Morten ja Elle náitaleigga ja oaččuiga máŋga máná. Loahpa loahpas son muitališgoahdá maid sudno bártne birra, Lidena, gii šattai boaresbárdnin. Lidena-sekveansa spiehkasta maid muitalusa juonas, muhto diehtoaddi orru ge mieleavttus botken juona, ja álggahišgoahán odđa juona go geažádallá muitalusa joatkkit. «Ii dat nohkkan muhto, livččii eambo, muhto in mun dál šat de» (Hætta Tornensis, 2018). Muitalusa juona hárrái livččii lunddolaš loahpahit muitalusa Mortena ja Elle náitalemiin. Vaikko muitalusas orrot leame eanaš lineáramuitalanvuogi elemeanttat, go muitalusas lea álgu, gaskaoassi ja loahppa. Seammás sáhtá čujuhit dasa ahte muitalusas ii leat áibbas lunddolaš loahppa, go diehtoaddi geažádallá ahte sus livččii vel eanet muitalit. Álggaheami čilgehusa lea loahpaheami sáhtá ovddastit lávggastagaid riskodramaturgiijas, go dát oasis eai čatnas muitalusa jutnii. Dát oasis leat goitge dárbbaslaččat guldaleaddjái, vai ipmirda muitalusa eavttu ja muitalusa juona. Inger Márjá muitala irgefearána iežas áhku vásáhusaid bokte, ja son muitala su birra goalmmátpersovnnas. Guldaleaddji beassá diehtit muitalusa olbmuid jurdagiid birra, ja nu orru diehtoaddi leame dakkár buotdiehti. Dán perspektiivvas orruge diehtoaddi neavvumen mii dan áigge lei dábalaš láhttenvuohki sápmelaččaid gaskkas, ovdamearkka dihte: «Eai hihtemat galgan oidnot» (Hætta Tornensis, 2018). Nubbi ovdamearka:

«Son ii jienat maide. Dainna go sámiin lei dakkár ahte dat eai galgan muitaladdat dieid nu hirbmosit, dan ahte sus lea irgi. Ja son ii jienat maidege ja dovdduid eaige galgan čájehallat, nu dat gal lei sámi olbmuiguin» (Hætta Tornensis, 2018).

Muitalusa váldopersovnnas lei mihttun oážžut Elle iežas moarsin ja maŋázassii eamidin. Dalle sáhtá dulkot nu ahte Mortenis lea siskkáldas konflikta, go son háliida Elle moarsin. Klimáksa lea dalle go čielgá ahte Morten oážžu Elle iežas eamidin. Muitalusa sáttasátni orru leame son dat lihkostuvvá ráhkisvuodain gii ipmirda ja láhtte sámi vieruid vuodul servodagas. Diehtoaddi stiilla guovddážis leat sámi normat, mii lei sámi vierru ja láhttenvuohki. Muđui son lea sátnerikkis, ja muitala njuovžilit álkes gielain.

Journalisttalaš geahčestat

Inger Márjá čilge vuđolaččat sámi vieruid ja láhttenvugiid. Journalisttalaš perspektiivvas lea lunddolaš ahte sámi journalistta maid vuhtiiváldit dáid. Máhtá vieruid ja láhttenvugiid earenomážit jearahallan oktavuodain. Dábálaš vierru livččii nugo čájehit vuollegašvuoda, ja ii jearahallagoahit ovttat manus. Jearahaladettiin maid lea buorre atnit muittus ahte jearahallanobjektii sáhtá leahkit váttis muitalit njuolga. Jus nu lea, de sáhtá leahkit dárbu bidjat buori áiggi jearahallamii.

3. Karen Ellen Marie Aslaksdatter Siri Utsi – «Fimben Áillu Gáren» (74)

Fimben Áillu Gáren muitala dáhpáhusa maid vásihii dálvet jagi 1959, go lei 15-jahkásaš. Son lei áhččeroški mielde ja mánggas ledje vel fárus go vulge heargeráidduin Ráissas duoddarii. Sii ollejedje dearvan Geatkevuopmái, muhto guovttes geat leigga maid vánddardeame seamma guovllus, sudnuin ii mannan seamma bures. Dát lea muitalus go Šelgon Mihkkal šuvččagii⁶⁵ bahuid.

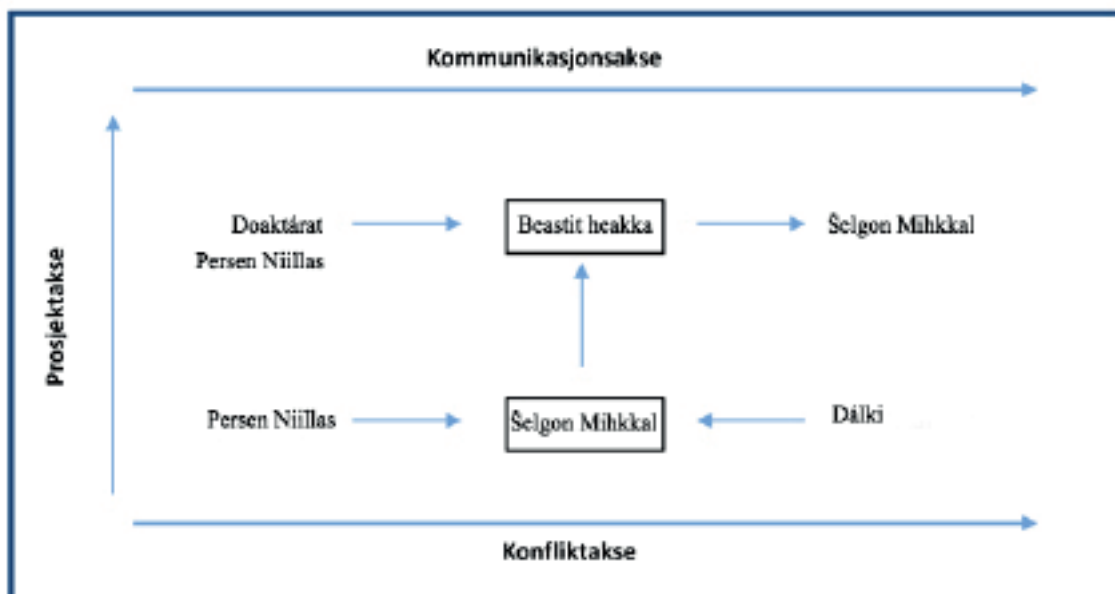
Fimben Áillu Gáren muitala iežas vásáhusaid bokte álggu- ja loahpageahčen muitalusa. Su vásáhusat eai leat čadnon njuolgga muitalusa jutnii. Lea čielggas ahte muitalusa váldodáhpáhusa son lea gullan earáin. Fimben Áillu Gárena vásáhusat leat guovllus gos Šelgon Mihkkal šuvččaga, mii lea dán muitalusa juotna. Dán sáhtá dulkot maid riskodramaturgiija vuodul ahte Fimben

Áillu Gárena iežas vásáhusat leat dego riskolávvgastagat mat leat čatnasan muitalusa jutnii. Dáhpáhus eahpitkeahttá čuohcá sutnje. Son muitala dán muitalusa ovttá ládje nugo journalisttat muitalit stuora viiddis ođđasa dábálaš olbmo bokte. Son čatná alcces muitalusa álgui, ja govahallá dálkki ja heargevánddardeami dan áigge, ovdal go muitališgoahttá Šelgon Mihkkala birra. Journalisttalaččat gohčoduvvo dát muitalanvuohki: «Muitalit ođđasa case dahje objeavtta bokte.» Dás lea dehálaš deattuhit ahte Fimben Áillu Gáren ii čuovo dan dábálaš journalisttalaš objeavtta muitalanvuogi. Journalista muitala muitalusa muhtuma bokte, nu movt ođas čuohcá

65 Šelgon Mihkkal šuvččagii: Miellidus nr. 2, s.108.

dan olbmui, ja makkár váikkuhusat ođđasis leat earáide geat sáhttet iežaset bidjat seamma dilálašvuhtii go ođasášši objektii. Dát lea hui dábálaš politihkalaš áššiin, go dat ii leat álo álki ipmirdit makkár váikkuhusat politihkalaš mearrádusain leat servodaga ássiide. Ovdamearkan dása sáhtta leat dat go Sámediggi mearridii heaittihit juolludeames stipeandda ohppiide geat studerejit sámegeiela, ja juolludišgođii stipeandda baicca sidjiide geat studerejit oahpaheaddjin. Dát ođasášši čuohtá earenoamážit sámegelestudeanttaide, oahpaheaddjestudeanttaide ja boahktevaš studeanttaide, geat háliidit studeret juogo sámegeiela dahje oahpaheaddjeoahpu. Ovdalii jearahallat sámediggepolitihkkára mearrádusa birra, de sáhtta journalista válljet objektan ovdamearkka dihte studeantta, gii dán áššis šaddá váikkuhusa áššedovdi. Fimben Áillu Gáren muitala measta seamma journalistihkalaš muitalanvugiin. Erohus lea dušše dat go son atná alces objektan, ja de easka muitala váldodáhpáhusa šuvččageami birra maid earáin lea gullan. Son govvida ja muitala gos son lei dalle go Šelgon Mihkkal šuvččagii, ja nu son láide guldaleaddji áigái ja guvlui gos muitalusa váldodáhpáhus dáhpáhuvvá. Fimben Áillu Gáren lea árvideames gullan váldodáhpáhusa gáldus gii ieš lea vásihan dáhpáhusa.

Figvra 9. Šelgon Mihkkal šuvččagii, Fimben Áillu Gáren

Greimasa aktántamodealla konfliktaáksái sáhtta bidjat Šelgon Mihkkala subjektan. Persen Niillas šaddá su deháleamos veahkki, go son dat gávdna Šelgon Mihkkala duoddaris bealleheakkas ja gádjju su. Dálki dieđusge šaddá su stuorámuš vuostálasti, go dat dahká ahte son ii olle sihkarvuhtii ja geavvá várálaš dearvvašvuoda dilálašvuhtii. Prošeaktaáksás lea Šelgon Mihkkalis mihttun beassat heakkas. Gulahallanáksái lea dalle lunddolaš bidjat Persen Niillasa oktan doaktáriid sáddejeddjin, go ovttrasráđiid gádjot Šelgon Mihkkala heakka, ja Šelgon Mi-

hkkal vuostáiváldi. Muitalusa váldodáhpáhus lea go Šelgon Mihkkal šuvččaga ja šaddá čuohpahit máŋga suorpma ja goappaš julggiid. Diehtoaddi muitala vuosttaš persovnnas maid son ieš vásihii dan beaivve go dálkkáskii, ja Šelgon Mihkkal ja Biete láchpuiga. Gaskaoasis orru diehtoaddi rievdamen dakkár *buot diehti* muitalan-perspektiivii, go son muitala ahte Šelgon Mihkkal ja Biete láchpadeaba ja šaddaba goabbatge sadjái, ja seammás máhtta muitalit dan ahte Persen Niillas gávdná Šelgon Mihkkala heajos dearvvašvuoda dilis. Čilgehussan dása sáhtta leat dat go Fimben Áillu Gáren lea gullan dáhpáhusa birra earáin. Diehtoaddi loahpaha muitalusa fas iežas vásáhusain, ja muitala man earenoamáš sutnje lei oaidnit helikoptera, go gádjunveahka vieččai Šelgon Mihkkala duoddaris. Mitalusas orrot eanaš elemeanttat čujuheamen dasa ahte mitalusas lea lineáramuitalanvuohki. Ovdamearkka dihte go das lea álgu, gaskaoassi ja loahppa, ja mitalusas leat dáhpáhusat mat ovddidit muitalusa juona. Mitalusas sáhtta leahkit guovttegeardánis gulahallan. Ovdamearkka dihte dat go siidda olbmot leat gohččon Šelgon Mihkkala bidjat julggiid soavlečáhcai. Fimben Áillu Gáren spiehkasta muitalusa juonas, go muitališgoahat iežas vielja birra, gii dan áigge lei suodjalusas sanitehta ossodagas. Ja go su viellja gulai movt Mihkkala ledje geahččalan dálkkodit, de son vástidii dasa «Li hal riehta gal lean, muhto ii son gal duostan mannat dohkko nevvodit» (Siri Utsi, 2018). Dát čujuha dasa ahte sápmelaččain ledje iežaset dálkkodanvuogit, mat leat earáláganat go oarjemáilmmi suodjalusa vuogit. Seammás sáhtta maid vuohhtit sámi gulahallandovdamearkka váldoulbmila ahte olmmoš ferte várrogasat hupmat, vai ii seahkan eará olbmuid áššiide. «Gulahallan doahpagat leat sajáiduvvon sápmelaččaide njuolgut ráfi dihte. Sápmelaččat hupmet várrogasat ja váruhit seahkaneames eará olbmuid áššiide» (Siri Utsi, 2018). Mitalusa olgguldas konflikta lea dat go dálki hástala Šelgon Mihkkal birget dearvan ruoktot. Konfliktta vuodul šattašii váldojuotna dat go Šelgon Mihkkal geahččala birget heakkas duoddaris meahci fámuid vuostá. Mitalusa geldoleamos oassi lea gaskkamuttus muitalusa, go guldaleaddji ii dieđe vuos birge go Mihkkal. Go diehtoaddi muitala ahte son birge, de loazžá muitalusa gelddolašvuolta. Diehtoaddis lea goitge veaháš čihkkon sáttasátni. Álggu muitalusa son muitala ahte dievddut, geat ledje su ja áhččero-hki fárus, ledje veahá gárremaččain. Seammás son deattuha ahte Šelgon Mihkkal ja Biete leigga čilgosat. Gáren goitge cuiggoda Šelgon Mihkkala ja Biete vuolán vánddardit dego livččiiga gárrenolbmot, go dušše Šelgon Mihkkala rehki leigga gárran riššaid. Diehtoaddi neavvu dáikko bokte ahte riššaid ii leat buorre dušše ovttá báikái gárrat, go dan ii leat buorre diehtit goas riššaid dárbbasa. Gáren lea sátnerikkis ja sus lea čielga sámegeiella. Son govvida muitalusa álggu bures, ja addá guldaleddjiide dovddu ahte sii leat dego mielde ráiddostallame. Son čilge maid makkár dilálašvuodas olbmot leat, nugo ovdamearkka dihte ledje go gárremin vai eai. Ja dan oasis go Persen Niillas gávnai Šelgon Mihkkala son govvida movt galbmon olmmoš láhtti.

«Persen Niillas boahtán dohko ja jearran dan Mihkkalis «Galbmot go don?», «Na son dat ii galbmo, das leat vilges bivttas olbmot mat nu govččadit su nu ahte son ii galbmo.» Ja dat lea headju galbmon nu olu ahte son lea šuvččagan» (Siri Utsi, 2018).

Son maid lasiha maŋjel go lea geargan muitaleames muitalusa ahte dá lea duohta dáhpáhus. Gáren deattuha ahte jus Šelgon Mihkkal ja Biete livččiiga leamaš oaivvážis, de livčče earát sivahallan alkohola geavaheami, go manai nugo manai.

Journalisttalaš geahčestat

Dán muitalusas orru dat earenoamášvuohta das go diehtoaddi muitalettiin neavvu ahte riššat fertejit leat sadjosis, jus olmmoš bártida duoddaris. Sámi journalistihkas berre maid leat lunddolaš neavvut mediageavaheddjiid. Ovdamearkka dihte jus muhtun lea bártidan ja gártan heagaváralaš dillái, de lea lunddolaš neavvut vai earát ohppet ja ieža máhttet garvit sullasaš bárti.

Nubbi earenoamášvuohta lea namuhuvvon case-muitalanvuohki, ahte sámi journalista sáhtta iežas ávkkástallat go muitala dáhpáhusa birra. Mitalit movt son vásiha dálkki ja guovllu gos juoga lea dáhpáhuvan.

4. Anders Pedersen Siri – «Mávnos Bier Ánte» (79)

Mávnos Biera Ánte muitala duohta dáhpáhusa *Guokte viisela*⁶⁶ go ieš lei 17-jahkásaš. Son lei čilgeme sámi dovdomearkka *garvit* doahpaga, go muitái dáhpáhusa mas son šattai garvit. Dáhpáhusa maŋjel ceagganii diggeášši, masa son gohččojuvvui vihtaniin. Ovdal go son muitališgoahtá dáhpáhusa, de lasiha vel ahte dát dáhpáhuvai nu áigá ahte son roahkka sáhtta mitalit dan, go das eai leat šat váikkuhusat sutnje. Ja son čilgestage garvit sáni diggeášši oktavuodas. Vihtanis ii leat bággu mitalit njuolga, muhto sáhtta garvit osiid mitalit, ja dan ii sáhte gohčodit gielisteapmin. Dáhpáhusa maid son de álgá mitalit dáhpáhuvai Guovdageainnus gidđadálvve áigge jagi 1957. Dat lei beassášlávvardat, ja Guovdageainnu beassášdoalut ledje stuora meassut, ja dat leat ain stuorrát otná dan beaivve. Mávnos Bier Ánte muitala ahte meassuid áigge

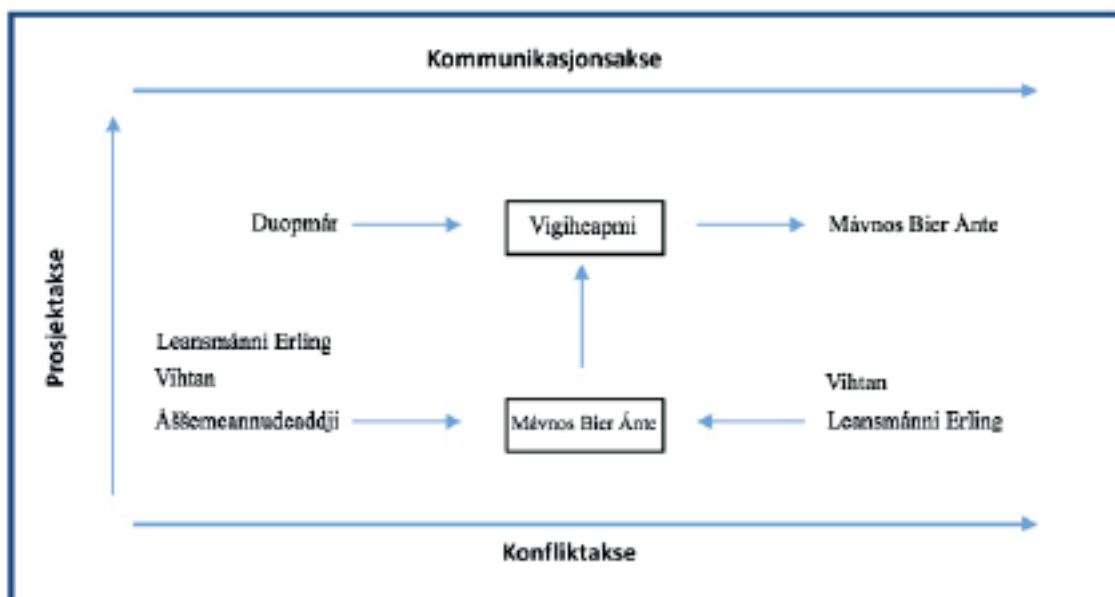
lávejedje oallugat juhkat, ja ahte dan áigge lávejedje eanaš olbmot vánddardit herggiiguin. Doalut lávejedje maid geasuhit olbmuid boaittobealbáikkiin, nugo guokte kapteainna suodjalusas, geat leigga *viiseliiguin*⁶⁷ boahtán márkani. Mitalusa váldoolmmoš lea Mávnos Bier Ánte ieš, ja son muitala dáhpáhusa iežas vásáhusaid bokte. Son deattuha ahte son ii lean go 17-jah-

66 «Guokte viisela»: Miellidus nr. 3, s.109.

67 **Weasel** lea engelas sátni mii mearkkaša buoidda. Ja seamma namahus lei boagánvuojánis maid Norgga suodjalus ani gitta 1970-lohkui <https://snl.no/Weasel_-_beltekj%C3%B8ret%C3%B8y>

kásaš dalle, ja ahte nuorat eai láven juhkat. Son govvida iežas dakkár olmmožin, gii ii bargga maidege bahás. Go Mávnos Bier Ánte boahtá diggái vihtanuššat, de son deaivá vihtana gii čuoččuha oaidnán Mávnos Bier Ánte vuodjimen viiselin. Son govvida vihtana hui bures: «Dat lea nuorat go mun, ii dat leat go luntta, ja dat lea veaháš suhtus go boahtá... » (Siri, 2018b). Greimasa aktántamodeallas doaibma vihtan sihke vuostálastin ja veahkkin konfliktaáksás.

Figvra 10. Guokte viisela, Mávnos Bier Ánte

Mávnos Bier Ánte gažada vihtana: «Mun logan leat bon dál mu gal oaidnán? Na amat don vudjet áiddi visot veallun» (Siri, 2018b). Vihtan doaibmá vuostálastin go son áigu mitalit dikkis ahte lea oaidnán Mávnos Bier Ánte vuodjimen boaganvuođániin. Seammás doaibmá vihtan su veahkkin, go son dette ii mitalan dan maid lei oaidnán. Ja nu son veahkeha maid Mávnos Bier Ánte beassat sivas. Áššemeannudeaddji, geas lei ovddasvástáduš vihtaniidda, lea váldoolbmo buoremus veahkki, go son dat váruha vihtaniid spiehkastit beare haga das maid eará vihtanat mitalit. Ja su sártnáš váikkuha vihtana čilgehussii, go son mearrida garvit muitaleames ahte lea oaidnán Mávnos Bier Ánte vuodjimen boaganvuođániin. Guovdageainnu leansmánni Erling doaibmá vuostálastin dan dihte go son bidjá Mávnos Bier Ánte vihtanin, ja nu gárta son dán váttes dillái, ja ferte čilget iežas oasi dáhpáhusas dikkis. Seammás sáhtta leansmánni dulkot veahkkin, dan dihte go son ii gažat Mávnos Bier Ánte dárkilit. Leansmánni ii oro bargamen vuđolaš politiija barggu, ja dat lea buorin sutnje. Mávnos Bier Ánte lea subjeakta prošeaktaáksás ja su mihttu lea beassadallat rihkusáššis ja beassat diggeáššis vigiheapmin. Gulahalánáksái lean bidjan duopmára sáddejeaddjin, go son lea dat gii mearrida leago Mávnos Bier Ánte čilgehus dikkis doallevaš vai ii. Dikki duopmár ii vigo Mávnos Bier Ánte sivalažžan ja

jáhkka su čilgehussii. Vuostáiváldi ges lea Mávnos Bier Ánte, gii nagoda beassat sivas. Muitalusa juotna lea dat go Mávnos Bier Ánte lea sorron rihkusáššái, muhto nagoda beassat sivas, go son garvá muitaleames osiid čilgehusas maiguin livččii darvában. Muitalusas leat guokte sámi gulahallandovdomearkka; *garvit* ja *beasadallat*. Mávnos Bier Ánte čuoččuha ieš ahte dat lea lohpi dikkis garvit muitaleames osiid dáhpáhusas, muhto gielistit ii leat lohpi. Dat maid Norgga duopmostuollu gáibida lea ahte vihtana dáhkida ahte son muitala duohtavuoda ollislaččat. Jus gielista, de sáhtá dubmehallat⁶⁸ dan geažil. Muitalusas orrot leame eanaš lineáramuitalanvuogi elemeanttat, vaikko das ii oro áibbas lunddolaš álgu iige loahppa. Álggus boahá ovdan goas ja gos, muhto das lea eanaš govvideapmi. Muitalus nohká maid oalle roahá: «Dát maid mun muitalin dat lea nu, ja de dat manai dieinna lágiin» (Siri, 2018b). Muitalusa eaktu lea muitalit ahte juoga ii leat nugo galgá. Guldaleaddji sáhtá vávjat dán go suodjaluskapteaidna juhká bihkan ja čuoggasa, ja earát vuoddjájit su viiseliin. Ja go nubbi kapteaidna maid čuoggasa ja su viisel buollá gutnan Dáibaljávrái, de lea muitalusa eaktu biddjon. Mávnos Bier Ánte muitala dáhpáhusa kronologalaččat áiggi dáfus, ja vuosttašpersovnnas. Son maid muitala hui vuđolaččat, nu ahte olbmot geain ii leat sámi kulturipmárdus sáhttet maid ipmirdit sisdoalu. Ja go nu dahká, de ii oro muitalusas guovttegeardánis gulahallan. Muitalusa olggaldas konflikta lea dat olbmot leat suoládan suodjaluskapteainnaiguin viiseliid, ja konflikta stuorru go das šaddá diggeášši. Sáttasátni maid Mávnos Bier Ánte ovddida orru leame dat ahte olmmoš ii ábut leat njuolgočoalli. Jus buot muitala, nu ahte ii garvve osiid dáhpáhusas, de sáhtá darvánit dikkis ja dubmehallat. Diehtoaddis lea rehálaš stiila, go son muitala rehálaččat juste mii dáhpáhuvai, ja nu šaddá muitalus hui gelddolaš ja jáhkehahtti. Son muitala osiid maid garvvi dikkis ja go vällje muitalit daid osiid, de orru muitalus vel eanet jáhkehahtti. Čiegus oasis ovddidit liige dimenšuvnna mii gealdá muitalusa.

Journalistihkalaš geahčestat

Sámi dovdomearkkat nugo garvit ja beasadallat leat dán muitalusa earenoamáš elemeanttat. Journalistihkalaččat lea vuogas ipmirdit ja atnit muittus dáid doahpágiid. Earenoamážit go journalistta jearahallá politihkkara, nugo namuhin Sámi gulahallandovdomearkkaid kapihttalis journalisttalaš geahčestagas.

5. Aslak John Mathæus Mortensen Utsi – «Morten Áilu» (84)

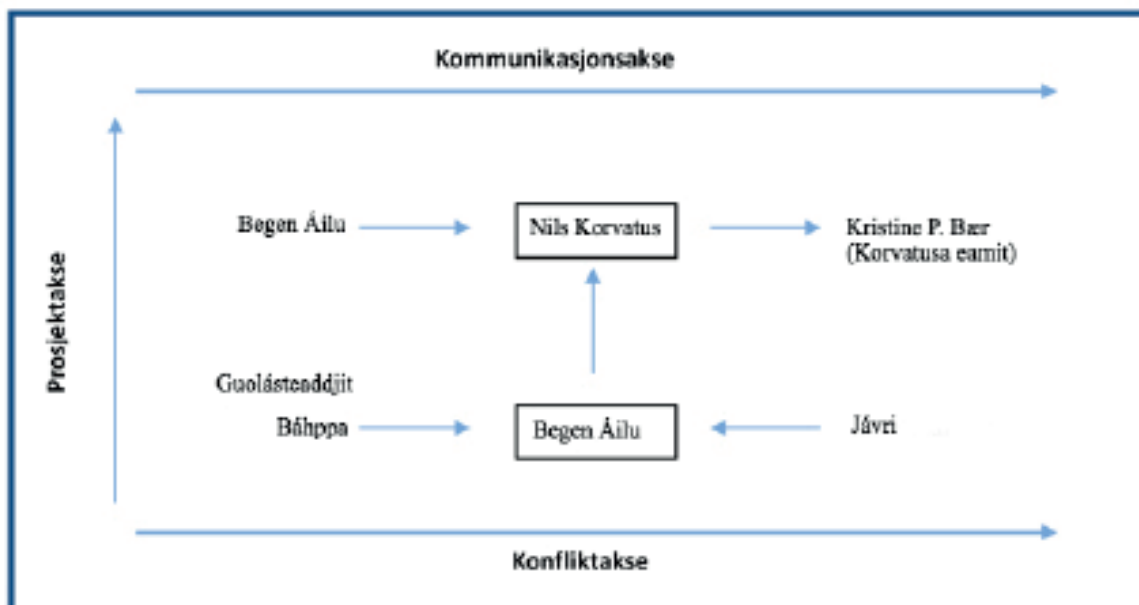
Morten Áilu muitalii duohta dáhpáhusa, go *Nils Korvatus heavvanii*⁶⁹ Stuorajávrris geasseáigge. Korvatus duššái go lei nuohtunjoavkku fárus Čuonovuohppi guovllus Guovdageainnu suohkanis.

68 <<https://www.domstol.no/no/Enkelt-domstol/borgarting-lagmannsrett/Nar-jeg-skal-til-retten/Vitne/>>

69 «Nils Korvatus heavvanii»: Mielddus nr. 4, s.111.

Morten Áilu lei lunttaš go lihkohisvuolta dáhpáhuvai. Guovdageainnu sohkgirjjiis čuožžu ahte Nils Nilsen Korvatus jámii jagi 1943s (Steen, 1992, s. 208), dalle go Morten Áilu lei logijahkásaš. Morten Áilu muitala muitalusa iežas ja Begen Áillu, Aslak Pedersen Siri vásáhusaiguin. Dat mii lea mearkkašahtti dáinna muitalusain lea ahte muitaleaddji ii muital muitalusa kronologalaččat, muhto in medias res mállin. Morten Áilu čilge ahte son álggi muitalusa muitalit gasku dan dáhpáhusa. «Na dat lei nie ahte mun in váldán dan ohcama álggus. Dat šattai dego mannelii» (Utsi, 2018). Muitalus ii hahppet bálljo álgit ovdal go Nils Korvatus lea juo heavvanan. «De dál gal muitaledje movt dat dál lea singuin dáppe. Gal sis gal lea okta heavvanan. Ja sii ledje juste dál vuolgimen dan viežžat» (Utsi, 2018). Dađistaga go diehtoaddi govvidišgoahtá Nils Korvatusa, de sirdása áigi muitalusas. Morten Áilu muitala dasto Nils Korvatusa birra go son lea eallimen ja jođus nuohhtebevdui. Morten Áilu čilge ahte álggos son ii hálit nu viidát muitalit dáhpáhusa, muhto jus guldaleaddji čájeha beroštumi ja jearahišgoahtá muitalusa birra, de lea sutnje lunddolaš joatkkit muitalusain. «Don ledjet dál álggos juo muitalan dien muddui ja dat gulai, muhto dat háliida eambbo, de don šattat fas álget nie muitalit, ja de dat šaddá nie goit» (Utsi, 2018). Diehtoaddi čilge ahte go son lea mángii muitalan oanehaččat dán lihkohisvuoda birra, muhto duos dás ain lávejit olbmot jearrat gažaldagaid, ja dalle son ferte joatkkit ja muitalit muitalusa dárkileappot. Dát lea sivvan manne son lea hárvánan muitalit dán muitalusa eahpekronologalaččat. Son álggaha muitalusa dainna go Nils Korvatus heavvana, ja guldaleaddji gažaldagaid geažil ferte máhccat muitalusa álgui ja muitalit olles muitalusa.

Figvra 11. Nils Korvatus heavvanii, Morten Áilu

Greimasa aktántamodealla vuodul sáhtta Begen Áillu bidjat subjeaktan, go Morten Áilu muitala muitalusa su bokte. Begen Áilu oaidná Nils Korvatusa go lea vuolgán basadit ja jearrá sus manne gálligoahtá čiekŋalassii. Son maid lea dat guhte vuolgá oheat Nils Korvatusa, ja gávdná maid Korvatusa rupmaša govddodeamen jávrris. Báhppa gohčču maid Begen Áillu muitalit lihkohisvuoda birra Korvatusa leskii. Konfliktaáksá veahkit leat guolásteaddjit ja báhppa, ja jávri ges lea vuostálasti. Prošeaktaáksás lea Begen Áilu subjeakta gii vuolgá oheat Nils Korvatusa, go fuomášit ahte son lea jávkan. Muitalusas leat oalgemuitalusat. Okta lea Biera birra, lunttaš gii lea dan muttos agis ahte lea borgguhišgohtán. Biera oalgemuitalus riggudahtta váldomuitalus, go dat govvida Korvatusa ja dan áigodaga earenoamášvuodaid. Ovdamearkka dihte dan ahte Korvatus lei čeahppi seastit duhpáha ja ahte máŋggas borgguhede dan áiggi. Oalgemuitalus govvida maid dan go soahteáigge lei duhpátrašuvdna. Nubbi oalgemuitalus lea dat go diehtoaddi čilge gii beakkánis Warsawa Bongo lea. Dat mii dán muitalusii addá liige sámi dimenšuvna lea sámi gulahallandovdomearka *Ovdašat*. Nils Korvatusa boagán gáhččá fáhkkestaga láhtta go galgai sárdnidišgohtit ja son dadjalii: «Na Beallemielat, na man ovdašiid son lea dát?» (Utsi, 2018). Dán ovdašiid sáhtta maŋjel lihkohisvuoda dulkot váruhusan lihkohisvuhtii. Eará ovdašat ges lea dat go Begen Áilu gullá nissonolbmo čierumen dalle go lea ohcamen Korvatusa. Čierrunjietna dahká Begen Áillu oadjebassan dasa ahte son gávdná Korvatusa, ja nu son dagai. Loahpa muitalusa gullá Begen Áilu fas dan seamma nissonolbmo čierrunjiena, ja dat leage dalle go báhppa muitala Korvatusa leskii ahte su isit lea duššan. Muitalusas leat lineáramuitalanvuogi elemeanttat. Mitalusas lea álgu mas váldoolmmoš ovdanbuktojuvvo bures, das lea gaskaoassi ja loahppa. Mitalusas leat maid máŋga dáhpáhusa mat dáhpáhuvet maŋŋálaga. Morten Áilu atná sámi gulahallandovdomearkka, ovdašiid, ja dat geatnegahtta guldaleaddji ipmirdit dan. Jus ii ipmir dan, de sáhtta olggobeale sámi servodaga guldaleaddji massit dan oasi mitalusas. Guldaleaddji ii oahpásnuva Korvatusa jurdagiidda, muhto son beassá diehtit maid Begen Áilu jurddaša «...de son gal gullágođii go čieru olmmoš, de son gal diđii hui sihkkarit dál son gal áigu gávdnat» (Utsi, 2018). Mitalusas orru leame olgguldaskonflikta, jus dás oba leage konflikta. Konflikta sáhtta leat dat go Begen Áilu ja su mielguolásteaddjit rávvejit Nils Korvatusa garvit dan beale njárgga gos lea čieŋal, ja baicca basadit coagana bealde. Sii háliidit bisuhit ádjá oadjebas báikkis, muhto son lei goitge mannan čiekŋalassii ja heavvanii. Mitalusa sáttasátni orru leame rávvet olbmuid garvit čiekŋalis ja fasttes báikkiid, ja válljet baicca coages báikkiid. Mitalleaddji orru darvviheame guldaleddjiid dainna go muitala ahte Nils Korvatus heavvana álggu mitalusas, ja de son mohkkasa mitalusa álgui, ja ná son bisuha guldaleaddji gealdagasas. Son doalaha guldaleaddji sáhkkii vuoda go vuorddiha čilgehusain manne lihkohisvuodta dáhpáhuvai, ja movt sii gávadne su. Oalgemuitalusat doibmet dáikko hui bures, go diehtoaddi orru fanahallame mitalusa oalgemuitalusaiguin

mielaeavttus. Diehtoaddi gilvá mitalusa leaska čierrunjienain dalle go leat ohcamen Nils Korvatusa. Easka loahpas sáhtta ipmirdit jiena doaimma, go Begen Áilu gullá čierrunjiena nuppes. Dalle go báhppa mitala leskii ahte su isit lea jápmán. Mitaluemi oktavuodas gohčoduvvo dat sekveansa setup ja pay off, go gilvá elemeantta mitalussii, maid ii čilge ovdal maŋnelis mitalusa, ja de šaddá čierrunjienas dán mitalusas eará mearkkašupmi go Begen Áilu lei ohcamen Korvatusa.

Journalisttalaš geahčestat

Dán mitalusa earenoamášvuotta lea dat go diehtoaddi ii mital mitalusa kronologalaččat, muhto in medias res vuogi mielde. Son álggaha mitalusa vuđolaš čilgejumiin ja govahallamiin, muhto Nils Korvatus dušša álggu geahčen mitalusa. Dakka maŋnelaš son joatkka mitalusain go Korvatus elii, ja nu son njuike áiggis maŋas guvlui mitaluemiin. Dán sáhtta journalistihkalaččat ávkkástallat nu ahte journalista mitala álggus dan deháleamos oasi mitalusas, ja de njuike áiggis ja čilge ášši vuđoleappot.

6. Anders Aslaksen Siri – «Fimben Áillu Ánte» (85)

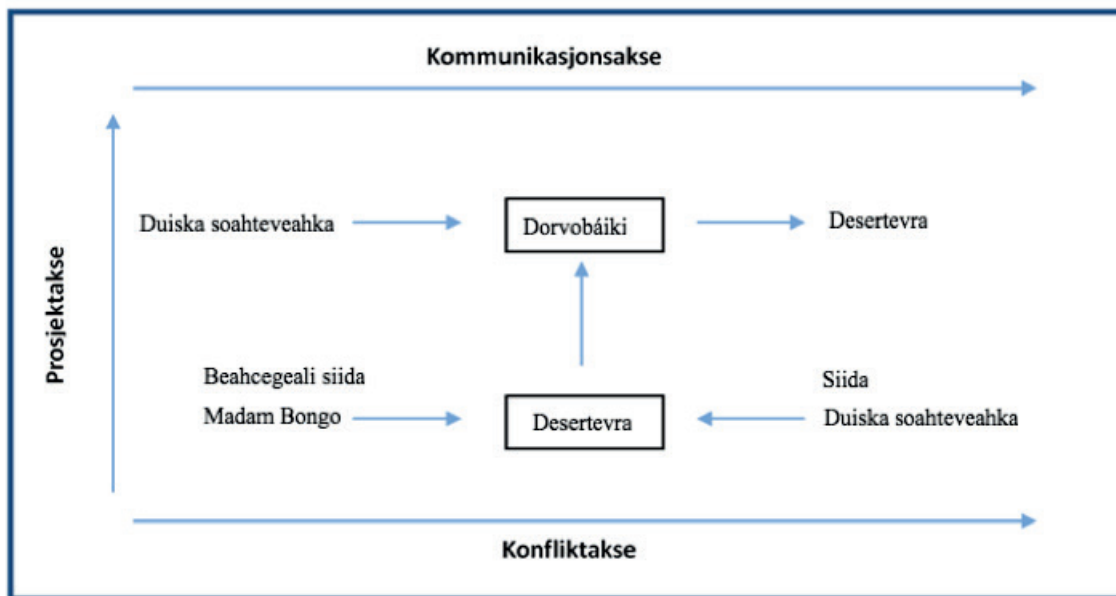
Fimben Áillu Ánte mitalii máŋga duohta dáhpáhusa soahteáiggis, maid son lei dego goallostan oktii ja dáhpáhusat šadde oktiibuot okta guhkes mitalussan, mas ii šat balljo lean geahči. Dáhpáhus maid lean välljen analyseret lea *Beahcegeallái bođii desertevara*⁷⁰. Dat go duiska desertevara bođii Beahcegeallái, gos lagabui logijahkásaš Fimben Áillu Ánte lei stoahkamen eará bárefuoččain sáttodievas.

Dát dáhpáhuvai geaseáigge 1940-logus, go Duiska soahteveahka vuollasedje Norgga. Greimasa aktántamodealla prošeaktaáksái lean bidjan desertevara subjeaktan ja dorvobáikki objeaktan, go desertevarras lea mihttun beassát dorvobáikái, ja son lea lunddolaš subjeakta go son lea mitalusa váldoolmmoš. Konfliktaáksás lea álki oaidnit ahte desertevara veahkit leat Beahcegeali siidda olbmot geat bibme su go lei nelgon ja fámohevvan. Madam Bongo lei veahkin go máhtii veahá duiskagiela ja bures dárogiepla ja nu son nagodii gulahallat sinna. Nuppi siidda olbmot ges leat vuostálastit go dieđihedje desertevarra duiskalaččaide. Duiska soaldáhat leat maid vuostálastit go illastedje desertevarra ja maŋešássi godde su. Gulahallanáksái lean bidjan Duiska soahteveaga sáddejeaddjin, go desertevara guođđá dan ja ohcala dorvobáikki mii lea objeakta. Vuostáiváldi lea desertevarra, muhto son gottáhallá go lea jođus dorvobáikái. Fimben Áillu Ánte govvida desertevarra headjun, go lea váiban ja nelgon. Vaikko desertevarras lei beavdeniibelahki mainna son fáipulii Godan Bireha guvlui, de son dearvvahii dainna iige rohkkáhan. Godan

70 «Beahcegeallái bođii desertevara»: Mielddus nr. 5, s.113.

Biret goitge suorganii ja viehkalii godiide, ja dadjá; «...bođii duiskalaš mu ovddal ja rohttii revola» (Siri, 2018a). Deserteavra rievdá balus mielladilis oadjebas mielladillái, go Beahcegeali siiddaolbmot veahkehit su.

Figuvra 12. Beahcegeallái bođii deserteavra, Fimben Áillu Ánte

Muitalusa juotna lea: Deserteavra báhtara duiskka soahteveagas ja ohcala dorvobáikki, muhto gávnnahallá ja gottáhallá soahtevehkii. Fimben Áillu Ánte muitala dáhpáhusa kronologalaččat ja das orru lineáramuitalanvuohki. Muitalusa álggus čielgá ahte dás lea sáhka deserteavrra birra. Guldaleaddji beassá čuovvut movt dat manná deserteavrrain dan rájes go bohtá Beahcegeali siidii, gitta son gottáhallá. Muitaleaddji loahpaha muitalusa: «De lea diet muitalus nohkan, die lei okta oassi soahteáiggis, muhto soahteáigi bisttii oainnat máŋga jagi» (Siri, 2018a). Dáinna loahpahemiin Fimben Áillu Ánte deattesta ahte dát dáhpáhus lea dušše oassi stuorát dáhpáhusas. Muitalusa ii oro guovttegeardánis gulahallan. Fimben Áillu Ánte ii lean go bárefuoš go dát dáhpáhuvai, nu ahte lea jáhkehahtti ahte son lea gullan muitalusa earáin maŋgel soađi, dasa lassin go ieš vásihii oasi dán dáhpáhusas. Nubbe elemeanta mii čujuha dasa ahte son lea muitalusa gullan earáin, lea dat go son diehtá movt deserteavrrain loahpa loahpalaččat manai. Diehtoaddi atná vuosttašpersovvna doahpagaidd nugo *moai* ja *mii* muitalusa vuosttaš oasis, ja loahppa oasis son muitala dego livččii *buot diehtti*. Muitalusa lea sihke olgguldas ja siskkáldas konflikta. Olgguldas konflikta lea go deserteavra lea báhtaran soahteveagas, ja ferte čihkosis vánddardit. Siskkáldas konflikta lea deserteavrra áigumuš heakkas beassat dorvobáikái. Muitalusa gelddoleamos oassi lea go Beahcegeali siiddaolbmot addet kártta deserteavrii ja nevvot gokko son sáhtá mátkkoštit viidásit. Dalle son ovttá ládje guođđá gaskaboddosaš dorvobáikki,

gos lea ožžon biepmu ja oaddensaji, ja joatkka mátkkiinis amas báikkiide. Sáttasátni orru leame olmmoš galgá veahkehit nuppi olbmo geas lea heahti. Mun mearridin etihka árvvoštallama geažil sihkkut nama siiddas gos diedihedje deserteorra duiskalaččaide, dan dihte go dat ii ovddit dán dutkosa ja ii ráfehuhte ovttage.

Journalisttalaš geahčestat

Dát lea dat duodaleamos dáhpáhus maid lean gullan dán dutkosa oktavuodas. Soahtemuitalusa sáhtta buohtastahttit duodalaš rihkkus dáhpáhusaide mat dáhpáhuvvet ráfi áiggis. Go olmmoš gottáhalla, de ferte leat liige várrogas maid muitala. Vaikko deserteorra lei duiskalaš, de goitge veahkehede sápmelaččat su. Muitalusa sáttasátni veahkehit nuppi olbmo, guossohit biepmu ja oaddensaji. Journalisttalaš perspektiivvas sáhtta dán muitalusas oahppat dan ahte journalista ferte maid oaidnit sin guhte dárbbasit veahki servodagas. Mitalit sin birra vai servodat oaidná sin ja váldá vára iežas ássiin.

7. Nils Peder Aslaksen Bål – «Begas» (89)

Begas muitala dáhpáhusa «Smávot ja girkodulka» maid lea gullan Ristena Johanis.

Smávot ja girkodulka

De dál ođđabeaivvit dat leat. De dál gal ođđabeaigirku dat galge. De dál lohke, de dál mii vuolgit, de dajai áddjá «Na mannet dál dii gal son veaháš maŋŋelaš boahtá.» Na de sii manne. Sii manne. Jua, ja logai de bođii girku, juste dego dulka lei álgán dulkot, girkodulka. Ja de gal váccii buot ovddemus stullui ja čohkkedii, de nubbi gal maid vázzái de olggos, oanehaš čohkkái, de dat maid maŋŋái. Dat lei goalmát háve manname birra girku, diehtti veahá, de bođii ovddal, de gal, na de šattai dakkár ahte go vázzá, vázzá golbma lávki, muhto de váldá ovttá lávki maŋos guvlui. Ii got dat lean ártet (Bål, 2018)?

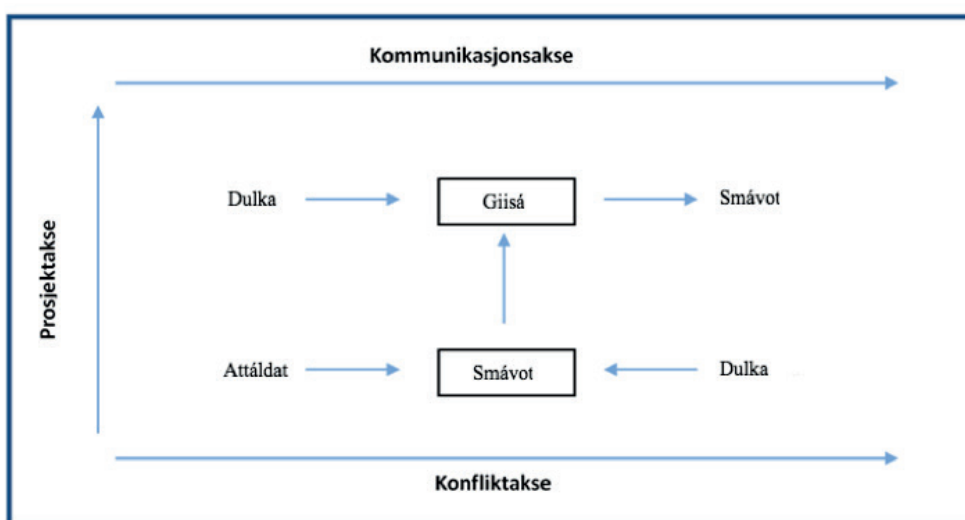
Na manne dat nu dagai?

«De lei nohkan go de bohte ruoktot. Na dál besse oaidnit Smávoha giisásuollaga. Dál goit girkus oidne dan, gii aht dat lei» (Bål, 2018).

Begas čilge ahte girkodulka lei suoládan Smávoha giissá, ja son heitti dulkan maŋŋel dán dáhpáhusa. Go jerren leigo Smávot noaidi? De son vástidii: «Na dat lei gal veahá diehtti. Dan gal lávejedje lohkat» (Bål, 2018).

Dát mitalus lea jahkemolsašumi áigodagas ođđabeaivve girkomeassuid áigge dálvet. Dan áigge go Smávot elii, gean olles namma lei Aslak Bål. Son lea mitalusa váldoolmmoš dahje protagonista. Dat mii lea mearkašahtti lea ahte Smávot hupmá iežas olbmuiquin, muhto dulkkain son ii oba huma ge. Dát dahká dulkka imaš lágan olmmožin. Smávohis vuohttit earenoamáš attáldagaid, maid Begas mieđiha maŋjel go lea mitalan mitalusa. Mitalusas rievdá dulkka láhttenvuohki go smávot boahdá girkui. Álggos son čuožžu girku áltáris ja galgá jorgališgoahhtit báhpa sártni, muhto son fáhkkestaga guođđá áltára ja vázzila olggos. Guldaleaddji sáhtta vávjat ahte juoga lea dáhpáhuvvan dulkii go vázzigoahdá girku birra. Earenoamáš imaš lea dat go son vázzá golbma lávkki ovddos ja ovttá lávkki maŋos, mii ii leat dábálaš vázzinmálla. Mitalusas lea álgu, muhto ii leat lunddolaš álgu. Diehtoaddi orru dego guođđán elemeanttaid maid lea lunddolaš mitalit álggus mitalusas, ja dalle dovdo dego son livččii gasku mitalusa mitališgoahhtimen. Guldaleaddji ferte árvádallat gii lea Smávot, go mitalaleaddji ii ovddit gii son lea. Mitalus álgá roahdá ja guldaleaddji ii beasa diehtit manin Smávot ii vuolgge iežas olbmuid mielde girkui, muhto báhcá ruoktot, seammás go lohpidá boahhtit maŋjelaš. Gaskaoasis leat bealit maid mitalaleaddji ii oba mital ge, ja nu son bidjá guldaleaddji imaštallat, ja ovttá ládje ieš jurddašit maid Smávot barggai ruovttus ovdal go vulggii girkui. Ja mitalus šatta dušše eanet aht eanet imašlaš, nugo ovdamearka dihte guldaleaddji ii sáhte ipmirdit manne dulka vázzá olggos girkus go galgá dulkogoahhtit. Dulkka eahpedábálaš vázzinmálla, ja iige das vel mihkkege, mitalaleaddji loahpaha mitalusa gažaldagain «Ii go dat lean ártet?» (Bål, 2018). Mitalaleaddji jávohuvvá, iige joatkke ovdal go jearan sus: «Manne dat nu dagai?» De son easka čilge mii lea mitalusa váldokonflikta. Dás lea olgguldá konflikta, go Smávot čuoččuha dulkka suoládan iežas giissá.

Figuvra 13. Smávot ja girkodulka, Begas

Greimasa aktántamodealla prošeaktaáksái lea lunddolaš bidjat Smávoha subjeaktan gii háliida iežas objeavtta, giissá. Konfliktaáksás lea dulka vuostálasti go Smávot atná su giisásuollagin. Attáldat lea ges Smávoha veahkki, go dat lea jáhkehahtti son gonstoša ruovttus ovdalگو vuolga girku. Gulahallanáksái orru sáhttimen bidjat dulka sáddejeaddjin, go lea suoládan Smávoha giissá. Giisá lea objeakta ja Smávot lea vuostáiváldi. Muitalusas ii čielgga oazžu go Smávot giissá ruovttoluotta. Das leat mánga elemeantta mat čujuhit dasa ahte das lea gierdomuitalanvuohki. Nugo lean juo namuhan, de das ii leat lunddolaš álgu iige lunddolaš loahppa. Juotna ii leat čielggas, ja guldaleaddji ferte ieš árvádallat osiid mitalusas. Mitalus muittuha luohtedajahusaid mitalanvuogi. Dat lea dego poesiija, mas guldaleaddji ieš sáhtta dulkot maid diehtoaddi mitala. Diehtoaddi ii čilge ahte Smávot lea noaidi, muhto nu movt dulkkas rievdá mielladilli, de ohcala guldaleaddji logihkalaš vástádusaid manne dat nu dahká. Dát oassi čujuha ahte mitalusas leat elemeanttat mat leat jurdda dásis, iige ollásit čadnon jutnii. Mitalusas orru leame melismahtalašmitalanvuohki, go mitalus orru darvvihan dilálašvuoda mii dáhpáhuvvá oanehis áiggis. Diehtoaddi váldá ovdan juoidá mii lea eahpebalánsas, iige čilge manin dat lea eahpebalánsas. Seammás lea mitalusas lineáramitalanvuogi elemeanttat, go das leat dáhpáhusat goallostuvvon oktii. Dát addá vuodu árvvoštallat leatgo mitalusas sihke lineára- ja gierdomitalanvuohki. Mitalusa klimáksa lea dat go dulka ja Smávot deaivvadeaba girku olggobealde ja dulka lávkugoahá ártegit. Mitalusa sáttasátni sáhtta leat dat jus suoláda juoidá, de sáhtta dat čuohcat suollagii. Mitalaleaddji stiila orru leame nu ahte son ii mital nu olu, muhto bidjá baicca guldaleaddji árvádallat. Dákko orru mitalaleaddjis čanastupmi sámi gulahallan dovdomerkii, nugo ovdamearkka dihte *geažidit* dovdomerkii. «Go geažádallá de ii mital njuolga, dušše geažádallá. Guldaleaddji ferte árvádallat maid oaivvilda» (Hætta Tornensis, 2018). Seammás sáhtta árvvoštallat maid leago mitalusas luoddi guovttegeardánis gulahallan. Siskkáldas diehtu sáhtta leat noaidevuohka, mii lea amas olbmuide geain ii leat sámi duogáš. Olgguldás diehtu sáhtta šaddat ipmašiin, ja váttis ipmirdit mitalusa obanassiige.

Journalisttalaš geahčasteapmi

Dát mitalus lea *diehtti* birra ja nu šaddá dáhpáhus imašlaš. Guldaleaddji ii beasa diehtit man birra dás lea sáhká. Go diehtoaddi loahpaha mitalusa gažaldagain: «Ii go dat lean oba imaš?» (Bål, 2018). De bissu mitalus ipmašiin. Diehtoaddi ii mital man birra mitalus duodai lea ovdal go mun jearan sus. Lea miellagiddevaš journalistihkalaččat árvvoštallat sáhtta go ná čiehkát mitalusa deháleamos oasi? Dál go mediat ángiruššet fállat eanet aht eanet ođđasiid sosiála mediain, de sáhtta ođđa dramaturgiija Leahkit bivnnut mediageavaheddjiide. Movt dasto galggašii journalista hukset iežas mitalusa nu ahte dat šaddá ipmašiin? Dása orru álkes vástáduš: Čiehkát mitalusa váldoelemeantta. Ii čilget álggus man birra mitalus lea. Álgit mitalusa

juste ovdalaš go juoga earenoamážit dáhpáhuvvá. Ja guoddit osiid mitalusas mitalkeahhtá, vai mediageavaheaddji ferte ieš deavdit dan oasi iežas jurdagiiguin. Loahpahit mitalusa nu ahte ii mital man birra mitalus lea. Sáhkes mediageavaheaddjit goitge ohealit vástádusa, ja de interaktiivvalaččat addit sidjiide vástádusa man birra mitalus duodai lei.

7. Digaštallan

Dán oasi juogan golmma sadjái. Vuosttaš oasis digaštalan mii lea sámii gulahallan oarjjabeale Guovdageainnu, ja makkár čanastagat leat sámii gulahallandovdomearkkain, luohedajahusain ja muitalusain. Nuppi oasis digaštallan movt sáhtta sámii gulahallama heivehit ja ávkkástallat sámii journalistihkas. Goalmmát oasis válddán ovdan maid diehtoaddit váillahtit iežaset nuorravuoda gulahallamis ja maid sávašedje dálá media gulahallamii.

7.1 Mii lea sámii gulahallan

Dutkkus váldá ovdan golbma suorggi sámii gulahallamis. Dan golbma suorggi sáhtta čilget *Three pole conspept*⁷¹ vuodul, go dat suorggit leat mu mielas vuoddoelemeanttat sámii gulahallamis. Mun lean válljen veahá viidábut dutkat, go mun áiggun geahččat makkár oktavuodát dain iešguđetge surggiin leat gaskaneaset ja nu geahččalit defineret mii lea sámii gulahallan.

7.1.1 Sámi gulahallandovdomearkkat

Dán dutkosa sámii gulahallandovdomearkkaid teorijja oasis ovddidin professor Harald Gaski:

«Sámiid gaskkas leat mánggalágan gulahallanhámit, mat deattuhit vuollegašvuoda eanet go dan ahte leat njuolgočoalat, muhto dat lea dál nuppástuvvamen» (Gaski refererejuvvon Fredriksen, 2015, s.94).⁷²

Dán teorijja duodašta Fimben Áillu Ánte sámii gulahallandovdomearkkaid analysa oasis⁷³, go dadjá ahte sápmelaččat eai láven leahkit njuolgočoalit su nuorravuoda áiggis. Sápmelaš ja dáčča gulahalaiga gielalaččat, muhto goitge eaba gulahallan nu bures ahte soai duodai ipmird-eigga goabbat guoibmáseaskka. Gaski sitáhta čilge maid ahte sámis leat mánga gulahallanhámi. Sáhtta go dán dulkot nu ahte eai buot sápmelaččat leat vuollegaččat go gulahallet? Vai leago muhtun maid njuolgočoalat. Ákkastalan ahte sápmelaččat leat maid iešguđetge lágan olbmot, gain leat iešguđege árvvut ja láhttenvuogit nugo stuoraservodagas. Vaikko vuollegašvuoha orru leahkime measta buot gulahallandoahpágiin guovddáš mearkkašupmi, de ii mearkkaš dat ahte buohkat gulahallet várrogasat. Sámi gulahallandovdomearka⁷⁴, *geažuhit*, sáhtta leahkit doaba mas lea garraseamos čanastupmi vuollegašvuhtii. Go ii daja njuolga, de šaddá gulahallan

71 **Three pole concept:** čilgii Jan Henry Keskitalo logaldallamis odđajagimánu 23. beaivvi 2017. «Lecture about Sámi allaskuvla.» Son čilgii movt lávvoprinsihppa lea vuodđun Sámi allaskuvlla struktuvrii. Skuvla ángiruššá: 1. Gielas ja giela ovdáneamis. 2. Resursa hálddašeamis ja bissovaš geavaheapmi meahci resurssain Sámis. 3. Sámi oahpahusas ja ipmárdusas.

72 Gaski sitáhta s.17.

73 Fimben Áillu Ánte; sápmelaččat eai láven leahkit njuolgočoalit s. 48.

74 Sámi gulahallandovdomearkkat figuvra 5. s.47-48.

litnáseappot. Diehtoaddi Bella čilge ahte guldaleaddji ii dárbbas gullat bienasta bitnii maid nubbi oaivvilda, muhto ipmirda su vaikko ii daja juste movt ášši lea.

Garvit doahpaga sáhtá dulkot nu ahte ii leat vuogas buot mitalit nubbái, ja mitalleaddji sáhtá dalle garvilit oasáža mitalusas. Fimben Áillu Gáren čilge ahte sápmelaš garvá vai bisuha soabalašvuoda lagasolbmuid ja earáide. Ovdamearkka dihte rašes áššiid eai mital vai riidu ii buollá. Go mitalleaddji garvá, de son ii huma jitnosit ášši dahje oasi áššis mii sáhtá soardit nuppi olbmo. *Mohkastit* doahpagisorru leame juste seamma mearkkašupmi go garvit doahpagis. Logihkaččat sáhtá maid jurddašit ahte go mitalleaddji mohkohallá, de son mohkasta dahje garvila osiid máŋgga sajis seamma mitalusas. Lea lunddolaš jurddašit ahte jus okte mohkasta go mitala dáhpáhusa birra, de sáhtá dat oassi šaddat dehálaš maŋŋelis seamma dáhpáhusas, ja de lea ferte mitalleaddji fas mohkastit, vai guldaleaddji ii vávjje ahte mitalleaddji mohkohallá.

Vuosttaš geahčestagas orrot doahpagat nugo *lasihit*, *dájuhit*, *gávildit*, *guoktiluššat*, *njálggistit*, *hupmat árvvohemiid*, *bonjastit ja herbmet* dakkár doahpagat maid ulbmil lea skelbmošit, muhto dáid doahpágiid sáhtá maid dulkot seamma vuollegašvuoda ja soabalašvuoda ulbmilin, go doahpágiin maid namuhin. Ovdamearkka dihte sáhtá mitalleaddji lasihit eará osiid mitalusii, vai lasáhusat «devdet» mitalusa. Dalle šaddá mitalus nu guhkki ahte son sáhtá álkit garvilit rašes áššiid. Son sáhtá maid dájuhit nuppi giellasiiguin, vai ii dárbbas mitalit duohtavuoda mii sáhtá soardit su. Jus bidjá vuodđun Fimben Áillu Ánte čilgehusa *gávvaluššan* doahpagis: «Ii mital duohtavuoda, muhto mitala nu ahte nubbi duhtá» (Siri, 2018a). De sáhtá mitalleaddji leahkit dakkár dilálašvuodas ahte son mearrida gávvaluššat, ja mitala sága dušše dan mađe ahte guldaleaddji duhtá, iige šat jearat eambo áššis maid son ii hálit mitalit. Seammás lea dárbu deattuhit dákkko ahte dáid gulahallandoahpágiid sáhtá maid dulkot nuppe ládje. Mitalleaddji sáhtá skelbmošit ja vikkahit riiddu. Ovdamearkka dihte sáhtá son mieleavttus dájuhit nuppi ja vaikko vel dagahit riiddu. Ákkastalan ahte *skelbmošeami* doahpágiid kontrásta doaba lea čavggahit. Jus muhtun ii dohkket dušši ságaid ja háliida diehtit duohtavuoda, de son sáhtá čavggahit nuppi. Diehtoaddi Fimben Áillu Gáren lasiha guokte olbmo sáhttiba maid čavggahit goappás leat nannoseappot sánit. Dalle ii oro doaba anus dušše duođalaš dilálašvuodas, muhto dábálaš sosiála konteavsttas maid. Čuohealit doaba orru ges gulláme dušše duođalaš dilálašvuhitii, ja dat doaba adno go muhtun áigu čorget riidoášši.

Vai mánát ja nuorat eai duššiid dihte nivssit, de lávejit rávisolbmot nárridit sin. *Nárrideami* sáhtá jođánit boastut ipmirdit, go dat orru dego rávisolbmot livčče hárdime sin. Doseanta emeritus Asta Balto čilge nárrideami teoriija oasis ahte doaba adno oahpaheami váste, vai

mánná nagoda earuhit hárdima ja leaikka. Diehtoaddi Fimben Áillu Ánte duođašta teoriija ja dadjá nárrideami oahpahit nuoraid meannudit suhtu. «Sáhttet bárdnái vikkahit nieidda geasa son ii liiko. Bárdni sáhtttá suhttat váimmus, muhto ii dovddat suhtu» (Siri, 2018a).

Sámi gulahallandovdomearkkat čájehit mu mielas dan ahte sápmelaččain leat earenoamáš gulahallankodat, muhto lea šallošahtti jus dat doahpagat leat jávkamen, nugo namuhuvvon Gaski sitáhta. Dát addá vel stuorát liibba sámi journalisttaide ealáskahttit fas dán gulahallanárbevieru.

7.1.2 Luohtedajahusat

Luohtedajahusas leat dihto njuolggadusat maid sihke juoigi ja guldaleaddji ferte hálddašit, go dan sisdoallu lea čadnon kultuvrralaš kontekstii⁷⁵, čuoččuha Professor Vuokko Hirvonen teoriija oasis. Sámi gulahallandovdomearkkaid teoriija oasis čujuha Ester Kristine Johnsenas maid dasa ahte jus sámi gulahallama galgá ipmirdit, de ferte «linnjáid gaskkas» máhttit lohkat sisdoalu. Dán vuodđoipmárdusas leat assosiašuvnnat geažádallan sámi gulahallandoahpagii, go geahččá diehtoaddi Bella čilgehusa doahpagis⁷⁶. Dárbu máhttit sámi kultuvrralaš beali nannejuvvo vel eanet go dajahusat sáhttet rievddadallat, go dat eai leat čállojuvvon geađgái. Teoriija oasis čilge Professor Nils Jernsletten⁷⁷ ahte luodis sáhttet leat dihto dajahusat mat čuvvot luođi, muhto juoigi sáhtttá maid dajahallat gulahallan váste. Dát čujuha dasa ahte luohtedajahus spiehkasta oarjemáilmmi čáppagirjjálašvuoda divttain. Namuhastán ahte dutkanmateriálas lea luohti mas Bier Migon juoigá ja dajahallá iežas vielja juste gos son lea, ja maid son bargá go rohkteha su. Luohti ii leat mielde analysaoasis. Diehtoaddi Mávnos Bier Ánte čuojaha kasseahhta mii lea báddejuvvon 1900-logu gaskamuttus. Bier Migon dajahalai ahte vielja lea suodjalusas Porsáŋggus ja lea aitto oastán ođđa mohtorsihkkela. Nubbi ovdamearka lea Fimban Niillasa luođi dajahus⁷⁸ maid diehtoaddi Bella ovdanbuvttii. Bella čilge ahte Mihkkal Ánte Ingir bođii Fimban Niillasa heajaide, rohttii Fimban Niillasa luođi ja dajahalai dastánaga makkár dovddut sus leat dán náittosdillái, ja nu spiehkastii dajahusain mat dábálaččat čuvvot dan luođi. Luohti lea maid buorre ovdamearkan das movt dajahusas sáhtttá leat guovttegeardánis gulahallan, nu movt professor Harald Gaski ovddida teoriija oasis. Gaski čilge ahte dakkár dajahusas lea sihke siskkáldas ja olgguldas diehtu⁷⁹. Ovdamearkka dihte dajahallá Mihkkal Ánte Ingir Fimban Niillasa luođi mas leat guovttegeardánis dieđut. Buohkat geat dihtet ahte Mihkkal Ánte Ingir lei liikostan Fimban Niillasii, sii máhttet dulkot dajahusaid siskkáldas dieđu. Earát geat eai dovdda

75 Vuokko Hirvonen: Kultuvrralaš konteksta, s.18.

76 Bella čilgehus: «Geažádallan dáhpáhuvvá dávjá go muhtun áigu dihto ášši muitalit nubbái, maid dušše soai diehtiba.» s. 47-48.

77 Nils Jernsletten: Luohti kommunikašuvdna dáidda, s.19.

78 Bella: Fimban, Niillasa luohtedajahus s.49.

79 Harald Gaski: Luohtedajahusa guovttegeardánis gulahallan, s.20-21.

duogáža sáhttet báhcit olggobeallái ja ipmirdit dušše dan olgguldas dieđu. Girječálli Johan Turi deattuha maid teoriija oasis ahte luođi sáhttá juoigat guovtte ládje⁸⁰, buriin ulbmiliin ja bahás ulbmiliin. Nu sáhttá dadjat ahte luohtedajahusaide dávjá leat čadnon dovddut. Fimben Áillu Gáren ges dajahallá iežas vadjolan vielja, Fimban Matti⁸¹, vai son muitá su. Sutnje ges šaddá dát luohiti muittašeapmin. Nils Jernsletten čilge teoriija oasis⁸² ahte juoigi sáhttá ovdanbuktit dovduid, nugo ovdamearkka dihte sáhttá juoigi juoigat olbmo geasa lea liikostan dahje massán.

Luohtedajahusain vuhtto maid rámpostallan. Ovdamearkka dihte man rikkis olmmoš lea. Dan vávjá Fimben Áillu Ánte dajahusain go ovdanbukta Lemmon Johana luođi dajahusa⁸³. Dat mii orru leame earenoamáš go juoigi rámpo dajahusaiguin, lea dat go juoigi hárve rámpo njuolga olbmo gean juoigá. Fimben Áillu Gáren ovdamearkka dihte rámpo iežas vielja, muhto son čiehká rámi beatnaga nammii. Go Fimban Mattis lei buorre boazobeana, de dan sáhttá dulkot nu ahte beatnagis lei čeahpes oahpaheaddji. Nuppi dajahusas son rámpo ahte vieljas lea gal suohpangiehta, muhto son ii daja dan njuolga. Son dajahallá ahte su gieđas bissu suohpan. Harald Gaski namuha teoriija oasis ahte vaikko juoigi dajahallá hearggi persovnnaluodis⁸⁴, de ii lean álo sáhka hearggis, muhto liikká olu heargeaiggádis. Diehtoaddi Mávnos Bier Ánte Jágoš Vildu luođi dajahusain⁸⁵ oaidná čielgasit ahte heargi ja heargeaiggát leaba nu lahkalaaga ahte das ii oro bállo leat earru gean birra dajahusain lea sáhka, hearggi vai heargeaiggáda birra. Jágoš Vildu lea gudneánger ja su heargi lea su stuorámus gaskaoapmi olahit gutni. Hearggi haga ii livččii Jágoš Vilddus mihkke man birra suhtastuvvá go ii vuoitte heargegilvovuođjima, ja ii livččii mihkke rámpovearaid jus herggiin ii livčče vuodján iežas olbmá ja su vuojána meaddel maŋnel gilvvu. Jágoš Vildu dajahusat maid čájehit ahte luodis sáhttet leat máŋga dajahusa, mii ollislaččat šaddá dego muitalus.

Professor Vuokko Hirvonen deattuha teoriija oasis ahte sápmelaččaid jurddašeapmi⁸⁶ lea čadnon njálmmálaš árbevrrui sihke muitaleami ja luođi bokte. Mii lea dasto sápmelaččaid jurddašeapmi⁸⁷? Čuovvu go luohtedajahusaide sámi gulahallandovdomearkkaid vuollegašvuohta? Diehtoaddi Bella ovdanbuvttii dajahusa mii ovttá ládje addá heajos gova Fimban Niillasii. Dás sáhttá cuiget dasa go Mihkkal Ánte Injir ii dajahala njuolga, muhto čiehká bilkideami hutkkas sániid duohká. Dajahus ii šatta nu roavis, go dat livččii sáhttán šaddat, jus son livččii dajahallan

80 Johan Turi: Luođi sáhttá juoigat guovtteládje, s.19.

81 Fimben Áillu Gáren dajahallá Fimban Matti, s.52.

82 Nils Jernsletten čilge ahte luohitá sáhttet leat čadnon dovddut, s.19.

83 Lemmon Johana luođi dajahus: «Go moai Kare Niillas Máhtiin čorgestetne duoddarii ealu, de duoddarat čáhpodit.»

84 Harald Gaski: Juoigi dajahallá hearggi persovnnaluodis, s.20.

85 Mávnos Bier Ánte: Jágoš Vildu luođi dajahusat, s.54-55.

86 Vuokko Hirvonen: Sápmelaččaid jurddašeapmi, s.18.

87 Sámi jurddašanvuohki, s.34-35.

njuolga maid oaivvildii. Jus mat geahčesta fas Fimben Áillu Ánte dajahusa, de sáhtta jearrat leago dás vuollegis jurddašeapmi? Dajausas bohtá ovdan roahkkatvuohta ja dajahalli ii oro bidjame olus suorpmaid gaskkii, go muitala man stuora eallu sudnos lea. Vaikko dajahusas ii oro vuhttomen vuollegašvuohta, de sáhtta dajahusa duála hápmi dulkot passiivan. Duála hámi sáhtta dán oktavuodas dulkot nu ahte juoigi ohcala doarjaga nuppis. Fárrolaga soai leaba roahkkadeappot go akto. Dajahusa vuollegašvuođa mearkkašumi berre goitge vihkkedallat, go sáttasáni ovdanbuktá roahkkatvuođa ja hápmi vuollegašvuođa.

Ákkastalan dan ahte luhtedajahusain leat čanastumit sámi gulahallandovdomearkkaide. Vaikko muhtun dajahusain sáhtta eahpidit vuollegašvuođa, de vuhtto dat eanaš dajahusain analysa oasis. Bella namuhuvvon dajahus⁸⁸ lea ovdamearkan movt luodi sáhtta dulkot goappaš guvlui: Vaikko Mihkkal Ánte Ingir lei beahtahallan ja dajahallá negatiivvalaš sáttasániin, de son goitge čiegai oaivila geažádallamiin, iige dajahallan njuolga iežas oaivila. Sámi gulahallama perspektiivvas láivuda geažádallan sáttasáni negatiivvas neutrálii. Dajahusa sáhtta maid dulkot humoristtalažžan ja dáiddalažžan.

7.1.3 Muitalusat

Sámi gulahallandovdomearkkat leat guovddázis eanaš muitalusain maid mun lean analyseren. Diehtoaddi Bella muitalus *Ovdašat Ráisjávrris*⁸⁹ čujuha analysa oasi vuosttaš muitalusa rájes juo ahte guldaleaddji ferte máhttit sámi gulahallandovdomearkkaid vai ipmirda mas lea sáhka. Ester Kristine Johnsen deattuha iežas dutkosis ahte guldaleaddjis ferte máhttu «linnjáid gaskkas»⁹⁰ lohkat ovdal go ipmirda sámi gulahallandovdomearkkaid mearkkašumi. Bella muitalusas leat *ovdašat*⁹¹ guovddázis. Ovdašat leat veahá earálágan go eará gulahallandovdomearkkat, ja doahpaga sáhtta gohčodit maid diidan. Mun ákkastalan ahte ovdašat-doaba lea gulahallan-gaskaoapmi maid, go dat sáhtta váruhit ahte juoga dáhpáhuvvá. Dát bohtá ovdan diehtoaddi Morten Áillu muitalusas, masa mun máhcan dán kapihttalas. Bella muitalusas sáhtta geassit ovdan earenoamážit dan oasáža go Bella ja su oabbá eaba muitalan ovdašiid iežaska eadnái, go soai jurddašeigga ahte eadni ballá sudno vásáhusa geažil. Dát oassi čujuha vuollegašvuhtii ja sámi jurddašanvuohkái.

Diehtoaddi Inger Márjja muitalusas *Irgefearán 1800-logus*, mielddus 1, das lea ges eará sámi gulahallandovdomearka, *njálmmastuhtti*⁹². Mearkkašahti lea ahte dát doaba lei amas eanaš

88 Bella: Fimban Niillasa dajahus, s.49.

89 Bella: *Ovdašat Ráisjávrris*, s.61.

90 Ester Kristine Johnsen: «Linnjáid gaskkas» lohkat, s.17.

91 Ovdašat doaba:«Ovdašat leat jus olmmoš gullo ovdal go son olle», s.47.

92 Inger Márjja: *Njálmmastuhtti*, s.47.

diehtoaddiide. Dat sáhtta leat danin go sámi gulahallandovdomearkkat eai leat ožžon dan sáidaga sámi servodagas maid dat ánsásáit, dahje Harald Gaski einnosteammi lea doallevaš, go dadjá ahte sámi gulahallandovdomearkkat eai leat šat nu nannosat sámi servodagas. Mu mielas dát gulahallandovdomearka doarju maid sápmelaččaid vuollegašvuoda jurddašemi, go dakkár plánaid ii lean buorre jitnosit hupmat, ovdal go olmmoš juo lea náitalan. Dát čujuha várrogasvuhtii, nu ahte ii leat vuogas hupmat beare haga nuorra bára birra go leaba aitto gávnadan, go sudno oktavuohta lea hearke álggadetiin.

Diehtoaddi Fimben Áillu Garena muitalusas Šelgon Mihkkal šuvčagii, mielddus 2, ii leat sámi gulahallandovdomearka, muhto muitalusas sáhtta dálkkodeami oasis vuohttit ahte sápmelaččat leat várrogasat seaguhit iežasat oaiviliid earáid áššiide, vaikko sis lea eará jurdda čovdosii. Čujuhan dan oassái muitalusas go muhtumat ledje bidjan Šelgon Mihkkala šuvčagan julggiid soavlečáhcai, ja Fimben Áillu Garena viellja ii duostan mannat dohko nevvodit eará dálkkodan vuogi.

Diehtoaddi Mávnos Bier Ánte *Guokte viisela* muitalusas, mielddus 3, leat guokte gulahallandovdomearkka guovddážiis, nammalassii *garvit* ja *beasadit*. Mávnos Bier Ánte čilge ahte sus lei dárbu garvit osiid iežas čilgehusas ja nu beassat rihkusáššis. Jus ii livčče dan dahkan, de son livččii čohkkát šaddat. Garvvášemiin son beasadalai sivas. Dán muitalusas gulahallandovdomearkkaid funkšuvnna sáhtta dulkot mángga ládje. Mávnos Bier Ánte lei várrogas movt son vihtanušai dikkis, ja go garvvii osiid vásáhusas, de son várrogasvuodain ii sorron áššái. Dása sáhtta maid lasihit ovttá gulahallandovdomearkka, gávváluššama, go son juonalaččat čilgii dikkis dego rieban, mii ii bállo oainnahala áimmolaččaide. Jus diehtoaddi Inger Márjjá doabačilgehusa bidjá vuodđun: «Go don leat gávvil, de don leat dego rieban. Gávvilvuodain beasadat áššis» (Hætta Tornensis). Dalle lea vuoiggalaš jearrat; lei go Mávnos Bier Ánte várrogas vai gávvil? Dása orru sáhttimen vástidit ahte son lei gávvil go várrogasvuodain garvvi osiid muitaleames ja nu son beasai sivas.

Diehtoaddi Morten Áilu ovdanbuktá *Nils Korvatus heavvanii*, mielddus 5, muitalusas, mas son vásihii *ovdašiid* guovtte háve. Vuosttaš ovdašat leat go Korvatusa boagán fáhkkestaga gahččá láhttaí. Dán sáhtta dulkot váruhussan ahte juoga dáhpáhuva. Muitalusas duššá Korvatus, ja nu orrot ovdašat vároheame heavvaneami. Nuppes go Morten Áilu muitala ovdašiid, lea dalle go Begen Áilu gullá čierrunjiena ozadettiin Korvatusa. Loahpageahčen muitalusas čielgá ahte Begen Áilu lea gullan Korvatusa eamida čierrunjiena.

Diehtoaddi Fimben Áillu Ánte *Beahcegealis desertevra*, mielddus 5, dáhpáhusas eai leat mak-kárge sámi gulahallandovdomearkkat. Geasán ovdan dan go fertejin sensureret oasi dáhpáhusas, go Fimben Áillu Ánte mitalii guđe siiddas dieđihedje desertevrra duiskalaččaide. Dát spiehkka veahá várrogasvuodas, go dán oasi livččii Fimben Áillu Ánte ieš sáhtán garvit. Seammás čájehii diehtoaddi stuora luohttámuša munnje go välljii dán oasi maid mitalit. Dán sáhtá maid dulkot nu ahte son mitalii njuolga, ja nu spiehkastii sámi gulahallama vuolle-gašvuodas. Jearahallan dilálašvuolta sáhtá váikkuhan go son nu rahpasit mitalii. Geasán ovdan Fimben Áillu Ánte mitalanvuogi, go son mitalii máŋga dáhpáhusa soahteáiggiis maŋŋálaga. Go lei geargan mitalit ovttá soahtedáhpáhusa, de lei juo álgán nuppiin. Dán eareno-amášvuoda sáhtá čujuhit Harald Gaski teorijaoassái go gohčoda Johan Turi čállinmálle miellarávdnjin⁹³ dahje jurddarávdnjin. Fimben Áillu Ánte mitalanmálle soahteáiggiis attii munnje vuđolaš gova dáhpáhusain gaskamuttus 1900-logu.

Diehtoaddi Begas mitalii *Smávoha ja girkodulkka*⁹⁴ dáhpáhusa, ja analysa oasis čujuhin ahte dás lea guovttegeardánis gulahallan, mii lea luohtedajahusa dovdomearka. Ákkastalan dáhpáhusas lea dat dovdomearka go Begas mitala noaidevuoda birra, vaikko ieš gohčoda Smávoha diehttin, iige noaidin, de leat mángasat sámi birrasis geat eai namut noaidi noaidi-namahusain, go dat lea šaddan negatiiva namahussan kristtalaš miššoneara lihkadusa geažil (Solbakk, 2015, s. 28). Dan sadjái gohčodit sii noiddiid diehttin. Dáhpáhus orru maid spiehkasteame várrogas láhttenvuogis, go Smávot noaidu girkodulkka, ja dan sáhtá dulkot duodaštussan ahte sápmelaččat eai leat ovttageardánat.

Loahpas namuhan vel *Hirvasa-fearána*, maid in leat analyseren, muhto dan muitaleigga sihke Morten Áilu ja Begas. Morten Áilu mitalii álggos vuđolaččat gii Nanit Heandarát áhčči lea. Son mitalii gos son orostalai ja makkár luondu sus lei, ovdal go mitališgođii Hirvasa-fearána. Oanehaččat lea mitalus nu ahte Nanit Heandarát noaidui Hirvasa ássiid, go sii ledje su nala bidjan siva boazosuoládeami-áššis. Dál lea Hirvas báikki guorosin báhean. Morten Áilu mitala nu bures gii Nanit Heandarát lea, ahte orun oahpásnuvvan sutnje ovdal go mitališgoahtá fearána. Begas ges mitališgođii ovttatmanus fearána ja ii váldán nu buori áiggi. Soai muitaleigga fearána goabbat ládje, muhto fearána váldooasit ledje seammalárganat. Dát orru čujuheamen dasa ahte sápmelaččain lea iešguđetge vuohki mitalit mitalusa. Seammás deattuhan ahte soai herviiga mitalusa eará ládje. Go dajan herviiga, de oaivvildan daid smávva detáljjaid mat čatnet fearána váldoosiid oktii.

93 Harald Gaski: Johan Turi čállinmálle: «Miellarávdnjin dajaldaga loahppaoassi lea juo golgame ođđa miellagovas.», s.21.

94 Begas: *Smávoha ja girkodulkka*, s.76.

7.2 Movt sáhtta sámi gulahallama heivehit journalistihkkii

Teoriija oasis boahá ovdan journalistihka váldoulbmil⁹⁵. Vuosttaš geahčestagas orru leame nu ahte sámi gulahallan ii heive journalistihkkii, go sápmelačča vuohki ii oro bajidit jiena kritihkalaččat, ja guhkkinn eret media bokte mii gullostá viidát. Čujuhan Sámi gulahallandovdomearkkaid mearkkašumiide⁹⁶, mas eanaš gulahallandovdomearkkat hállanit várrogasvuhtii. Dán vieru doarju maid vuosttašamanueansa Lill Tove Fredriksena doavttirgráda dutkosa sitáhta professor Harald Gaskis. Dat mii lea mearkkašanveara lea ahte Gaski deattuha ahte dál lea dát rievdamen. Digaštallan manne lea rievdamen ii gula dán masterfáddái, muhto oanehaččat sáhtta čujuhit Norgga eiseválddiid dáruiduhttimii dahje assimilašuvdnapolitihkkii⁹⁷ mii biddjui johtui 1850-logus. Ákkastalan ahte dát politihka lea bággehan stuoraservodaga servodatstruktuvrraid Sápmái, ja láivudan dahje juo jávkadan sápmelaččaid struktuvrraid. Dán dutkosa mihttu lea ealáskahttit sámi gulahallama journalistihka suorggis, muhto movt dan sáhtta heivehit ja ávkástallagoahtit praktihkalaččat? Lea dárbbášlaš geahččat movt prinsihpalaččat heiveha, muhto jáhkán vuosttamuččat dan ferte guorahallat detálja dásis. Analysa oasi kapihtalis⁹⁸ leat journalisttalaš geahčestagat movt sámi gulahallandovdomearkkat, iešguđetge luohtedajahus ja muitalus earenoamášvuoda sáhtta ávkástallat journalisttalaččat. Čujuhan ahte lea lunddolaš sámi journalistii hálddašit sámi gulahallandovdomearkkaid, vai son sihke ipmirda dieđuid maid čohkke, ja hálddaša daid go gaskkusta mediageavaheaddjiide. Sámi gulahallandoahpagat⁹⁹ eahpitkeahttá riggoahttet sámi mediabuktagiid sisdoalu. Doahpagat leat ávkálaččat go journalistta sáhtta identifiseret daid, ovdamearkka dihte jus jearahallanobjeakta viggá garvit dihto gažaldaga, de sáhtta journalistta jearrat; «Garvet go don dál mu gažaldaga» dahje «Masa don dál geažádat?». Dat lea dušše fantasiija rádjinn movt sámi gulahallandovdomearkkaid sáhtta ávkástallat journalistihkalaččat. Luohtedajahusa guovttegeardánis dieđu sáhtta juoigi ávkástallat go dajahallá duodalaš ášši, muhto sáhtta go dán ovdanbuktindáidaga atnit maid ođasjournalistihkas? Diehtoaddi Bella dajahus Fimban Niillasa luodis lea buorre ovdamearka guovttegeardánis gulahallamis¹⁰⁰. Go ii daja njuolga, iige muital bienasta bitnii man birra ášši lea, de ákkastalan ahte dát bokta sáhkkiivuoda, mii sáhtta maid journalisttalaš reaidun leahkit giktalit mediageavaheaddji áššái ja doalahit su áššis. Neahttaovdasiiddus sáhtta ovdamearkka dihte boazoealáhusa boazologu unnideami diggeáššis metaforaiguin čiehkát juste maid oaivvilda; «Boazosápmelaš ii hálit beali ruhtaburssas háddjet orohahkkii» ovdalii go njuolga čállit «Boazosápmelaš – Ii miehtan boazologu unnideami vuohkái»¹⁰¹. Deattuhan ahte guovttegeardánis

95 Journalistihka váldoulbmil: s.28.

96 Sámi gulahallandovdomearkkaid mearkkašumit, s.47-48.

97 <<https://snl.no/assimilering>>

98 Analysa, 6 kapihtal s.46.

99 Sámi gulahallan doahpagat, figuvra 5. s.47-48.

100 Bella: Fimban Niillasa dajahus, guovttegeardánis gulahallan, s.49.

101 <https://www.nrk.no/sapmi/boazosapmela_-ii-miehtan-boazologu-unnideami-vuohkai-1.14459508>

gulahallan ođasáššiin sáhtta leat várálaš doaibma, danin go dat sáhtta čuočcat journalisttalaš jáhkehahttivuhtii. Vuosttaš bajilčállaga ovdamearkkas sáhtta mediageavaheaddji suorganit ja doaivut ahte journalista leaikkastallá, go teaksta šaddá beare lánka árgabeaivválaš njálmmálaš giela. Diggeáššis lea garra konfliktadássi, ja danin berre journalista várrogasat gaskkustit duodalaš ášši. Leage várrogas plakáhta 4.6 njuolggadus¹⁰² cuige ahte journalisttalaš almmuheapmi galgá vuhtiváldit goappaš beliid áššis. Ovdamearkkas sáhtta maid dakkár ipmárdus čuožžilit ahte rikkis boazosápmelaš ii juogat riggodagas siidaguimmiiguin geain ii leat nu olu boazu. Dalle ferte geahččat bajilčállaga siidaguimmiid perspektiivvas, ja árvvoštallat duolbmá go dat ovttage. Dattege ávkkástalan ahte journalista sáhtta ávkkástallat sámi gulahallandovdamearkkaid ja dajahusaid guovttegeardánis diehtogoansta ođasjournalistihka gehppes- dahje litna áššiin, main ii leat olggaldas konflikta, muhto baicca siskkáldas konflikta dahje gehččiid konflikta. Sámi gulahallama sáhtta ávkkástallat earenoamážit guhkebuš journalistihkalaš buktagiin, mas journalisttaváldábuoriáiggi muitaleapmái, nugo ovdamearkka dihte feature¹⁰³ ođasjournalistihkas, mas ođaspoeaŋŋat mitaluvvojit narratiiva vuogi mielde, podkast¹⁰⁴ ságastallamis mii čiekŋuda iešguđetge fáttáide ja portreahtas¹⁰⁵ mii govvida olbmo iešvuodaid. Oktasaš dain šáŋŋeriin lea guhkes mitalus, mas journalista váldá buori áiggi mitalit mitalusa. Diehtoaddi Morten Áilu čilge ahte áigi váikkuha sápmelačča mitalanmálii, go dadjá ahte hohppos olmmoš mitala njuolggabut go dakkár olmmoš gii váldá buori áiggi¹⁰⁶.

Naba movt dasto gierdomuitalanvuohki heive journalistihkkii? Teoriija kapihttalit ovdanbukta neavttár ja bagadalli Anitta Suikkari riskodramaturgiija¹⁰⁷, ja dat sáhtta leahkit vuohki movt journalista sáhtta visualiseret gierdomuitalanvuogi. Ákkastalan ahte struktuvra sáhtta heivet vuodđun journalistihkalaš mitalanvuohkái, go journalista sáhtta čiekŋudit dihto fáddái. Nu movt Suikkari visuálalaččat govahallá riskodramaturgiija, de son ovttá lánje doarju Morten Áillu dadjanvuogi. Morten Áilu čilge ahte olbmot lávejit lohkat son guhte viidát mitala; *son sáhtta dieváid birra hupmat*. Vaikko hupmá viidát, de sáhtta guldaleaddji árvidit man birra son viggá mitalit. Journalistihkalaččat sáhtta dán ávkkástallat nu ahte journalista veahážiid mielde lahkona ášši váldosáhkii, go ulbmil sámi gulahallamis lea garvit mitalit njuolga, muhto baicca várrogasat mitalit vai ii surget guldaleaddji. Journalista sáhtta ovdamearkka dihte geažadallat váldoodassága álgogeažis mitalusa. Jus mat ášši lea olbmo birra gii lea dohppehallan borasdávdi, de sáhtta journalista álggus mitalit movt dán olbmo eallin lea rievdan. Mediageava-

102 <<https://presse.no/pfu/etiske-regler/vaer-varsom-plakaten/>>

103 **Featurejournalistihkka** ii dárbbas leat áigeguovdil, muhto persovnnalaš mitalus mas lea dábbalaš ávkkástallat dáiddalaš gaskaomiid. <<https://snl.no/feature>>

104 **Podkast** lea jietna- dahje videoprográmma maid mediat ja earát almmuhit internehtii, ja maid mediageavaheaddji sáhtta viežžat iežas digitála rusttegi. <<https://snl.no/podkast>>

105 **Portreahtta** lea go govahallá dahje dulko ovttá olbmo. <<https://snl.no/portrettkunst>>

106 Morten Áilu: Sápmelačča mitalanmálii, s.12.

107 Anitta Suikkari: Riskodramaturgiija, s.23.

headdji ipmirda ahte juoga lea váikkuhan su eallimii, muhto go journalista ii mital njuolga, de šaddá guldaleaddji sáhkki ja háliida gullat eambo. Sáhkkiivohta sáhtá leat reaidu mainna journalista doalaha mediageavaheaddji gitta mitalusa lohppii. Ná sáhtá journalista čájehit várogasvuoda dán olbmo lagamusaide, jus son ii leat duostan mitalit dávdá birra sidjiide. Seammás mitala smávva osiid, nugo lávggastagat leat riskkus. Dađistaga mitala mas lea sáhka dahje almmostahtá risku.

Čájeha go dát journalistalaš ovdamearka dan ahte riskodramaturgii ja *hupmat dieváid birra* dadjanvuohki gullet gierdomuitalanvuohká? Vuosttašamanueansa Ánde Somby čilge teoriija oasis ahte luodis lea gierdo- ovdalii lineáramuitalanvuohki¹⁰⁸. Riskkus lea maid gierdohápmi ja dan seamma lea lávggastagain. Hámi mielde sáhtá jurddašit ahte riskodramaturgii govvida gierdomuitalanvuogi. Seammás sáhtá Morten Áillu dadjanvuogi *hupmat dieváid birra* dulkot nu ahte mitalleaddji mohkohallá ja joraha sága váldosága guora. Dalle orru lunddolaš dulkot dadjanvuogi hámi maid gierdun. Teoriija oasis čilge maid dutki, Brita Pollan, ahte sámi noaidemáidnasat sáhttet roahtá nohkat juste nugo luohi. Dán lea vejolaš dulkot nu ahte Pollan doarju Somby oainnu ahte luodis ii leat álgu iige loahppa, muhto gierdohápmi. Muhto leago doallelaš dalle dadjat ahte sámi mitalleamis lea gierdomuitalanvuohki? Jus čiekŋuda vel eanet dán vuohká, de lea Professor Tor-Helge Allern čiekŋudan dása. Teoriija oasis juohká Allern gierdomuitalanvuogi golmma suorgái¹⁰⁹. Mearkkaš ahte dál lea sáhka vuogi birra iige hámi. Dat mii lea miellagiddevaš dán suorggideamis lea ahte son čuoččuha ahte ii ovttage dan golmma gierdomuitalanvuogis leat juotna, seammás čilge ahte mitalusain leat dávjá sihke gierdomuitalanvuohki ja lineáramuitalanvuohki ovttá ja dan seamma mitalusas. Dat mearkkaša ahte vaikko mitalusas lea juotna, mii lea lineára mitalusas dábálaš, de das sáhtá leat maid gierdomuitalanvuohki. Allern čilge ahte gierdomuitalanvuogis ii leat juotna guovddáži, muhto mielladilálašvuoha. Dán dutkosa dutkanmateriálas lea earenoamážit Begasa mitalus¹¹⁰ mas sáhtá vuohtit gierdomuitalanvuogi, muhto das leat maid oasis mat gullet lineáramuitalanvuohká. Dan mun čuoččuhan go «Smávoha ja girkodulka» mitalusas lea muhtun lágaš juotna, go das leat dáhpáhusat mat ovdánahttet mitalusa. Jus guorahallá makkár dáhpáhusat das leat, de eai oro dat leame guovddáži, muhto baicca dat mielladilálašvuoha gaskal Smávoha ja girkodulka. Sudno gaskkas lea juoga, muhto guldaleaddji ii beasa diehtit mii dat lea. Loahpagehčen mitalusa go son dadjá ahte girkodulka lávkugoahtá ártegit, de oažžu guldaleaddji duodaštusa ahte sudno gaskkas lea juoga, muhto dan son ii mital ja váldá baicca guhkes bottu. Easka dalle go mun jearan sus manne son lávku ártegit, de son mitala ahte girkodulka lei suoládan Smávoha giissá. Begas loahpaha mitalusa liikka roahtá go noaidemáinnas nohká, nugo

108 Ánde Somby: *Gierdohápmi*, s.22.

109 Tor-Helge Allern: *Gierdomuitalanvuogit*, s.23.

110 Begas. «Smávot ja girkodulka», s.76.

Pollan lea čilgen. Journalistihkalaččat sáhtášii gierdomuitalanvuogi ávkkástallat go ášši lea mielladilálašvuoda dásis. Seammás lea vejolaš dáhpáhusa bokte mitalit. Namuhuvvon borasdávda ovdamearka sáhtta leat heivvolaš gierdomuitalanvuohká.

Dán kapihttala álggus čuvgejin oarjemáilmmi journalistihka váldoulbmila. Dalle lea lunddolaš loahpahit teoriiáoasi mas professor Folker Hanush ovddida álgoálbmot journalistihka váldoulbmila¹¹¹. Ovdal go sámi gulahallama sáhtta heivehit sámi journalistihkkii ja oazžut sajádaga mediagovas, de cuige Hanuscha vuosttaš dimenšuvdna mas empowerment lea guovddáži. Das son deattuha ahte álgoálbmot ođasmedias galgá leat fápmu lámhit molssaevttolaš *almmolaš sajádaga*. Sámi perspektiivvas sáhtta dán dulkot nu ahte sámi mediaid strategiijat galggaše lámhit saji sámi gulahallamii mediaid beaivválaš journalistihkka buktagiidda. Ákkastalan ahte nu guhka go sámi mediain ii leat iešmearrideapmi strategalaš dásis, de lea sámi mediain geahnohis mearridanváldi sajáidahttit sámi gulahallama sámi mediaid árgabeaivái. Ovddasvástádus lea juohke sámi journalista oalgge nalde válljet sámi gulahallamiin fievrridit sága álbmogii. Nuppi dáfus, de lea journalista gii doallá mikrofovna ja sus leat stuora vejolašvuodát ealáskahttit ja seailuhit sámi gulahallama.

7.3 Sámi gulahallan diehtoaddiid perspektiivvas

Eanaš diehtoaddit deattuhedje ahte sámi gulahallan lea rievdan dan rájes go sii ledje nuorat. Fimben Áillu Gáren ja máŋga eará diehtoaddi cuiggodedje dálá sáme giela báidnojuvvon dárogielsániide, mat veahttadit giela.

«Muitalusaid dáfus lea maid nu ahte okta dárogielsátne sáhtta rievdadit olles mitalusa. Lávii ovdalaš áigge somá gullat go boazosápmelaččat bagadit makkár mearkaboazu siidaguoimmis lea ealus, ja ságastallamiin diđošteigga guđe boazu dat lea. Dalle lávejedje dovdat bohccuid ja muhtun bohccuin ledje juo namat, nugo suhkkesoavi, njáidečoarvi jnv. Dán áigge go eai šat guođot nugo ovdal lávejedje guođohit. Sii dadjet ahte sii dovdet herggiid, muhto eai dette dovdda» (Siri Utsi, 2018).

Fimben Áillu Gáren lasihastá vel ahte sápmelaččat lávejit guhkidit sága go leat sáhkálaga. Ovdamearkka dihte dálkki birra lea dábalaš mitalit eanet go ovttain sániin. Morten Áilu doarju Gárena dasgo son lea máŋgii vásihan ahte olbmot háliidit eanet gullat dihto sága birra; «Dat dáhtto mitalit veahá viidábut, dahje eambo sága dasa» (Utsi, 2018). Dán áigge eai leat olbmot šat seamma sáhkagoikkus, čilge Mávnos Bier Ánte, gii váillaha olbmuid gaskavuodaid:

111 Folker Hanusch. Vuosttaš dimenšuvdna s.29-30.

«Dál mii eat eambbo nivkal oaivvi go deaivvadit, eat mii bisán humadit. Ovdal go oruimet dáppe go eai lean fievrrut, go mii bođiimet márkani, mii leimmet guossit, ja dat muitaledje ságaid midjiide, ja dat jearahedje mii lea meahccái sáhka. Ii leat šat oktavuoha olbmuid gaskkas. Buot deaivvadeamit dán áigge leat ristejaččat, konfirmašuvnnat, heajat ja hávdádeamit,. Dalle mii čohkkedit beavdde birra» (Siri, 2018b).

Fimben Áillu Ánte čilge ahte olbmui eai leat šat dat seamma gaskavuodát go ovdal lávejedje, go dál lea olbmui TV ruovttus:

«Dalle lávii go dobbelaš guossi bohtá, de vulge dan goahtái gosa lea bohtán, gullat ságaid ja nuppit fas muitalit maid iežaset ságaid. Ja dat lei dat árbevirolaš ságastallan. Goahtegaskkaid maid lávejedje vázzit, dál eai šat vácce viessogaskkaidge. Dat lea TV mii doallá dáid. Dat billista olbmuid gaskavuodaid. Dat heajuda olbmuid soabalašvuodaid ja fuolkevuodaid. Olbmot masset dieđuid fuolkevuodaid birra. Dán áigge nuorat dihtet hui unnán fuolkevuodaid ja sogaid birra. Ja sogaid dáhpáhusaid birra. Dieid goit váilla-
han» (Siri, 2018a).

Soabalašvuoha lea guovddáži dutkosa analysa oasis, go dat čujuha dása ahte sápmelaččaid gulahallandovdomearkkaid váldoulbmil lea garvit muitaleames njuolga, vai bisuhit ráfi ja soabalašvuoda. Inger Márjá jearrá leabat dárbu visot muitalit:

«Sámi muitaleaddjit eai muital nu roavvat ja eai muital buot. Iige leat dárbu muitalit buot. Gulat ođđasiid ja eará sajiin issorasat muitalit, muhto gal dat soaitá nu galgat muitalit bienasta bitnii visot» (Hætta Tornensis, 2018).

Morten Áilu čilge ahte sápmelaččat sáhttet sihke roavvat ja litnásit muitalit. Vaikko sii dan dahket, de son jáhkká goitge ahte sápmelaččat muitalit eará ládje go oarjemáilmmis dahket:

«Na mun jáhkán dat dahket dan, muhto sápmelaččain lea maid muitalanmálla mánggalá-
gan. Dakkár dego hui hohppos olmmoš gii háliida hui jođánit geargat ja gulahallat, dat muitala álo mihá roavváseabbo ja duodaleabbo, go dakkár olmmoš mii váldá (buori áiggi¹¹²). Dat ges muitala hui litnásit ja guhkit áiggi váldá (go muitala). Dan mun gal ipmirdan dáččat dat eambbo njuolga muitalit vai gerget dainna eret. Sápmelaččat lávejit lohkat nuppi birra ahte son gal lea birra dieváid hupmame. Jus dat lea meinen don olbmo

112 Sitáhtas lean lasihan sániid parantesaide, dan dihte go diehtoaddi muhtomin botke cealkagiid. Sániid maid ii daja lea goitge álki árvidit sisdoalu konteavstta hárrái.

birra juoidá muitalit, de sáhtta leat nu ahte ii namut dan olbmo, iige mii dat lea maid son áigu muitalit, dat hui viidát manná. De lávejit lohkat ahte «uff, dat gal birra dieváid hupmá», dahje ahte «dat ii muital birra dieváid, muhto muitala njuolga». Ulbmil ii leat dette nu olu eará go ahte ii galgga nuppi surgehit dahje nu njuolga muitalit, ja de sáhtta nubbi vel árvidit dan loahpa maid son meinii dieinna muitalusain» (Utsi, 2018).

Deattuhan ahte dán Morten Áillu sitáhta lean ovdal namuhan dutkosis, muhto das lea dehálaš čilgejupmi das go sápmelaš; *dieváid birra hupmá*, mii lea earenoamáš sámi muitaleamis. Dáko áiggun čujuhít ovttá dain dáhpáhusaide maid Morten Áilu muitalii, muhto mii ii leat mielde dán dutkosis. Son muitalii Nanit Heandaraga birra, gii noaiddui boazosuollagiid geat cuigejedje su bahádahkkin politijjaide. Mun jerren Morten Áillus moadde beaivvi ovdal dutkanjearahallama, dalle go gáfestalaime, ahte dovda go son dan dáhpáhusa. Son dovddai dáhpáhusa ja leige ráhkkanan muitalit dáhpáhusa go bohten jearahallat su. Earenoamáš das movt son muitalii dáhpáhusa lei dat go son álggahii muitalusa Nanit Heandaraga áhčiin. Son čilgii vuđolaččat álggos gii su áhčči lea. Son muitalii ahte Beahcegeali orohagas leat báikenamat main lea Nanit nama-hus, nugo Nanit čohkka ja Nanit vággi. Go dan lei čilgen, de son jotkkii muitalit makkár olmmoš Nanit Heandarát lei. Son čilgii earret eará ahte son lei dakkár gii liikui aktonasas meahcis, ja lei iešbirgejeaddji. Go dan lei muitalan, de son easka muitališgodii dáhpáhusa mas Nanit Heandarát noaidu suollagiid. Vuđolaš čilgejupmi ovdal go muitala dáhpáhusa addá buoret ipmárdusa manne dat dáhpáhuvai nugo dáhpáhuvai. Seammás sáhttet vuđolaš čilgejumit maid sehkkehit guldaleddjiid, ja sii álget navdit ahte lea *dieváid birra hupmame*, go muitala buot eará smávva áššiid earret dan dáhpáhusa maid guldaleaddji háliida gullat. Riskodramaturgiiija perspektiivvas sáhtta vuđolaš čilgehusaid govahallat lávggastahkan. Vaikko čilgehusain ii leat njuolga čanastupmi dáhpáhussii, de dat goitge guoskkeha dasa ja riggudahtta sisdoalu. Go Fimben Áillu Gáren ja Morten Áilu čilgeba sápmelaččaid dábiid guhkidit sága, de orru dát heivemen bures dieváid birra hupmat čilgehussii ja riskodramaturgijjai.

8. Konklusuvdna

Mun juogan konklusuvdna golmma oassái. Vuosttaš oassi váldá ovdan mii lea sámii gulahallan. Nubbi oassi joatká movt sámii gulahallama sáhtta heivehit sámii journalistihkkii ja goalmát oasis evttohan movt dán fáttá sáhtáši viidásit dutkat.

8.1 Sámi gulahallan

Dát dutkkus lea guorahallan mii lea sámii gulahallan ja movt dan sáhtta heivehit sámii journalistihkkii.

Oassi mii didošta mii lea sámii gulahallan, lea gáržžiduvvon movt Guovdageainnu oarjjabeale olbmot gulahalle, ovdal go TV-apparáhta ihtigođii sápmelaččaid ruovttuide maŋŋel 1960-logu. Sámi njálmmálaš muitalanárbevierru lei ovdalaš áiggi gaskaoapmi movt sápmelaččat juogadedje ságaid gaskkaneaset. Dán áigge ožžot eanaš sápmelaččat ságaid maid sihke almmolaš mediaid ja sosiála mediaid bokte. Dutkosa vuolggasadji lea juohkit sámii gulahallama golmma suorgái; sámii gulahallandovdomearka, luhtedajahus ja muitalus/dáhpáhus, ja guorahallat leat go dain oasis mat sulastahttet ja spiehkastit. Dutkkus fáttmasta buot surggiid nannen dihte konklusuvdna: «Mii lea sámii gulahallan?»

Dutkosa materiála vuodul konkluderen ahte sápmelaččain leat máŋga gulahallanvuogi. Muhtun lea čeahpit hervet sága ja sáhtta viidát muitalit. Nubbi fas sáhtta muitalit juste nu movt son vásihii dáhpáhusa. Dán dutkosis lea maid nu. Muhtun diehtoaddi muitala vuđolaččat ja viidát, eará diehtoaddi muitala ges oanehaččat ja njuolga. Dás sáhtán čujuhit metoda kapihttalii mas diehtoaddit ovdanbuktet geat sii leat iežaset sániiguin. Ovdamearka dihte diehtoaddi Bella čilgesta hui oanehaččat ja njuolga gii son lea¹¹³. Fimben Áillu Gáren ges muitala vuđolaččat ja viidát¹¹⁴. Son muitalastá maid oanehis fearána muitalettiin gii son lea. Čilgehussan manne muhtun muitala njuolga ja nubbi fas viidát lea čadnon áigái. Dutkkadettiin mearkkašin juo movt áiggi čuoza diehtoaddiid jearahallamiidda. Mun jearahallen Bella eahkedis maŋŋel gávccii áiggi, ja sus lei bargu iddesárrat. Sutnje šattai áiggi hehttehussan ja ii orron váldime nu buori áiggi muitalit, go ovdamearka dihte Fimben Áillu Gáren. Su jearahallen ges beaivet guoktenuppe-logi áiggi ja son anii buori áiggi go muitalii. Diehtoaddi Morten Áilu čilge ahte hohppos olmmoš sáhtta roavváseabbo ja njuolggabut muitalastit sága, go olmmoš gii váldá buori áiggi muitalit. Čujuhan Morten Áillu muitalussii, mielddus nr. 4, *Nils Korvatus heavvana*, mas sáhtta ipmirdit man guovddážiis áiggi lea go sápmelaš muitala sága. Son čilge ahte go son viggá oanehaččat ja njuolga muitalit Korvatusa-dáhpáhusa, de sáhtta guldaleaddji háliidit eambo gullat.

113 Bella persovnnalaš presentašuvdna, s.42.

114 Fimben Áillu Gárena presentašuvdna, s.42-43.

Son ferte dasto váldit buoret áiggi ja viiddidit sága, ja nu son bággehallá máhccat áigái go Korvatus elii ja muitalit olles dáhpáhusa. Dát duođašta maid ahte guldaleaddji váikkuha muitaleaddjái; oanida go son dáhpáhusa sáhkan, vai viiddida go muitalussan.

Dutkosa sámi gulahallandovdomearkka materiála vuodul konkluderen ahte eanaš gulahallandovdomearkkat ovddastit *vuollegašvuoda*. Ulbmil sámi gulahallandovdomearkkaid gulahallamiin lea soabalašvuolta ja bisuhit ráfi. Sámi jurddašanvuogi maid ovddeš sámediggepolitihkkár Ol-Johán Sikku ovdanbuktá metodologiija kapihtalis¹¹⁵, das oaidná čielgasit ahte sápmelaččain ja stuoraservodaga olbmui lea goabbatge lágan jurddašanvuohki, mii čatnasa árvvuide ja máilmmiipmárdussii. Sikku čujuha ahte sápmelaččain lea konsensus mearridanvuohki, ja dat reflektere sámi gulahallandovdomearkkaid ulbmili, soabalašvuhtii, go konsensus lea riekteipmárdus mas olbmot ovttrasráđiid sohpet čovdosiid. Dutkanmateriálas sáhtta geassit ovdanovdamearkka diehtoaddi Mávnos Bier Ánte muitalusas, *Guokte viisela*, mielddus 3. Muitalusas gullá Mávnos Bier Ánte ahte muhtun vihtan áigu vihtanuššat ahte son lea ieš vuoddján viiselin. Son muitala dan maid lea gullan sutnje geas lea ovddasvástádus vihtaniidda. Dát olmmái čohkke vihtaniid ja váruha sin, jus spiehkastehpet beare haga nubbi nuppis, de sáhtta šaddat moivi. Čoahkkimis mihte vihtanat ahte eai spiehkas beare haga, ja nu sii vihtanušše nugo ovddasvástideaddji neavui sin. Dát ovdamearka čájeha ahte jus muhtun vihtan lea eará oaivilis, de lea konsensus mearridanvuohki nu nanus ahte vihtan mearrida várrogasat vihtanuššat, iige spiehkas eará vihtaniid čilgehusain. Namuhuvvon vihtán mearrida garvit oasi ahte son oinnii Mávnos Bier Ánte vuodjimen viiselin. Garvit lea ovdamearka sámi gulahallandoahpagiin dasa go hupmá várrogasat, go muitalettiin garvá osiid muitalusas mat sáhttet soardit dahje Leahkit unohasan nubbái.

Luohtedajahus oasis konkluderen ahte guovttegeardánis gulahallan luodis lea vuohki movt juoigi sáhtta várrogas vugiin cuiggodit nuppi. Dáinna gulahallangoansttain son sáhtta cuiggodit olbmuid geat leat verrošan ja rihkusáššiid bargan nu ahte ii dajahala njuolga. Ovdamearkan dása lea diehtoaddi Bella dajahus¹¹⁶ Fimban Niillasa luodis, go Mihkkal Ánte Ingir vuosttaldii náittosdili dajahallamiin. Son ii dajahallan njuolga, muhto čiegai siskkáldas dieđu guovttegeardánis gulahallamiin. Dutkanmateriála duođašta nu movt professor Harald Gaski ovdanbuktá guovttegeardánis gulahallama teoriija¹¹⁷, ja lasiha movt sápmelaččaid gaskkas lea dajahusaid guovttegeardánis gulahallan anus. Vaikko ovdamearkkas adno guovttegeardánis gulahallan vuosttamuččat cuiggodeapmin, de seammás čujuha dajahusa guovttegeardánis gulahallan vuolle-

115 Ol-Johán Sikku: Sámi jurddašanvuohki, s.34-35.

116 Bella dajahus, s.49.

117 Harald Gaski. Dajahusa guovttegeardánis gulahallan, s.20.

gašvuhtii ja várrogas gulahallamii, dan dihte go juoigi čiehká cuiggodeami, iige dajahala njuolga. Dutkkus duodašta ahte luđiin lea earenoamážit melismahtalaš gierdomuitalanvuohki¹¹⁸, nugo professor Allern teoriija ovddida. Dát vuohki heive dajahusaide go juoigi govahallá olbmo «čalbmeravkaleami» govahallamiin, sihke objeavtta lihkestagaid ja dilálašvuoda. Dutkanmateriálas leat Jágoš Vildu dajahusat¹¹⁹ buorit ovdamearkan dása. Beiha Johan govahallá Jágoš Vilddu deaivilis oanehis govahallamiiguin. Jágoš Vildu lea gudneáŋgir go háliida beaggit fales heargegilvovuoddjin.

Muitalusaid guorahallama vuodul konkluderen ahte sámi mitalusain leat dávjá sámi gulahallandovdomearka-doahpagat, muhto eai buot mitalusain. Diehtoaddi Morten Áillu mitalusas vásiha Begen Áilu guovtte háve *ovdašiid*¹²⁰, maid namuhin digaštallan kapihttalas. Dutkanmateriála vuodul konkluderen maid ahte luohstedajahusa dovdomearkkat sáhttet čuvvot mitalussii, ja čujuhan analysa kapihttala diehtoaddi Begasa mitalussii. Mitalusas ii leat lunddolaš álgu, iige lunddolaš loahppa. Mitalusas leat sihke lineára- ja gierdomuitalanvuogi dovdomearkkat. Dasgo mitalusas leat dáhpáhusat, muhto dain lea mielladilálašvuolta maid guovddázis. Mitalusas lea maid *guovttegeardánis gulahallan*, vaikko muitaleaddji ii mieđit ahte Smávot lea noaidi, de son dadjá ahte son lea diehti. Nugo čujuhin digaštallamis, de lea miššonearaid kristtalaš lihkadus¹²¹ dagahan noaidi namahusa negatiivan sámi birrasiin. Dán siskkáldas dieđu sáhtá leat váttis ipmirdit olggobeale sámi birrasa olbmuide, ja danin lea mitalusas siskkáldas ja olgguldas diehtu.

Dán golmma sámi gulahallan suorggi vuodul konkluderen ahte sámi gulahallan lea viiddis doabá, mas leat iešguđetge lágan dovdomearkkat. Jus geahččá sámi gulahallama stuorát perspektiivvas, de lea dat čadnon sámi jurddašvuohkáii, láhttenvugiide ja vieruide. Juohke suorggis vuohttá várrogasvuoda ja vuollegašvuoda, mii guorrasa sámi jurddašnmálla konsensus mearridanvuohkáii¹²². Stuoraservodagas lea dovddus dadjanvuohki: «Son guhte jaskkoda lea ovttaoavvilis», mii gullá demokrátalaš mearridanvuohkáii, mas eanetlohku mearrida. Sámis lea dát nuppe ládje: «Son guhte jaskkoda ii leat ovttaoavvilis.» Konsensus mearridanvuogis lea lunddolaš ahte son gii jaskkoda, son ii šat searvva ovddideamis oktasaš soabalašvuoda. Analysa kapihttala Greimasa aktántamodeallain vuohttit ahte eanaš mitalusain ii leat garra olgguldass konfliktta, earret Begasa *Smávot*¹²³ ja *girkodulka* ja Mávnos Bier Ánte *Guokte viisela* mitalusas.

118 Tor-Helge Allern. Melismahtalaš gierdomuitalanvuohki, s.24-25.

119 Mávnos Bier Ánte. Beiha Johan dajahallá Jágoš Vildu, s.54-55.

120 Morten Áilu mitalusa ovdašat, s.85.

121 Miššonearaid kristtalaš lihkadus, s.86.

122 Ol-Johán Sikku: Konsensus mearridanvuohki, ss.34.

123 Begas: Smávot ja girkodulkt, s.76.

Eanaš muitalusain lea siskkaldaskonflikta, maid sáhtta gohčodit litna konflikta. Unnán garra konfliktat nannejit sámi gulahallama várrogasvuhtii.

Sámi árbevirolaš njálmmálaš gulahallan *ealás*. Dat eallá ja rievda dadistaga, iige leat čállon geađgái, jus nu sáhtta maid dadjat. Vaikko dajahusat dábálaččat čuvvot luođi rievdatkeahhtá, de čájeha dutkkus ahte dajahusat sáhttet rievddadit go juoigi sáhtta dajahallat gulahallama váste. Dán duođašta diehtoaddi Bella dajahus¹²⁴, mas Mihkkal Ánte Ingir dajahus govvida. Son boahká heajaide ja dajahallá maid oaivvilda dása go lea ribahan iežas irggi. Dát duođašta ahte juoigi sáhtta dajahallat gulahallama váste.

Sámi gulahallandovdomearkkaid tabealla, figuvra 5.¹²⁵, duođašta ahte sámi gulahallandovdomearkkaid doahpágiidda sáhttet leat iešguđetge ipmárdusat olbmossuolbmui. Dutkosa 52 muitalusmateriálas muitaleaba Begas ja Morten Áilu Hirvasa-muitalusa¹²⁶ goabbat ládje. Dát duođašta ahte muitalusat ellet njálmmálaš árbevieruin, vaikko soai muitaleigga veahá eará ládje go nubbi, de lei váldosisdoallu dat seamma. Morten Áillus válddi buori áiggi ja ádjánii mealgat ovdal gearggai, seammás muitalii Begas oanehit áiggi juste dan seamma. Sáhtta maid lasihit ahte Begasa muitalus lei roavváseabbo go Morten Áillu, mii fas duođašta Morten Áillu čuoččuhusa: Son guhte váldá buori áiggi, son mohkohallá ja garvá roavvá osiid, ja son guhte doapmá, son sáhtta veahá njuolggabut muitalit.

8.2 Sámi gulahallan sámi journalistihkas

Dutkanmateriála vuodul konkluderen ahte sámi gulahallan heive journalistihkkii. Cuigen goitge vuodđoprinsihpalaš erohusaide gaskal stuoraservodaga sajáiduvvon journalistihka struktuvrrain ja sámi gulahallamis. Professor Shawn Wilson čilge ahte álgoálbmogiin leat guovddáži olbmuid lagas gaskavuodát ja sis lea nanu čanastupmi eatnamiidda¹²⁷. Ovddeš sámediggepolitihkkár Ol-Johán Sikku govahallá dan seamma sámi jurddašuvuogi kapihtalis¹²⁸. Son deattuha ahte filosofijat leat guovddáži go olbmot dahket stuora mearrádusaid ja čovdet konfliktaid. Dát addá vuodu konkluderet ahte journalista sáhtta ávkkástallat luođi guovttegeardánis gulahallama garra konflikta áššiin, muhto dan ferte várrogasat ávkkástallat go dat sáhtta čuoččat jáhkehahttivuhtii, nugo čujuhan digaštallanoasis¹²⁹. Jus ovdamearkka dihte jearahallanobjekta cuiggoda nuppi olbmo metaforaiguin, ja nu čiehka cuiggodeami, de ferte son beassat dan dahkat. Seammás lea dárbbalaš ahte journalista nagoda identifiseret dakkár cuiggodeami ja oažžut ol-

124 Bella: dajahus s.49.

125 Sámi gulahallandovdomearkkat. Figuvra 5. ss.47-48.

126 Digaštallanoasis Hirvasa-fearán s.86.

127 Shawn Wilson. Dutkosa vuodđogeatgi, ss.32-33.

128 Sámi jurddašuvuogi kapihtalis s.34-35.

129 Guovttegeardánis gulahallan. Jáhkehahttivuohta ss.87-88.

bmo gean cuiggoda ovttatmanus vástidit dasa, nugo «Leage várrogas-plakáhta» 4.15 njuolggadus¹³⁰ gáibida.

Konkluderen ahte sámi gulahallandoahpagat heivejit *riggudahttit* journalistihka gaskkusteami. Journalista sáhtta giktalit ášši sámi gulahallandovdomearkkaiguin ovdamearkka dihte álggu reportášas geažadallamiin. Áššis čielgá dađistaga masa son geažadalai. Earenoamážit sáhtta TV-programmajodiheaddji geažadallamiin giktalit válđoáššiid álgogeažis davvi riikkalaš Ođđasat-sáddaga. Sámi gulahallama várrogas gulahallanprinsihpa; *ii dadjat njuolga*, gilvá vuordámušaid mediageavaheaddjái. Njálggisteapmi-doaba sáhtta ges heivet go TV-ášši nohká. Ášši seaibin sáhtta programmajodiheaddji rámpostit muhtun aktevrá. Jus mat ovdamearkka dihte TV-ášši lea njoarostangilvvu birra, de sáhtta programmajodiheaddji dadjalit go ášši nohká: «Na dies dat albma suohpangiehta lea.»

Konkluderen ahte sámi gulahallan heive guhkit ođasšáŋŋeriidda, nugo feature journalistihkkii, podkastii ja portrehttii dan dihte go journalista sáhtta dalle atnit buoret ággi muitalit dáhpáhusa dahje muitalusa, nugo lean namuhan digaštallanoasis¹³¹.

Dutkkus lea iskan luodi *gierdomuitalanvuogi* sámi gulahallamis, mii lea earenoamáš. Dutkkus čájeha ahte sámi birrasis lea veaháš earálágan ipmárdus das mii gierdomuitalanvuohki lea, go olggobeale sámi birrasa. Muhto dát erohusat addet mávssolaš ipmárdusa dán vuohkái. Dán vuodul lea lunddolaš konkluderet ahte gierdomuitalanvuohki mearkkaša eambo go geardduheapmi. *Riskodramaturgiija* vuohkkasit čájeha movt smávva oasis sáhttet ovtas hábmet ollislaš gova. Journalisttalaš buktagis sáhtta metaforaiguin (lávvgastagaiguin) hervet osiid, ja dát oasis čilget dađistaga ja nu čielgá obbalaš ipmárdus sisdollui (riskui). Professor Allern čilge ahte gierdomuitalanvuogis lea dilálašvuohka deháleabbo go juotna, nugo Jágoš Vilddu luohtedajahusain¹³². Dajahusaid sisdoalus vuohtta Jágoš Vilddu mielladilálašvuohka, son atná iežas birgetmeahttumis heargevuoddjin. Dajahusain oaidná ahte juotna čuovvu dilálašvuohka govahallama. Jus geahččá dárkilit, de ii leat juotna kronologalaš ja logihkalaš, muhto dilálašvuohka bissu seamma dásis ja lea logihkalaš. Dát mearkkaša dan ahte dilálašvuohka lea guovddázis ja juotna spiehkasta dáhpáhusas dáhpáhussii. Dilálašvuohka perspektiivvas lea su nággarvuohka guovddázis. Son ii vuoittán heargegilvovuođjima, muhto loahpas goitge vujii iežas olbmá meattá Mázes. Nággarvuohain son vuittii loahpa loahpas. Journalistihkalaččat lea miellagiddevaš jurdda čuovvut mielladilálašvuohka ovdalii juona.

130 <<https://presse.no/pfu/etiske-regler/vaer-varsom-plakaten/>>

131 Čujuhan digaštallan oasis, s.88.

132 Jágoš Vilddu dajahusat, ss.54-55.

Diehttelasat guldaleaddji váikkuha muitaleaddjái. Jus guldaleaddji ii máhte ja hálddaš sámi gulahallandoahpagiid, de sáhtta son manahit olu ođasmuitalusas. Muhto dat ii sáhte hehttet journalisttaid ávkkástallamis sámi gulahallama, muhto dat baicca geatnegahtta sin oahpahit mediageavaheddjiide dáid smávva čilgehusaiguin.

Stuorát perspektiivvas sáhtta namuhit ahte mediamáilmmis dávjá sáhtta lohkat ahte soames sámi áššit leat tabu, maid birra ii leat vuogas almmolašvuodas hupmat. Dearvvašvuoda suorggis leat máŋga dutkosa ovdanbuktán váttisvuodaid go doavttir gulahallá sápmelaččain. Dát addá vuodu konkluderet ahte diđolašvuolta sámi gulahallamis lea dárbblaš journalista suorggis. Journalisttas sáhtta maid leat váttis gulahallat jearahallanobjeavttain gii ii daja njuolga maid son oaivvilda, muhto diđolašvuolta addá journalistii vejolašvuoda ipmirdit dán olbmo dili, ja dohk-kehít ahte son daja njuolga. Journalista sáhtta ráhkadit ášši vaikko jearahallanobjeakta ii daja njuolga, ja dan maid journalista lei vuordán ovdagihtii. Sámi gulahallama máhtolašvuodain sáhtta journalista ráhkadit vel buoret ášši, go ii han álo leat dat maid olmmoš dadjá njuolga miellagiddevaš, muhto dat maid son ii daja. Bija nuppi árvádallat.

8.3 Viidáseappot dutkan

Dutkkadettiin fuomášan moadde fáttá movt sáhtášii dán dutkosa fievrridit viidáseappot.

Miellagiddevaš livččii diehtit movt lei gulahallan Áltá-akšuvnna áiggi sápmelaččaid ja stuoraservodaga media gaskkas. 40 jagi áigi čađahedje sápmelaččat nealgudanakšuvnna Stuoradikki olggobealde Oslos. Sámi nissonolbmot fitne stádaministtar Gro Harlem Brundtlanda kantuvrras, ja sápmelaččat fitne maid Poava luhtte Áltá-áššiin.

Nubbi miellagiddevaš fádda livččii buohtastahttit NRK Sámi vuosttaš rádiosáddagiid dálá sáddagiiguin, ja guorahallat movt sámi gulahallan lea rievdan dan áiggis. Leigo sámi gulahallan earálágan dalle?

Goalmmát dutkan mii livččii miellagiddevaš lea sámi dadjanvuogit, nugo ovdamearkka dihte *hupmá dieváid birra*, nugo Morten Áilu čilge sápmelačča guhte muitala viidát. Mun sávan ahte áŋgiris studeantta dohppe ovttá dain hástalusain ja riggudahtta sámi gulahallama journalistihkas.

Appendix

Girjjálašvuohta

Allern, T. H. (2003) *Drama og erkjennelse.: En undersøkelse av forholdet mellom dramaturgi og epistemologi i drama og dramapedagogikk* Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, D. H. F. I. f. K. O. M. Trondheim: Det historisk-filosofiske fakultet.

Aristoteles (1961) *Om diktekunsten*. Edited by Ledsaak, S. Oslo: Grøndahl og Dreyer

Balto, A. (1997) *Sámi mánaidbajásgeassin nuppástuvvá*. Doaimmaheaddji: Asta Balto, Oslo: Ad notam Gyldendal.

Bauman, R. (1986) *Story, performance and event : contextual studies of oral narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.

Chilisa, B. (2012) *Indigenous research methodologies*. Los Angeles: Sage Publ.

Eira, I. M. G. (2012) *Muohttaga jávohis giella. Sámi árbevirolaš máhttu muohttaga birra dálkkádatrivdanáiggis/ The Silent Language of Snow. Sámi traditional knowledge of snow in times of climate change*. [Doavttirgráda]. Magga, O. H. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Fredriksen, L. T. (2015) *-mun boadán sin maŋis ja joatkkán guhkkelebbui- : birgenoansttat Jovnna-Ánde Vesta románatrilogijias Árbbolaččat*. [Doavttirgráda]. Tromsø: Norgga Árkta-laš Universitehta (UiT).

Gaski, H. (1993) *Med ord skal tyvene fordrives: om samenes episk poetiske diktning*. 1 utg., 2 oppl. edn. . [Masteroppgave]. Karasjok: Davvi girji.

Gaski, H. (1994) «Om joiken i mediesamfunnet», *Festskrift til Ørnulv Vorren*, pp. 186-196. Tromsø: Tromsø museum, Universitetet i Tromsø (UiT)

Gaski, H. and Pentikäinen, J. (2000) «The secretive text». *Sami folkloristics*. Turku: Nordic Network of Folklore.

Handgaard, B. (2013) *Journalistikk : en innføring*. Edited by Simonsen, A. H. and Steensen, S. Oslo: Gyldendal akademisk.

Hanusch, F. (2013) «Chartering a theoretical framework for examining Indigenous journalism culture». Queensland University of Technology, Brisbane Australia.

Hauan, M. A. (1995) »... om å kappseile med draugen : naturmytiske vesen og mannsrollen i den nordnorske fiskerikulturen» *Mellom sagn og virkelighet*. Skjelbred, A. H. B. (ed.) pp. s.9-15. Stabekk: Vett & viten.

Hirvonen, V. (1994) «Dajahusat giellagovat» in *Sáme giela ja sámi girjjálašvuođa praktihkalaš ja teorehtalaš symposia Guovdageainnus 13.-15.9.1993: loahpparaporta*. pp. 15-16. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.

- Hætta, O. M. (2006) *Samiske tradisjoner og skikker : temaer fra Kautokeino*. Karasjok: Davvi girji.
- Jernsletten, N. (1978) «Om joik og kommunikasjon», *Kultur på karrig jord : festskrift til Asbjørn Nesheim*, pp.109-122. Oslo: Norsk folkemuseum.
- Jo, B.-K. (2011) «Martin Eide: hva er journalistikk?». *Norsk medietidsskrift*, (03), pp. 288-291. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johnsen, E. K. (2017) 'Ravget iežas bođuid ovddežis'. *Guovddášpersovnnaid iešvuodat, rollat ja ovdáneapmi sámi perspektiivvas ja narratologiija guorahallamiin Earrodearvvuodat ja Jievjaheargi noveallain*, [Mastergráda]. Fredriksen, L. T. Norges arktiske universitet (UiT).
- Kuokkanen, R. (2009) *Boaris dego eana : eamiálbmogiid diehtu, filosofijat ja dutkan*. Karasjok: ČállidLágádus.
- Krupat, A. (1992) *Ethnocriticism : ethnography, history, literature*. Berkeley: University of California Press.
- Kvale, S. (2009) *Interviews : learning the craft of qualitative research interviewing*. 2nd edn. Edited by Brinkmann, S. Los Angeles, Calif: Sage.
- Nielsen, K. (1932) *Lappisk ordbok : grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino : 1 : A-F*. Edited by Nesheim, A. Oslo: Aschehoug.
- Nielsen, K. (1934) *Lappisk ordbok : grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino : 2 : G-M*. Edited by Nesheim, A. Oslo: Aschehoug.
- Nielsen, K. (1938) *Lappisk ordbok : grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino : 3 : N-Æ*. Edited by Nesheim, A. Oslo: Aschehoug.
- Oskal, S. M. (2010) *Samisk gjøgler ut i verden : samisk gjøglertradisjon i fortellinger og joik, og moderne sceneuttrykk*. [Doavttirgráda]. Kárášjohka: Davvi girji.
- Pietikäinen, S. (2008) «To breathe two airs» : empowering indigenous Sámi media», *Global indigenous media Durham: Duke University Press*, , 2008, pp. 197-213. Durham: Duke University Pres
- Pollan, B. (1993) *Samiske sjamaner : religion og helbredelse*. Oslo: Gyldendal.
- Porsanger, J. (2006) *Bassejoga čáhci. Gáldut nuortasámiid eamioskkoldaga birra álgoálbmotmetodologiijaid olis*. [Doavttirgráda]. Rydving, H. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Qvigstad, J. (2005) *Samiske beretninger*. Edited by Pollan, B. Oslo: Aschehoug.
- Roksvold, T. (1989) *Retorikk for journalister*. Oslo: Landslaget for norskundervisning Cappelen.
- Sara, M. N. M. (2015) *Siida ja siiddastallan Á være en siida – om forholdet mellom siidatradisjoner og videreføringen av siidasystemet Being siida – on the relationship between siida*

tradition and continuation of the siida system. [Doavttirgráda]. Nilsen, R. Sámi diedalaš áigečála 2, 2010 Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.

Smith, L. T. (1999) *Decolonizing methodologies : research and indigenous peoples.* London: Zed Books.

Smith, L. T. (2012) *Decolonizing methodologies : research and indigenous peoples.* 2nd ed. London: Zed Books.

Solbakk, A. (2015) *What we believe in : noaidevuolta - an introduction to the religion of the North Sámi,* cop. 2015, pp. 11-50. Karasjok: ČálliidLágádus,.

Solbakk, A. and Nordisk samisk, I. (1990) *Samene: en håndbok.* Oslo: Sámi instituhtta.

Somby, L. I. (2015) *Mus lea ollu muitalit, muhto dus nu unnán áigi.* [Mastergráda]. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla/Sámi University of Applied Science.

Steen, A. (1992) *Kautokeinoslekter.* 2. utg., 2. oppl. rev. og utvidet av Ola Aarseth. edn. Edited by Aarseth, O. and Norsk, f. Oslo: Norsk folkemuseum; Karasjok: Davvi Girji.

Turi, J. (1994) *Boares nauti Johan Thuri.* Edited by Demant-Hatt, E. and Valkeapää, N.-A. Guovdageaidnu: DAT.

Turi, J. (2012) *Muitalus sámiid birra.* Edited by Svonni, M. Karasjok: ČálliidLágádus.

Utsi, M. B. (1998) *Sámi muitalanárbevierru ja mo luohiti luovvana muitalusas.* [Mastergráda]. Universitetet i Tromsø: M.B. Utsi.

Vuolab, S. E. (2016) *Negotiating an urban indigenous identity. Expectations, prejudices and claims faced by urban Sámi in two contemporary Norwegian cities.* [Mastergráda]. Grenersen, G. UiT Norges arktiske universitet.

Wilson, S. (2008) *Research is ceremony : indigenous research methods.* Halifax, N.S: Fernwood Publ.

Dutkanjearahallamat

Bål, N. P. A. (2018) Diehtoaddi *Movt sámi gulahallama sáhtta heivehit journalistihkkii*, [Dutkanjearahallan]. Guovdageainnus, jearahalli Utsi, J. Á. Dáhtton 15.08.2018

Gaino, B. K. J. (2018) Diehtoaddi *Movt sámi gulahallama sáhtta heivehit journalistihkkii*, [Dutkanjearahallan]. Guovdageainnus, jearahalli Utsi, J. Á. Dáhtton 05.08.2018

Hætta Tornensis, E. I. M. M. (2018) Diehtoaddi *Movt sámi gulahallama sáhtta heivehit journalistihkkii*, [Dutkanjearahallan]. Guovdageainnus, jearahalli Utsi, J. Á. Dáhtton 07.08.18

Siri, A. A. (2018a) Diehtoaddi *Movt sámi gulahallama sáhtta heivehit journalistihkkii*, [Dutkanjearahallan]. Guovdageainnus, jearahalli Utsi, J. Á. Dáhtton 20.08.2018.

Siri, A. P. (2018b) Diehtoaddi *Movt sámi gulahallama sáhtta heivehit journalistihkkii*, [Dutkanjearahallan]. Guovdageainnus, jearahalli Utsi, J. Á. Dáhtton 23.08.2018

Siri Utsi, K. E. M. A. (2018) Diehtoaddi *Movt sámi gulahallama sáhtta heivehit journalistihkkii*, [Dutkanjearahallan]. Guovdageainnus, jearahalli Utsi, J. Á. Dáhtton 26.08.18

Utsi, A. J. M. M. (2018) Diehtoaddi *Movt sámi gulahallama sáhtta heivehit journalistihkkii*, [Dutkanjearahallan]. Guovdageainnus, jearahalli Utsi, J. Á. Dáhtton 29.08.2018

Jietnabáddi

Utsi, J. (1950-logus) Juoigi *Jágoš Vildona luohiti*. [Jietnabáddi] Anders Persen Siri kasseahtas gullan. Ii leat almmuhuvvon. Mikkel Per A. Bongo bádden 1950-logus, Guovdageainnus.

Teáhterčájálmás

Valkeapää, N. A. (2007) *Ridn'oaivi ja nieguid oaidni*. [Teáhterčájálmás].
Director: Gunnarsson, H. J. Beaivváš Sámi Teáhter, Guovdageaidnu.

Interneahasiiddut

- Arntzen, K. O. (2018) *Sami and indigenous theater*. Trans nr.19. [Online]. Available at: <<http://www.inst.at/trans/19/sami-and-indigenous-theatre/>> Accessed: 12.07.2018
- Balto, T. (2011) *Sámi gulahallanhámit rievdamen*. Harald Gaski. NRK Sápmi. [Online]. Available at: <<https://www.nrk.no/sapmi/sami-gulahallanhमित-rievdamin-1.7513359>> Accessed: 07.10.2018
- Domstol (2019) *Vitne i retten*. Domstol. [Online]. Available at: <<https://www.domstol.no/no/Enkelt-domstol/borgarting-lagmannsrett/Nar-jeg-skal-til-retten/Vitne/>> Accessed: 03.10.2019
- Fordal, J. A. (2009) *Fjernsynets historie*. NRK. [Online]. Available at: <<https://www.nrk.no/organisasjon/fjernsynets-historie-1.6512060>> Accessed: 01.10.2018
- Friedmann, J. (2012) *The mystery of storytelling*. Youtube.com. TEDxEaling talk. [Online]. Available at: <<https://www.youtube.com/watch?v=al3-KI4BDUQ&t=17s>> Accessed: 06.12.2018
- Gaup, N. (2017) *Kulturkonferanse*. Youtube.com. Sámi Allaskuvla. [Online]. Recorded: 15.03.2017. Available at: <<https://youtu.be/qMRUNAyGcB0>> Accessed: 10.10.2018
- Gaup, N. (2018) *Gáfestallan Lisain*. Kristensen, L. M. Podcast, NRK Sápmi. [Online]. Available at: <https://radio.nrk.no/podcast/gfestallan_lisain/nrkno-poddkast-26594-142965-15112018080000> Accessed: 07.10.2018
- Hætta, K. (2011) *Nytt år; nytt navn*. NRK Sápmi [Online]. Available at: <https://www.nrk.no/sapmi/nytt-ar_-nytt-navn-1.7450078> Accessed: 07.04.2019
- Johnsen, A. I. (2017) *Juoiggasain oahpásmuvvá máilmmiin*, NRK Sápmi, [Online]. Available at: <<https://www.nrk.no/sapmi/juoiggasain-oahpasmuvva-mailmmiin-1.13550447>> Accessed: 10.12.2018
- Lindi, M (2014) *Derfor skal man ikke joike i kirka*, Tromsø: NRK Troms. [Online]. Available at: <<https://www.nrk.no/troms/derfor-tillates-ikke-joik-i-kirka-1.11630371>> Accessed: 10.04.2019
- Nasjonal digital læringsarena, (2018). *Tre moderne dramaturgityper*. NDLA [Online]. Available at: <<https://ndla.no/subjects/subject:19/topic:1:195257/topic:1:195520/topic:1:112009/resource:1:112090>> Accessed: 02.12.2018
- Norsk senter for forskningsdata (2019). *Nasjonalt arkiv og senter for forskningsdata*. [Online]. Available at: <<https://nsd.no/>> Accessed: 12.06.2018
- NRK Informasjonsavdeling (2012). *NRK birra diedđut sámegillii*. Sami media. NRK. [Online]. Available at: <<https://www.nrk.no/informasjon/11.-informasjon-om-nrk-pa-samisk-1.8402175>> Accessed: 02.04.2019
- Minds, C. (2018) *Propp` s dramatis personae*. [Online]. Available at: <<http://changingminds>>

org/disciplines/storytelling/characters/propp_personae.htm> Accessed: 20.09.2018

Pressens faglige utvalg (2019) *Vær varsom-plakaten*. ssb.no. [Online]. Available at: <<https://presse.no/pfu/etiske-regler/vaer-varsom-plakaten/>> Accessed: 10.04.2019

Prezi (2015) *Transcript of Hollywood-modellen*. Youtube.com. 10.09.2015. [Online]. Available at: <<https://prezi.com/hmmutkmrk1bd/hollywood-modellen/>> Accessed: 17.10.2018

Sámediggi (2019). *Sámedikki giellaossodat*. [Online]. Available at: <<https://www.sametinget.no/Tjenester/Spraak>> Accessed: 24.04.2018

Skolediskusjon (2018). *Aktantmodell*. Figur. [Online]. Available at: <<https://skolediskusjon.no/kompendier/norsk/aktantmodellen>> Accessed: 24.04.2018

Somby, Á. (1995) *Joik and the theory of knowledge*, in [Tromsø]: Universitetet i Tromsø [Online]. Available at: <https://web.archive.org/web/20080325110925/http://www.uit.no/ss-web/dok/Somby/Ande/95.htm>> Accessed: 20.08.2017

Sønstebø, A. (2018) *Sámi statistihkka 2018*. ssb.no. [Online]. Available at: <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/_attachment/339026?_ts=16151cb7dd0> Accessed: 10.11.2018

Utsi, J. (2019) Boazosápmelaš: – *Ii miehtan boazologu unnideami vuohkái*. NRK Sápmi. [Online]. Available at: <https://www.nrk.no/sapmi/boazosapmela_-ii-miehtan-boazologu-unnideami-vuohkai-1.14459508> Accessed: 10.04.2019

Sánit

Aktant - Mæhlum, L. (၃၀၁၃) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/aktantmodell>> Accessed: 23.09.2018

Assimilering - Tjora, A. (2019) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/assimilering>> Accessed: 10.04.2019

Ávvir - (2019) *Sámegielat ođasaviisa*. [Online]. Available at: <<https://avvir.no/>> Accessed: 12.04.2019

Empowerment - (2019) *Merriam-Webster*. [Online]. Available at: <<https://www.merriam-webster.com/dictionary/empowerment>> Accessed: 20.10.2018

Feature - (2018) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/feature>> Accessed: 20.03.2019

Folkloristikk - (2014) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/folkloristikk>> Accessed: 20.04.2019

Kausal - Tranøy, K. E. (2018) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/kausal>> Accessed: 20.12.2018

Konsensus - Tranøy, K. E. (2018) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/konsensus>> Accessed: 02.12.2018

Melisma - Chandler, K. (2012). *Youtube.com*. [Online]. Available at: <<https://www.youtube.com/watch?v=PRS2grauL4I>> Accessed: 14.03.2018

NRK Sápmi - Hætta, K. (2011) *Norsk rikskringkasting*. [Online]. Available at: <https://www.nrk.no/sapmi/nytt-ar_-nytt-navn-1.7450078> Accessed: 02.04.2019

Podkast - Fjellro, R. (2019) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/podkast>> Accessed: 20.03.2019

Portrett - (2018) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/portrett>> Accessed: 20.03.2019

Svaberg - (2018) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/svaberg>> 23.04.2019

Transcendent - Bøhn, E. D. (2018) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <<https://snl.no/transcendent>> Accessed: 23.07.2018

Weasel - Ellingsdalen, Ø. (2019) *Store Norske Leksikon*. [Online]. Available at: <https://snl.no/Weasel_-_beltekj%C3%B8ret%C3%B8y> Accessed: 23.03.2019

Mielddus nr. 1: Irgefearán 1800-logus - Inger Márjá

Mu eadni orui agibeavve Gálaniittus, ja dan áddjá dat lei.

Dat lei nuorra bárdni ja dan namma lei Morten. Ja Morten oaččui suodjalussii gohččuma. Ja dat lei dat vuosttaš olmmoš Guovdageainnus gii šattai dohko suodjalussii. Ja dat šattai dohko Várggáid latnái. Dat vervii iežas dohko ja dat lei njeallje jagi doppe. De muitala mu máttaráhkku mainna dat de šattai náitalit. Dat lea muitalan dan njálmimis njálbmái, ii dat leat čállon gosage. Dat orui Ávžžis dat Elle-áhkku. De dat gullogođii dohko ahte Morten lea bohtán ruoktot, dat boarráset nieiddat, muhto son dat gal lei hui nuorra. Dat lea bohtán ruoktot ja movt dat dál. Dan dat gal lohket nu finnisin šaddán. Readjuin vázzá dušše ja dárogielesániid dajada. Na ii son dál das, dat lea goit bohtán ruoktot, eaige hal dalle oaidnalan. Duot ledje Gálaniittus duot Morten ja duot fas Ávžžis, muhto de lea goit muhtomin son lea iežas áhči mielde nuohti geassimen ja son lei nu hirbmosit váibán. Ihkku dat oainnat gesset, de son manná ja nohkai dan darfegohtái, ja son lea nu lossadit nohkkan ahte son ii leat gullan ahte sudnuide lea guossi bohtán. Ja su áhči dál lea suinna čohkkádan das ja humadan veahá. Son ii gullan ovdal go guossi válldi ja son lei juo nu čievččadan nie. Dan áigge ii láven galgat oidnot mihkkege. Gávttit galge nu fiidnát nu ahte, eai hihtemat galgan oidnot. De olmmoš njulgestii su gávtti veahá nie go gákti lei veahá jorgasan, ja de son gal geahčastii, na dát han lea bárdneolmmái. Vuoi hirbmat son juo heahpanii. Son dat gal dohppi dan rággasa mielde ja viehkalii olggos ja dahkalii miehkarra dohko rohtui, ja son lea de jur nohkkan fas, de son gullá, na mii bat dá bohtá. Na de lea Morten bohtán «Leago munnje saddji dás?» «Ii leat saddji!» Nu dat lávejedje dat nieiddat. Eai dat njuolga muitalan «boađe beare». «Sus ii leat saddji» dahkaluddá vel nie. «Dat ii leat duohta. Buoret vel dego gárži lea», lohká dat olmmái ja son čágai dohko su miehkarii ja doppe hal soai leigga de oanehaš. Ja de šattai dainna lágiin ahte son šattai sutnje irgin. Na dalle gal dan háve manai ruoktot dieđusge, muhto lávii dávjá finadit Ávžžis. Vázzit dat dalle fertejedje, dat lei oalle guhkes mátki, ja de álge doppe olbmot lohkat ahte «Eai sii ipmir manne diet bárdni nu jorrá dáppe nu dávjá.» Son ii jienat maide. Dainna go sámiin lei dakkár ahte dat eai galgan muitaladdat dieid nu hirbmosit, dan ahte sus lea irgi. Ja son ii jietnat maidege ja dovdduid eaige galgan čájehallat, nu dat gal lei sámi olbmuiguin. Dat galge gal čiegadit veahá. Iige galgan *njálmmastuhttit*. Ja mun ferten dan sáni vel čilget. Don it galgga muitalit nugo dien fearánis. Son ii muitalan jagiid ovdal, go de njálmmastuvai dat sáhká, ja de sáhti šaddat loahppa. Na ii son de muitalan ovdal duohtavuoda bođii. Son bođii soakŋun dohko ja soai náitaleigga ja son fárrii Gálaniitui ja oaččuiga hui olu mánáid, guhtta nieidda ja guokte bárdni. Boarráseamos lei bárdni ja dat šattai boaresbárdniin, ja de lohká áhkku ná «In mun gal dieđe go dat mu isit láve doppe go leaba meahcis dainna boarráseamos bárdniin, dat lei gáibmebárdni, ja mannaba ja gohčoda dan gamlingan, danin dat šattai ge boares bárdniin go gamlingan gohčoda ja muhtumin

lávi gohčodit «lidenin», dat lei oainnat dánska dárru, ii dat lean liden muhto liden. Soai lidenin manaiga doppe ja de fas áhkku lohká «Dainna dat šattai boaresbárdnin go nie láhtti dat áhčči dainna.» Na nie lei goit diet mitalus ja dat nogai diesa. Ii dat nohkkan muhto, livččii eambo muhto in mun dál šahten de.

Oažžut beare eambo mitalit...

Na in mun muite ja dien mun lean jurddašallan.

Na movt don dien muittát?

Na mus gal lea oaivi dego dáhtamašiidna. Dat gal darvánit dohko. Diet áhkku lea mitalan mu eadni. Dat lei oainnat das áhkku. Ja eadni lei issoras hubmáš olmmoš. Humai mánáiguin ja mitalii aht mitalii, ja dat dat lea mitalan munnje nie mángga geardde, na bággu lea darvánit.

Don namuhit njálmmastuhtit?

Jus don máhkaš juoidá logat ahte nie dat galgá. Moai sáhtte lohkat dien ahte irgi ja moarsi. It don galgga mannat čuorvut ahte dál moai letne náitaleame jahkebeale geahčen. Dat sáhtá mannat boastut, iige šatta mihkkege. Ja dál mun láven jurddašallat mángga fearána, go mitalit nie jagiid ovdal ahte nuppe jagi, go dat áigi bohtá go leaba máhkaš meinen vaikko mat náitalit de dat lea juo nohkan dat oktavuolta ja de don leat njálmmastuhttan. Dat leat nu olu njálmmat leat hupman ahte dat ii mannan nugo galggai. Ja dat bohtá dies ahte ovdalaš áigge go galge sokjui vuoddját dan ii galgan mitalit oktiige, de don leat njálmmastuhttime, ovdal juste dalle go leat vuolgimen.

Dáhpáhus?

Na mun dieđan dál ovttá fearána. Amahal olbmot árvidit gean mun meinen. Dat lei goit nu ahte dat vihagávtti vel goarui alces ja go dan lei gergan de dat nogai dat. Dat lei bearehaga mitalan. Álggu rájes juo mitalan maid soai meineba. Ja ii dušše náitaleapmi, muhto dat sáhttet eará áššit maid, maid don leat hui duodas meinen, muhto jus don mitalat beare olu de manná duššii in.

Miiddus nr. 2: Šelgon Mihkkal šuvččagii – Fimben Áillu Gáren

Dalle go mun ledjen 15 jahkásaš, de mun lávejin iežan áhči mielde ráiddostallat. Mii leat Ráissas boahhtimen bajás ja de mii vulggiimet. Dat ledjen mun, Begas, John Joavvna, kapteaidna rohkki ja mu áhčči. Ja mu olbmát dat gal ledje veaháš gárremaččain, muhto gal ahte dat ledje nu searat, mii oainnát veaigin vulggiimet Ráissas ja diibmu viđas mii leimmet Geatkevuomis iddes, na dat dat gal manai bures ja hirbmat fiinna dálki, muhto de dat Biete rohkki ja Šelgon Mihkkal rohkki dat leaba maid vuolgán. Ja dat dat gal leaba čilgosat, muhto de leaba dat maid dego livččiiga gárremin, Bietes eai leat riššat mielde. Dat leaba dumsen daid reagaid nu ahte Šelgon Mihkkala mielde leat visot dat riššat. Ja de dálkkáskii ja šattaiga goabbat sadjái. Ja Biete dat dat gal manai Čárajávri-gáddái ja doppe gávnnai darfegoađi, muhto eai das leat riššat, muhto biktasat das gal leat olu, ja dat cökkai diedusge visot biktasiid maid gávnnai, dakkár suodjebiktasiid ja nu dat dat gal birgehii iežas. Dat lei vissa máŋga jándora doppe ja das lei varra niestti maid, muhto eai leat riššat. Ja nubbi dat gal, Šelgon Mihkkal lei ovdalis ja dat dat náđui dasa dan ráiddu gurrii. Dat varra luittii gal hearggi leaŋkkain, muhto minddar dat gal ráidu čuočču das leaŋggaid nalde ja nugo dat lea muitalus, de dat lei ieš velledan dasa dan reaga gurrii. Ja mun in jáhke dat lei váldán maidege vuollái. Muhto de gávnnai Persen Niillas dan, eai dat dan áigge lean dat telefovnna. Eat dat mii diehtán oktage gos lea guhtege. Ja de dat lea Persen Niillas boahhtán dohko ja jearran dan Mihkkalis «Galbmot go don?», «Na son dat ii galbmo, das leat vilges bivttas olbmot mat nu govččadit su nu ahte son ii galbmo.» Ja dat lea headđu galbmon nu olu ahte son lea šuvččagan. Ja dat olmmošrieđu válddi maid, dat Persen Niillas ii dat dat ipmirdan diedusge movt dat lea dat dilálašvuohta, muhto son válddi gođiid lusa dan. Na das dat gal ledje juolggit šuvččagan juo visot. Ja de vel dat dološ lágan olbmot, de dat dál leat bidjan dan Mihkkala, dalle dat gal ledje juo ommangoađit, muhto de leat bidjan soavlečáhcai dat Mihkkala julggiid, ja dat čohkkan nu ahte dat juolggit leat soavlečázis, ja eai dat ipmirdan man bahuid dat Mihkkal lea šuvččagan. Ja mu viellja lei dalle ruovttus, dat lei militearas sanitehtas, ja eadni lei muitalan movt Mihkkalin ledje dahkan. Dat logai «Ii hal riehta gal lean, muhto ii son gal duosttan mannat dohkko nevvodit, ja nu dat de válddi ja čohkkái das varra jándora dahje moadde jándora.» Ja de goit manne dohko Ráisii, ja helikopter gal bođii de dan viežžat. Ja mun muittán ge ahte mun ledjen 15 jahkásaš ja vuohččan dalle lean oaidnán helikoptera. Ja go mii gullagođiimet mun ja Márjja Niillas, Nils Piera viellja Mávnos, ahte helikopter boahtigođii, dalle mii viehkaleimmet. Gal mii moadde kilomehtera viegaimet nu issorasat, amas mii joksat ja beassat oaidnit dan helikoptera. Ja dan mii gal beasaimet oaidnit go dat vižže dan Mihkkala doppe meahcis. Na diet muitalus dasa nogai.

Gii dat lei?

Na Šelgon Mihkkal. Dat han elii vel 40 jagi. Das han suvččagedje duon ráje nuppi giedas ja duon ráje nuppi giedas, ja goappaš juolggit gaskkat. Die lei oainnat dakkár muitalus maid ii vajálduhte ovttatmanus.

Na diet lea goit duohtamuitalus maid mun in leat goit herbmen. Dan goit lean muitalan nugo mun dan dieđan ja lean vásihan ja dan vel láven jurddašit ahte mu olbmát mat ledje veaháš gárremiin ja viidnii, jus dain livččii okta šuvččagan, de livčče olbmot dadjan «Nie dat lea go juhket.»

Miiddus nr. 3: Guokte viisela – Mávnos Bier Ánte

Dat lea nu áigá go 57s, 1957s, mun ledjen 17-jahkásaš dalle, ja dat lea beassážiid áigi, beassášlávvardat, ja mun ledjen messui mannan márkani, ja nugo juo lea dábálaš beassášáigge, de juhke olbmot, ja dohko ledje bohtán maid altalaččat, militærhearrát, guvttiin viiselin. Eai dalle lean UP:at dahje mat ge, go deike ledje ollen, de dat lei friddjavuoddjin ja vaikko movt. Ja dat dat gal dieđusge jugaiga ja vujiiga biillaiguin ja vuddje olu geat ledje mašiinnaiguin vuoddján ovdal, ja dat dat gal suovaiga geahččalit vaikko gean vuoddjit. Mun maid veaháš prøvejin, muhto mun in gal lean vuoddján makkár ge mašiinnain. Ja dieđusge dáhpáhuvai miehta, mun in muite dat lei varra beassášlávvardat. Beassášlávvardat dat lei, sáhtta gal maid guhkesbearjadat leat, dan in muite dan beaivvi. Ja dat dieđusge somá dat lei, ja dat vudje feara geat daiguin biillaiguin, ieža vuddje, ja vudje dállogaskkaid nugo mii láviimet herggiiguin. Go mii vuoddjit herggiiguin, de vuoddjiba duot luitet daiguin mañis, ja mii vujiimet de dohko ovttá olbmá vieso lusa. Ja dat bohte maid dat viiselvuoddjit. Dat ledje militærbefalat, alla befalat, kapteainnat goappašagat, ja de dat goit dat nubbi jugai nu olu ahte dat gal čuoggasii. Ja dieđusge mu olbmát lohke: «na dál mii goit ieža váldit dáid biillaid ja vuolgit vuojašit.» Mii leimmet golmmas báziimet vel dasa, ja dat válddiiga dan viisela, ja mii vuoddjáimet, ja vujiimet vuolledállui, vuojašeimmet doppe birra juohke okta. Dat lea dat áigi go John Joavvna rohke ledje časkkan bohtalin ja dat lei visot varran, ja mii doalvuimet su dohko sykestuvvai, ja de vujiimet fas dohko, ja vuojašeimmet dieđusge miehtá, manaimet miehta, ii viisela doallan mihkkege, ja somá dieđusge lei, ja dat bieđganedje dat olbmot. Nubbe olmmái čuoggasii dohko Nigon Niga vissui ja dan viisela válde eará olbmot ja vudje Dáibaljávrrre nala ja dat dat buollái doppe ja bulii visot gutnan. Ja dieđusge eai dat dalle lean politiijat, eai dat bohtán anmeldelsat dan áššis ja dat nohke dat beassážat, muhto dat dat gal dieđusge bodii. Erlinga rohke lánka orru hui olu dan Dáibaljávrrre, oidnet mii dat doppe buollan juoga dan jávrrre nala, ja álggi dieđus gearahit ja gal dat de gullet ahte dat leat máhkaš vuojašan gárrenoavvis, ja dat manne dál dat beassážat, ja eai dalle dáhpáhuvván mihkkege, ja de goit lea mihá mañjel beassážiid vahkkubeivviin mun lean már-

kanis fitnamen, de boahdá politiija mu ovddal. Mun vácci luotta nalde, álggi hupmat ja lohka die beassážiid go dat dieiguin viiseliiguin vudje dat dáččat. Leat go don oaidnán? Mun logan mun dat gal lean oaidnán ja mun lean maid čohkkan maid das. Ii ahte dat jearran eambbo, de dat manai, ja atti mu vihtanin, Ii ahte dat jearran manan go mun vihtanin maide dan birra. Ja ášši dieđusge manai, muhto dat manai guhka ovdal das bođii ášši. De ahte dál gal ledje gohčon min buohkaid geat ledje, ja muhtiinat dat gal ledje boahmán diehtit geat dat ledje mielde ja dieđusge mun ožžon maid innkallese, ja dat lei dan boares fjellstuas dat ášši ja dieđus olu olmmoš boahmán ja media maid boahmán, aviisa, ii dalle lean go aviisa, ja mii leat dál čoahkkanan vihtanat dohko ja de boahdá okta vihttan. Dat lea nuorat go mun, ii dat leat go luntta, ja dat lea veaháš suhtus go boahdá, go dat orru nu láhka márkana ahte dat ii oaččo máhka bálkká, vihtanbálkká, go olle vácci dan vihtanvissui. Ja lohka munnje njulgestáhka ahte du goit lean mun oaidnán go don vudjet. Mun logan leat bon dál mu gal oaidnán? Na amat don vudjet áiddi visot veallun. Na dál dat gal šattai oalle panihkka ja movt dat dás dál manná, ja dat dat gal sihkkarit muitala dán lága ovddas, de mun válden ovtta dain geat ledje mielde doppe ášši meannudeames, ja son viežžá goit ain daid vihtaniid ja mun ledjen oalle oahpis goit dasa. Mun logan dainna olbmáin ahte das dat gal šaddet veaháš váttisvuodát, ahte movt mii galgat čoavdit dan. Dás lea okta vihtan mii áigu vihtanuššat ahte mun lean maid vuoddján dieinna biillain. Na jearai gii dat lea ja mun muitalin. Na ja logai ahte son gohčču daid vihtaniid dohko sierra látnji, jua ja de dat dál logai, muitalii movt dat lea dat áššemeannudeapmi go gullá nuppi muitaleame, ahte ii earrán beare guhkas das eret ahte mii doallat ovtta kurssa, nu ahte ii šatta moivi dan áššis nu olu, jus ieš galgá muitalit gokko dat diehtá ja eará ládje šaddá go earáin, de dat sáhtttá vaikko ieš darvánit, na jua, de gal riemai garrudit, son ii gal dieđe maidege, ii son dieđe manne dat su leatge gohčon ja ii son oaččo ii bálkká ge go galgá dutkojuvvot, eai su leat dutkan oktage, na mii logaimet ahte mii fertet ovtta ládje muitalit, eai ge odđa čuoggát boade gokko ge, na jua dat dat gal lei greitta ja bođiimet lága ovdii ja čilgejedje iešguđetge olbmát ja dát maid geat ledje vuoddján. Dat maid dieđusge čilgejedje ahte jua, sii ledje mielde leamašan, muhto ieža eai leat vuoddján, na jua, mu ii ge lean dutkan oktage eambbo jearran politiija luotta nalde ahte lean go mun oaidnán, jua, ja mun lean čohkkan maid. Na ledjen go mun gárremin? In mun gal lean. In mun lean go 17-jahkásaš. Eai ge dalle 17-jahkásaččat juhkan dan áigge, ja dat lea duohta maid faktisk. Na de dat dál manne dohko, mun ledjen goit okta measta maŋágeahčen go gohččo, bohten sisa, muitalin nama ja sihte muitalit maid mun dieđan. Na mun lohken mun gal dieđan oba olu dien áššis, dat gal lea, mun gal lean čađat leamaš mielde. Na jua, viisela dat gal geavahedje, muhto dan dat gal geavahedje juohke okta beassáš áigge, iige dat leat imaš mu mielas. Na de dat šattai hupmu ahte vudje go dat daiguin viiseliiguin, na vudje dieđusge. Dat ledje guokte viisela, daiguin dat gal vudje, muhto in mun ge čohkkan doppe gos dat ledje, mii leimmet doppe bajábeale badjemár-

kana, muhto doppe gaskamárkanis de, mii leimmet golmmas vel báhcan, in mun oba muitalange dan njealját olbmá obanassiinge, ja mun vulgen maid daid mielde, mus dat gal lei máhkaš heargi, ledjen herggiin vuoddján dohko dan vieso lusa, ja nu mun ledjen gal dieđusge dahkan maid, muhto in mun šat muite go dat lei nu áigá, ja vujiimet dohko vuolledállui, dat lei oainnat dalá dakkár deaivvadanbáiki. Na gal dat orui nu ártet, dat vudjet skálvviid badjel ja dat manne vaikko gokko. Ii dan doallan ii mihkkege, ja mun vikkan geahččat. Doppe leat guokte olbmá ovddageahčen, ja mun okto maŋageahčen. Vikkan guovlat dohko ovddageahčai, go jearrá gii dat lei gii vujii. Na die lei ge juste dat maid mun studerejin. Dieđát go don ahte mun in oba bohtán ge diehtit gii dat lei mii vujii. In mun leat goasse čohkkan diekkár biillas dat mun logan. Na movt bon dan it oainne, go čohkkat seamma biillas, na mun logan mun duodai gehččen ja das ii lean diet jorbá mainna stivre, muhto dat jorrá gal dat biilla, dat manná juohke guvlui nie, ammat dat lea dakkár mii manná ieš, de gal eanaš diggestobus ribahedje mojiid. Na sáhtán go mun máhka váli, lea go nu duohta dat ášši ahte mun sáhtán váli dáhkát. Na mun logan váli mun gal dieđus sáhtán dahkat, muhto masa mun galggan váli muhto masa mun galggan váli, dát maid mun muitalin dat lea nu, ja de dat manai dieinna lágiin.

Nu ahte dies don garvet?

Na garven jua, muhtin sajiin. Dat dat gal lei bággu, jus mun livččen njuolga muitalan, de aŋkke livččii soames darvánit. Muittán goit Sara Johan rohki, dat goit livččii darvánan, mii jugahii nu ahte čuoggasii. Ja dat dat vujii, ja lei heimevearnas dalle. Vuodjan dieđusge veaháš doppe soittii ja vaikko soite alddis juo tráktor, dan mun in dieđe, dat soittii. Sárgonis goit lei.

Na lea got dábálaš dat ahte garvit?

Dat dat gal lea. Jus don it dagat dan nu ahte don rihkut lága. Jus ovdamearkka dihte

Miiddus nr. 4: Nils Korvatus heavvanii – Morten Áilu

Dat lávejedje dan áigge nie ahte dego mánggas ain searvat. Dat šaddá dego okta láhka ja duot nubbe láhka, nuohtteláhka, ja dieinna lágiin dat ledje ollu nuohtit. Ja dat lea okta boares sápmelaš dat lei leamašan, Skárfvákki johtán, maid gohčodedje Nils Korvatus, dat lei dan namma. Ja dat lea dáinna Biret Gárena vieljain, dat leaba dat okta láhka ja de lea duot Áillu Biera vel, luntta, vel duon guovtto fárus. Ja dat dál leat doppe, muhto de leat doppe eambbogat geat orrot seamma goađis. Dat lea stuora darfegoahti, ja das sáhttet logenár olbmo oadđit, muhto dat lea goitge dan dihte nu dievva leamaš dat goahti ahte doht áddjá lea liikon buorebut dan ahte son

dat gal oaddá olggobealde dan goadi. Muorra gaskki lea čatnan rággasa, ja dat lea dat seamma Begen Áilu dalle goit vuohon daid fárus ja de leat mánggas earát. Ja dat leat dál doppe, ja de mii leat fas eará sajis, dát mu áhččebealle ja Soahtefielmmás okta áddjá vel, ja diet Warsawa Bongo leatgo don dan gullan? Diet mii stráγγgain spelle, dat lea nuorra olmmái, ja mun dat gal lean oainnat hui luntta, mun in muite man agis mun lean, muhto mun lean goit dakko álgo nuppe-
lotjahkásaš. De lea okta sápmelaš, vulggii min mielde čuovvut ja dan galgá doalvut gitta dohko helt davágeahčai dan jávri. Dat munno bidje dainna Mikkel Bongguin doalvut dan olbmo, duot báhce dat áddját dohko muhtun muddui dan jávregáddái. Na mii bođiimet dohko. Doht leat buohkat dál čoahkis čohkamen jávregáttis, dat guokte nuohttelága, ahte dál ii leat váile go okta olmmoš. Dát mu olmmái dat gal diedusge mii lei boarráset olmmoš, dat dat gal fuobmái ovtat-
mano ahte okta lea váile. De dál gal muitaledje movt dat dál lea singuin dáppe. Gal sis gal lea okta heavvanan. Ja sii ledje juste dál vuolgimen dan viežžat. Sii leat dál gávdnan dan. Muhto sii vulget dál dan viežžat ja dat luntta oážžu báhcit, dat Biera, min lusa, dan boddii. Dat ii dárbbat de dohko vuolgit mielde. Na de dat gal manne ja vižže dan, ja dat lea dakkár krámppaid ožžon, dat lea ná rohtten čoahkkái, dat lea dakkár go fatnasis lea, dat lihkada go dat suhket, de dat gal dál bohte fas dasa min lusa dainna liikkain, ja dalle lei oainnat duhpát rašuvdna, dat lei hui vánis, dat lei muhtun ládje dakkár goarta mainna veahá ožžo dan, muhto dat lei nu unnán. Ja dien áddjás lea duhpát, dat lea hui gievra leamaš seastit, dat mii heavvanii dál, ja doht Biera, dat luntta, dat lea maid borgguhan dan muttos ahte lea oahppan, de dál gal das dat ii lean dat moraš, muhto das dat lei mokta dál aht, go dat dan oinnii de dat dál gal lea die fatnasis dat lea heavvanan, na dál mii gal oážžut røyka, ja dat diđii dan duhpáha gos dat lea. De gal viežžalii duhpát-
skáhpu ja sidai buohkaid geat borgguhedje biippuid bidjat, ja sigareahta giessat, ja dalle dat gal borgguhedje ja de suhkkáimet fárrolaga ruovttoluotta ja dat lea dat Begen Áillu nubbi dain mat dál dainna liikkain suhkaba, ja dat Stuorajávri go deike guvlui nohka, de lea baskkes oaivvuš, ja lea hui coagis dat oaivvuš, ja lávejedje lohkat ahte das lei guolli nu eatnat dan coagana nalde go áirrut eai bálljo boađe čáhcai, dat ledje dego mieđušteamen dan olbmo dat. Dat lei dakkár kristtalaš olmmoš, ja go dat lei mannamen dohko dan bivdoreaisui, dat bohte dakko min bokte Čunovuohppái ja dat veahá dollestii das lohkama, ja de vulggii ja gasku láhtti bođii, das beasai boagán ja gáhčai (láhttái), ja logai «Na Beallemielat, na man ovdešiid son lea dát?». Ja dainna ohcamiinna, dat álggos dat dihte measta hui sihkkarit dat lea dakkár báiki diet gos dat goahti lea, dat gos dat orru dat bivdit, doppe nuppe bealde leat hui olu viiddis coaganat dan jávris dego máhkaš gálašit ja, muhto duoppe nuppe bealde lea helt čiekŋalis fastes geađgegáddi. Ja duot olmmái mii heavvanii, dat lea muhtomin iddesija, dat Begen Áilu vuolgá olggos dan goadis, doht lea nuoladan ja vuolgán dohko duogábeallai dan njárgga, muhto go dat oinnii dan Begen Áillu, dat jorggihii ja manai fas rággás vuollái, ja go dat de álge hupmat de go gáfestalle,

lihkededje ja álge gáfestallat, Begen Áilu jearaha «Gosa bat don ledjet? «Na son lei vuolgán duohko gálašit duon beallái dan njárgga, muhto ii son viššan mannat go don oidnet.» Na de dat dál lohke dainna «Manne bat don dohko vel mannet. Dieppe goit lea fasttes báiki, muhto ii mana duoppe, doppe han leat finna coaganat.» Logai ahte «Ii son dohko goit viša mannat álás. Dat oidnet dát buohkat su.» Ja dainna lágiin lei hui álki dan vuolget ohcat go dat dál lei láhppon, dat manne vuos álggos. Dat leat dál buohkat lihkanan, ii dot lihkkat, de manne ja rissin hušk-kaste dan rággasii, «Dál lihkkat!», na mii bat ii dat doppe leat mihkkege, ja dál dat gal manne vuosttaš tuvrra doppe dien guovllus, ja várdádedje ja gehčče muhto eai dat dál oaidnán, ja de dál bohte fas dasa dan goađe lusa ja čohkkájedje das oanehaš, de lohká Begen Áilu, diehko son gal vuolga vel ovttá mohki, ja go dat de lávii mitalit go son de vulggii, de son gal gullagođii go čieru olmmoš, de son gal diđii hui sihkkarit dál son gal áigu gávdnát, nissonolmmoš čieru, go son de bođii dohko dan jávregáddái de son oaidná doppe fávllis die lea dakkár čáhpadas guovdu, ain veahá bárru manná badjel gal son de gal oba sihkkar lei ahte die gal lea oaivi dat lea diet, olbmo (oaivi), ja de dat gal gávdne dan, ja dat šattai dat Begen Áilu dego ovddas mannat čađat, go dat dál bohte deike Guovdageidnui. Dál dat eai gal galggaše Ristenii dan eamidii, dat eai galggaše ribahit dan dieđu ovdal go leat báhpa lusa beassan, de dat gal muhtin manai dohko báhpa viežžat, ja dat leige dat Begen Áilu, ja dat báhppa, dat vácciiga dainna duosa oidnosii dan heavvanan olbmo viesu, dat eamit heivii juste vel olgun bassamen biktasiid, de dat Begen Áilu lohká dan ahte de dál gal báhppa logai suinna, «dál don oaččut don dása báhecit.» Son manná dál dan, dat lei Ristiinna dan eamida namma, dan lusa dál. Ja go soai vuolgiba vissui de galggat boahtit. Na dat gal manai dohko. Báhppa olli dan lusa ja dat leigga oanehaš, de gullogođii juste dat jietna maid son doppe gulai. Dat čierugođii ja dat vulggiiga de vissui. De son gal manai dohko mañis ja de son galggai de mitalit juste dan movt dat dál lea dáhpáhuvvan. Ja die lei dakkár maid dakkár duohtafearán.

Mielddus nr. 5: *Beahcegeallái bođii desertevra – Fimben Áillu Ánte*

Mañnelis dan soahteáiggis. Mii leimmet dalle doppe Beahcegeali orohagas ja doppe gal lei hirbmat ráfi, eat dat mii oaidnán duiskalaččaid goasse doppe, muhto Duiska girdit dat gal lávejedje girdit min badjel álohii. Mis ledje Mollešjoga nalde goađit ja de muhtin áiggi geahčen de boahotá doppe nuortaldavil okta olmmoš, moai dat gal leimme guokte bárefuočča stoahkamen sáttodievas, moai dat gal oinniime áigá dan olbmo go boahotá, muhto ean moai dieđe gii dat lea, moai doivo dat lea muhtun ábbon go dien guovllus boahotá. Ja de lei okta nieida mii lei mu eaggis biigán, su gohčodedje Godan Birehin ja diein ledje gáiccat dien áhkuin, ja Godan Biret lea sádden al eamida viežžat suinniid doppe vilbealis lágus horstaseahkain. Godan Biret nu vázzá ja nu juoigá, horstaseahka oalgge nalde. Moai gal oidne ahte dat boahotá njuolga dan olbmo

ovddal, muhto dat olmmoš lei čiehkadan nu ahte dat ii oaidnán dan ovdal juo lei luhtte. De njuikii bajás doppe fáhkkestaga ja hilsesitii beavdeniibeláhkki das lei. Godan Biret šleanggehii dego rieban ja gal de ledje lávkkit guhkit, ballái dat dat juo. Moai dat gal leimme hahppehan boahit juo gođiid lusa ovdal go Godan Biret bodii. Dál dat gal aivve viega bodii. Logai «bodii duiskalaš mu ovddal ja rohttii revola.» Ii aht dat leat asttan oaidnit mii dat lei, doaivvui revol dat lea. Duiskalaš dat gal leige, deserteavra. Dat dat gal de bodii viimmat gođiid lusa, muhto das dat gal lei unni fártá oainnat, nelgon hal dat lei badjelmeare. Muhto mis ii lean oktage goađe luhtte dakkár mii gulahalai dainna, muhto mu eatnis lei biigá, maid gohčodedje maŋnel Madam Bongon. Ja dat gal máhtii veahá duiskagiela ja hui bures dárogieala. Dat gal gulahalai dainna ja gulai dat lea duiskalaš, dakkár mii lea deserteren. Ja mii dat gal biepmaimet dan diedusge. Ja dat dahke dasa sierra lávu. Ja ráhkadedje oadđensaji dasa ja bibme hirbmosit. Dat dat gal ahtanušai hui bures go lei guokte golbma jándora, oaččui borrat nohkka ja beasai oadđit. Ja de dat dál gal min olbmot tegnejedje dasa gárta. Muhtun lágan gárta ja bidje dan gártii njuolaid gokko dat galgá mannat. Muhto mii bat dan heaju, dolvo vel áiddis olggos, Ávággái, de ii headju gávai gurut guvlui, ja bodii eará gođiid lusa. Ja doppe dat dieđihedje deserteavrra duiskalaččaide. Na de gal bohte duiskalaččat ja válde dan heaju ja illastedje, oanehažžii fievrriedje ja godde, ja hávdádedje dasa naga. De lea diet mitalus nohkkan, die lei okta oassi soahteáiggis, muhto soahteáigi bisti oainnat máŋga jagi.

Dutkan gažaldagat

1. Gávdno go sierra sámi muitalanvuohki?
2. Jus dat gávdno – sáhtta go dan heivehit dálá sámi journalistihkkii?

1. Álgu

Mun lean Risten Anne Johan Ánte ja lean orron eanaš áigge Badjineanu. Mun gulan Skárfvákki orohakkii. Mun lean discjockey:n bargan ovdal go fuomášin mediabarggu. Vázzen golbma jagi journalistihka bachelor oahpu Sami Allaskuvllas. Dan maŋjel lean bargan journalistan logi jagi ja dál lean studeremen mastera álgoálbmot journalistihkas.

Gii don leat?

2. Sámi muitalanárbevieru dovdomearkkat:

Dadgat sáni muitaleaddjái ja bivdit su čilget dan. Jus son muitá dáhpáhusa go son ieš lea dáid doahpagiid atnán, de hástán muitalit dan.

Giellameašttir doahpagat:

Beasadit/Beasadaddát – beasadaddat – in sense of try to get out of, to escape.

Bonjastit Crooked, twisted.

Čavggahit 1. Tighten, stretch. 2. Tease.

Garvvašit – several times make small detours to get round something.

Geažidit / Geažuhit– give an inkling of, hint at

Guoktiluššat Behave hypocritical.

Mohkkasit – mohkkasit – suddenly turn in another direction, make a bend (of road, track, river, shoreline etc., fig. One who does not talk plainly, straightforwardly). Mokke.

Njálggistit

Snoallat Talk indecently.

Lassi doahpagat:

Govvedit - Illustrate, describe.

Gávildit – entice something somewhere or to someone; steal, steal away, somewhere.

Njuolgádit – njulget – take the shortest way or the short cut, make for, go on direct to such and such a place.

Lasihit – lasihit – put on; increase; fill up, eke out with; offer so-and-so much more, bid higher. (Tell more than it is true).

Dájuhit – dájuhit – drive someone out of his wits; make someone do something wrong; deceive with insincere promises of marriage.

Nárridit – nárridit – be fooling, be taking (someone) in (usually in joke); be making one believe something.

Diedát go don eanet sámi muitalanárbevieru dovdomearkkaid?

Leatgo dus ovdamearkkat dáidda?

3. Leat go vásihan dáhpáhusaid dahje muittát go mitalusaid?

(Maŋŋel juohke dáhpáhusa dahje mitalusa jearralan moadde gažaldaga.)

1. Man birra lea dát mitalus?
2. Leago dán mitalusas makkár ge sámi dovdomearka?
3. Leago mitalusas lunddolaš álgu ja loahppa? (Lávet go álgit mitalusa eará ládje maid?)
4. Movt don muittát dán mitalusa?

(Válljejin divvut gažaldagaid veahá, go mus ledje beare máŋga gažaldaga, go dat šadde beare máŋga gažaldaga.)

4. Luohti

- Sáhtát go juoiggastit luođi mas leat dajaldaga ja maŋŋel čilget dajahusaid, go dat fal leat hábmejuvvon mitalusa vuodul?
- Leago dán luohtemitalusas lunddolaš álgu ja loahppa?
- Mii lea luođi doaibma? Leago dábálaš ahte das lea mitalus? Leago dát dábálaš mitalus, vai leago das mihkkege earenoamášvuohta?

Loahppa

- Leago vel báhcan juoga maid áiggut mitalit sámi árbevirolaš muitaleami birra, maid mun in leat jearran dus?
- Diedát go makkár ge mitalusa mas lea hui earenoamáš hápmi, dahje earenoamážit mitaluvvo?
- Leago sámi muitaleami árbevierru rievdan dan rájes go don muitigoadát mitalusaid – Movt?

- Maid don váillahat eanemusat ovdalaš áigge máinnasteamis, jus dan buohtastahtá dálá odđa áigge TV ja rádio máinnasteapmái?
- Jus don livččet sáhttit rievdadit nu movt sámi journalistat muitalit odđasiid. Movt don livččet rievdadan sin muitaleami hámi? (nu ahte sámi journalistat árvvusatnet sámi árbevirolaš muitaleami?)
- Jáhkát go don ahte sápmelaččat muitalit muitalusaid eará ládje go oarjemáilmmi olbmot? – Movt? Ovdamearkkat?
- Jáhkát go ahte sámi muitalanárbevierru heivešii sámi journalistihkkii? (ovdamearkkat?)

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjektet

«Tradisjonell samisk fortelling»

Bakgrunn og formål

Formålet med masterstudien ved Samisk Høgskole er å tilegne ny kunnskap om tradisjonell samisk fortelling. Problemstillingens hovedformål er å identifisere hva er tradisjonell samisk fortelling, hva slags fortellermønster bruker samiske fortellere, hva kjennetegner samiske fortellinger, og er det mulig å adoptere samisk fortellerteknikk til media i dag. Masteren gjennomføres som selvstendig prosjekt uten ekstern innblanding.

Jeg har ønske om å intervju seks til ti fortellere. Hovedformålet er å få de til å fortelle historier, men også intervju om deres kunnskap om tradisjonell samisk fortelling, og om joik.

Hva innebærer deltakelse i studien?

Datainnsamling er basert på kvalitativ metode og semi-strukturert intervjudesign. Jeg vil filme deltakerne når jeg intervjuer dem, fordi det vil gi et bedre oversikt over materialet. Filmopptak gir blant annet også muligheten til å observere på kroppsspråket til deltakerne, mens de forteller historiene. Jeg ønsker å innhente forskjellige typer historier, sanne førstehånds eller andre-hånds historier, eventyrer, mytiske fortellinger, sagn og joik.

Jeg har delt intervjumaterialet i tre hovedtemaer; 1. Historier 2. Joik 3. Diverse spørsmål om tradisjonell samisk fortelling.

I tillegg til fortellere, så vil jeg intervju to til tre eksperter om diverse spørsmål om tradisjonell samisk fortelling. Dette har jeg derimot ikke bestemt ennå, fordi jeg må kartlegge om jeg har tid og ressurser til å gjøre det etter å ha intervjuet fortellere.

Hva skjer med informasjonen om deg?

Alle personopplysninger vil bli behandlet konfidensielt.

Jeg har kjøpt ekstern harddisk som jeg vil bruke til å oppbevare datamaterialet. Jeg kommer til å bruke eksempler av materialet i presentasjonene mine om studien til mine åtte medelever, en lærer og tre professorer.

Navnelistene og indekseringsmaterialet vil jeg lagre i datamaskinen, slik at disse vil bli lagret separat.

Jeg vil bruke urfolks metodologi som fundament for masterstudiene, der det kan være vanlig at deltakernes navn vil bli publisert i masteroppgaven. Personer som historiefortellere nevner i historiene deres blir ikke publisert uten at den enkelte tredjepersonen har samtykket til dette.

Prosjektet skal etter planen avsluttes 10.04.2019. Jeg er på 100 prosent studiepermisjon som

journalist ved NRK Sápmi, og ønsker å bruke filmmaterialet til en eventuell dokumentar om tradisjonell samisk fortelling etter at masteroppgaven er innlevert. Når dette vil skje er ikke avklart, men NRK Sápmi har åpen dag for pitche nye ideer til dokumentarer januar 2019.

Fortellingene som jeg ønsker å innhente vil ha historisk verdi, og det er også min intensjon å gi materialet til Samisk Arkiv, dersom historiefortellere samtykker til dette. Samisk Arkiv samler og arkiverer samiske fortellinger og joiker i henhold til norsk lov. Jeg vil understreke at jeg vil sensurere navn som historiefortellere nevner i sanne historier som er alvorlige, og i historier som kan medføre ubehag for personer som blir nevnt, samt personens slektninger, før de historiene som historiefortellere har samtykket for utlevering til Samisk Arkiv.

Frivillig deltakelse

Det er frivillig å delta i studien, og du kan når som helst trekke ditt samtykke uten å oppgi noen grunn. Dersom du trekker deg, vil alle opplysninger om deg bli anonymisert.

Deltakere har rettigheter, herunder rett til innsyn i hvilke opplysninger som er registrert om deltakeren, rett til å be om å få rettet eller slettet de opplysningene som er registrert, samt rett til å få utlevert en kopi av opplysningene som er registrert.

Deltakere har rett til å sende klage til Datatilsynet angående behandlingen av personopplysninger.

Dersom du ønsker å delta eller har spørsmål til studien, ta kontakt med studenten Johan Ánte Utsi, 91792533 eller veilederen Torkel Rasmussen, +358 40 418 7040.

Du kan også ta kontakt med personvernombudet +47 55 58 21 17,

pesronvernombudet@nsd.no

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, NSD - Norsk senter for forskningsdata AS.

Samtykke til deltakelse i studien

Jeg har mottatt informasjon om studien, og er villig til å delta

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

☐	Jeg ønsker kun å delta i forskningen
☐	Jeg ønsker å delta både i forskningen og dokumentaren
☐	Jeg samtykker at mitt navn kan publiseres
☐	Jeg samtykker at Samisk Arkiv kan arkivere fortellingene og joikene